

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI

ABDULLAH İBNÜ'L-MUKAFFÂ VE EL-EDEBÜ'L-KEBİR
VE EL-EDEBÜ'S-SAĞİR İSİMLİ ESERLERİNİN
İNCELENMESİ

Hazırlayan

Kenan AYKUT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Ousama EKHTIAR

Bingöl – 2019

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ARAP DİLİ ve BELÂGATI

ABDULLAH İBNÜ'L-MUKAFFÂ VE EL-EDEBÜ'L-KEBÎR
VE EL-EDEBÜ'S-SAĞÎR İSİMLİ ESERLERİNİN
İNCELENMESİ

Hazırlayan

Kenan AYKUT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Ousama EKHTIAR

Bingöl – 2019

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	V
ÖNSÖZ.....	VII
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT.....	IX
KISALTMALAR	X
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	XI

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	2
III. ARAŞTIRMANIN METODU	3
IV. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	3
V. İBNÜ'L-MUKAFFA 'IN YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ	4

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDULLAH İBNÜ'L-MUKAFFA 'IN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ 8

1.1. HAYATI.....	8
1.1.1. Doğumu ve Ailesi	8
1.1.2. İlim Hayatı	10
1.1.3. Müslüman Oluşu.....	12
1.1.4. Zındıklığı İle İlgili İddialar	12
1.1.5. Öldürülmesi ile İlgili Spekülasyonlar	20
1.1.6. Kişiliği	22
1.2. İLMÎ KİŞİLİĞİ.....	24
1.2.1. Edebî ve Entelektüel Kişiliği	24
1.2.2. Fikrî Şahsiyeti	25
1.2.3. Düşünceleri	26
1.2.3.1. İlim Anlayışı.....	26
1.2.3.2. Ahlâk Felsefesi	26

1.2.3.3. Siyaset Felsefesi	27
1.2.3.4. Din Felsefesi	28
1.2.4. Eser Yazmadaki Üslûbu.....	29
1.2.5. Âlimlerin İbnü'l-Mukaffa' Hakkındaki Görüşleri.....	31
1.3. ESERLERİ	34
1.3.1. Tercüme Eserleri.....	36
1.3.1.1. Kelîle ve Dimne.....	36
1.3.1.2. Siyerü'l-mülûk.....	37
1.3.1.3. Kitâbu'r-Rusûm.....	37
1.3.1.4. Risâletü Tenser	38
1.3.1.5. Kitâbü't-Tâc fi sîreti Enûşîrvân.....	38
1.3.1.6. Kitûbü's-Segîserân	39
1.3.1.7. Kitâbü'l-Peykâr	39
1.3.1.8. Kitâbü Mazdek	39
1.3.1.9. Kitâbü Melikin min mülûki'l-Fürs li-râiyyetih	40
1.3.1.10. Kitâbü'l-Mantık.....	40
1.3.2. Telif Eserleri	40
1.3.2.1. el-Edebü'l-kebîr.....	40
1.3.2.2. el-Edebü's-sağîr.....	41
1.3.2.3. el-Edebü'l-vecîz li'l-veledi's-sağîr.....	41
1.3.2.4. Risâletü's-Sahâbe	42
1.3.2.5. Hikemü İbni'l-Mukaffa'	42
1.3.2.6. Yetîmetü's-sultân	43
1.3.2.7. el-Yetîmetü's-sâniye	43
1.3.2.8. el-Kasîde fi'l-eşhûri'r-rûmiyye	43
1.3.2.9. Resâ'il.....	43
1.3.2.10. Mersiye	43
1.3.2.11. el-Fevâ'id ve'l-kalâid	43

İKİNCİ BÖLÜM

EL-EDEBÜ'L-KEBİR VE EL-EDEBÜ'S-SAĞİR'İN MUHTEVASI VE EDEBİ SANATLAR AÇISINDAN İNCELENMESİ

2.1. EL-EDEBÜ'L-KEBİR VE EL-EDEBÜ'S-SAĞİR	44
2.1.1. Telîf Sebepleri.....	47
2.1.2. Üzerine Yapılmış Çalışmalar.....	47
2.1.3. Genel Özellikleri.....	49
2.2. EL-EDEBÜ'L-KEBİR'İN MUHTEVASI.....	50
2.3. EL-EDEBÜ'S-SAĞİR'İN MUHTEVASI	53
2.4. EL-EDEBÜ'L-KEBİR VE EL-EDEBÜ'S-SAĞİR'İN MUKAYESESİ.....	55
2.5. EL-EDEBÜ'L-KEBİR VE EL-EDEBÜ'S-SAĞİR'İN EDEBİ SANATLAR AÇISINDAN İNCELENMESİ.....	57
2.5.1. Önce Kendine Sonra Başkalarına Öğret	58
2.5.2. Güzel Hasletler	60
2.5.3. Şeytan Senin Kusurlarını Nasıl Fark Eder?	62
2.5.4. İnsanların Çeşitleri	64
2.5.5. Erkekler Dört Çeşittir.....	67
2.5.6. Kendi Konumunu Düşün!	68
2.5.7. İnsanların Gayesi	69
2.5.8. Aşırı Öfkeden Sakın!	70
2.5.9. Kendini Gözet	71
2.5.10. Bozulmamış Akıl	73
2.5.11. İstişarenin Faydaları.....	73
2.5.12. Sultan ve Vali ile Münasebeti Olanlar Ne Yapmalı?.....	74
2.5.13. Günahların Başı	76
2.5.14. Hükümdarın Tebaasına Karşı Yapması Gerekenler	77
2.5.15. Yalan Hakkı Geçersiz Kılar ve Doğruluğu Reddeder	83
2.5.16. Övülme Sevdasına Düşme	84
2.5.17. Sabırlı Olmayı Öğren.....	88

SONUÇ.....	92
KAYNAKÇA	94
KİŞİSEL BİLGİLER.....	100

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Abdullah İbnü’l-Mukaffâ ve el-Edebü’l-kebîr ve el-Edebü’s-sağîr isimli eserlerinin incelenmesi” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

.../.../2019

Kenan AYKUT

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Kenan AYKUT tarafından hazırlanan “*Abdullah İbnü’l-Mukaffâ ve el-Edebü’l-kebîr ve el-Edebü’s-sağîr*” isimli eserlerinin incelenmesi başlıklı bu çalışma, .../.../2019 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [*oybirliği/oy çokluğuyla*] başarılı bulunarak jürimiz tarafından Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan	: Doç. Dr. Enes ERDİM	İmza: .....
Danışman	: Prof. Dr. Ousama EKHTIAR	İmza: .....
Üye	: Doç. Dr. Mustafa AGÂH	İmza: .....

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ...../.../ 201.. tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Arap dili ve belâgat çalışmaları câhiliye dönemi şiiriyle başlamış, Emeviler döneminde teşekkül etmiş ve Abbâsîler döneminde yoğunluk kazanmıştır. Arap Edebiyatı tarihinin günümüze dek oluşum seyrinde karşımıza çıkan önemli şahsiyetlerden biri hiç şüphesiz Abdullah b. Mukaffa'dır. II/VIII. asır Arap müelliflerinden olan Abdullah b. Mukaffa' Arapçaya yaptığı tercüme ve telif ettiği eserlerle Arap edebiyatına büyük hizmetlerde bulunmuştur. Aslen İran kökenli olan İbnü'l-Mukaffa', Arapçayı kullanmadaki mahareti ile Arap nesrinin kurucuları arasında yer almış ve edebiyat alanında kıymetli eserler bırakmıştır.

Bu araştırmayı yapmakla İbnü'l-Mukaffa'ı ve iki eseri olan *el-Edebü'l-kebîr* ve *el-Edebü's-sağîr*'i daha iyi tanıtmaktır. Bu çalışmayı yaparken öncelikle İbnü'l-Mukaffa'ın kendi eserlerinden, sonrasında kendisiyle ilgili çalışma yapan yazarlardan istifade etmeye çalışacağız.

Araştırmamızın genelinde, özellikle de çalışmamızın bir bölümünü oluşturan *el-Edebü'l-kebîr* ve *el-Edebü's-sağîr* isimli eserlerin tanıtılması ve incelenmesi esnasında, kaynak olarak aşağıdaki neşri esas alacağız: *el-Edebü's-sağîr ve 'l-Edebü'l-kebîr*, Dâru Sâdr, Beyrut 1964/1384.

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen başta danışman hocam Prof. Dr. Ousama Ekhtiar'a, tezin yazım aşamasında ve tashihinde katkılarını esirgemeyen ve eğitim hayatım boyunca yetişmemde katkısı olan tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

..../..../ 2019

Kenan AYKUT

ÖZET

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı : Abdullah İbnü'l-Mukaffâ ve el-Edebü'l-kebîr ve el-Edebü's-sağîr İsimli Eserlerinin İncelenmesi
Tezin Yazarı : Kenan AYKUT
Danışman : Prof. Dr. Ousama EKHTIAR
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Arap Dili ve Belâgatı
Kabul Tarihi : 28/06/2019
Sayfa Sayısı : 114
<p>Bu çalışmada, Arap dili ve edebiyatı alanında oldukça tanınmış bir âlim olan Abdullah b. Mukaffa'ın hayatı, ilmî kişiliği, telif ettiği eserlerinin kısaca tanıtımı, <i>el-Edebü'l-kebîr</i> ve <i>el-Edebü's-sağîr</i> isimli eserleri konu edilmiştir.</p> <p>Çalışmamız, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında tezin konusuna, amacına ve içinde yaşadığı döneme kısaca değinilmiştir. Birinci bölümde İbü'l-Mukaffa'ın hayatı, eğitimi, ilmî ve edebî kişiliği, âlimlerin İbnü'l-Mukaffa' hakkındaki görüşleri, öldürülmesi ile ilgili spekülasyonlar ve eserleri ele alınmıştır. İkinci bölümde <i>el-Edebü'l-kebîr</i> ve <i>el-Edebü's-sağîr</i> eserlerinin tanıtımı, kaleme alınış sebepleri, üzerine yapılan çalışmalar, genel özellikleri ve her iki eser arasında mukayese yapıldıktan sonra eserlerden bazı örnekler vererek üzerinde belâği açıdan inceleme yapılmıştır.</p>
Anahtar Kelimeler: İbü'l-Mukaffa', Emevîler, Abbâsîler, el-Edebü'l-kebîr, el-Edebü's-sağîr.

ABSTRACT

Bingol University Institute of Social Sciences Abstract of Master's Thesis

Title of the Thesis: Abdullah İbnü'l-Mukaffa' ve el-Edebü'l-Kebîr ve'l-Edebü's-Sağîr İsimli Eserlerinin İncelenmesi
Author : Kenan AYKUT
Supervisor : Prof. Dr. Ousama EKHTIAR
Department : Basic Islamic Sciences
Sub-field : Arabic Language and Rhetoric
Date : 28/06/2019
<p>In this study, a well-known scholar in the field of Arabic language and literature, Abdullah b. Mukaffa's life, a brief presentation of the works which he co-authored, and his works named <i>el-Edebü'l-kebîr</i> ve <i>el-Edebü's-sağîr</i> have been subjected.</p> <p>Our study consists of an introductory chapter, and two sections. In the introduction, the subject, purpose and method of the thesis are briefly mentioned. In the first chapter, the life and scientific personality of İbnül –Mukaffa', the social and political situation of his era, his literary personality, his intellectual world, the views of the scholars on İbnül-Mukaffa', speculations about his murder and his works have been discussed. In the second section, the introduction, the evaluations and reasons for writing <i>el-Edebü'l-kebîr</i> ve <i>el-Edebü's-sağîr</i>, the general characteristics, some topics, and the differences between two works of the author have been compared. The two works have been examined in terms of literary by giving some examples.</p>
Key Words: İbnü'l-Mukaffa', Umayyads, Abbasids, el-Edebü'l-kebîr, el-Edebü's-sağîr.

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.md.	Adı geçen madde
b.	Bin(ibn)
bkz.	Bakınız
c.	Cilt.
ev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Hz.	Hazreti
h.	Hicri
İA.	İslam Ansiklopedisi
İst.	İstanbul
MEB	Mili Eğitim Bakanlığı
m.	Miladi
nşr.	Neşir
r.a.	Radiyallahû anh
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallahû aleyhi ve sellem
thk.	Tahkîk
ty.	Tarih yok
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	Terceme
tsh.	Tashih
ölm.	Ölümü
örn.	Örnek
vb.	Ve benzeri
Yay.	Yayın

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ء	'
ب	B-b
ت	T-t
ث	Ś-ś
ج	C-c
ح	H-ḥ
خ	Ḥ-ḥ
د	D-d
ذ	Ẓ-ẓ
ر	R-r
ز	Z-z
س	S-s
ش	Ş-ş
ص	Ş-ş
ض	Ḍ-ḍ
ط	Ṭ-ṭ
ظ	Ẓ-ẓ
ع	‘
غ	Ġ-ġ
ف	F-f
ق	Q-q
ك	K-k
ل	L-l
م	M-m
ن	N-n
و	V-v
ه	H-h
ي	Y-y

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bütün ilimlerde olduğu gibi İslâmî ilimlerin de teşekkül devreleri vardır ve bu devrelerde etkin rol oynayan mümtaz şahıslar olmuştur. İslâmî ilimlerin oluşumunda Araplar kadar Arap olmayan ilim ehlinin önemli katkıları olmuştur. İslâmî ilimlerin gelişmesinde etkin rol oynayan bu insanlar, kendi kültürlerine ait öğeleri tarihsel süreç içinde İslâmlaştırmış, böylece İslâm kültürünü zenginleştirmişlerdir. İslâm kültürünün gelişimine yön veren şahsiyetlerden biri de İbnü'l-Mukaffa'dır. İbnü'l-Mukaffa'ın yaşadığı dönemde İslâmî ilimler rivayetlerin nakli biçiminde olup henüz teşekkül dönemini yaşıyordu. Akıl ilimleri ise çok dar bir çevre tarafından biliniyordu. Fetihlerle birlikte Müslümanlar birçok medeniyetle etkileşim içerisine girmiş ve bu temasları sonucunda başta Yunan, İran ve dolaylı yönden Hint medeniyetlerinin mirasları İslâm kültürüne taşınmıştır.

Mütercim, edebiyatçı ve kâtip biri olarak tanınan; Fars kültürü ve karakteri ile eğitilen; Arap, Fars, Hint ve Yunan kültürleri hakkında derin bir malumat sahibi olan İbnü'l-Mukaffa', yazdığı telif ve tercüme eserlerinde bu medeniyetlerin kültürlerini bir araya getirmiş ve bu kazanımları dönemin yöneticilerinin hizmetine sunmuştur. Yaptığı bu çalışmalarla İslâmî ilimlerin kuruluş ve gelişmesinde etkin rol oynamış ve yaşadığı döneme ışık tutarak kendi döneminden itibaren edebiyat alanında iz bırakan ender şahsiyetlerden biri olmuştur.

Islahatçı bir şuura sahip olan İbnü'l-Mukaffa' İslâmî ilimler geleneğinde akılcı kanadın öncülerindedir. Bununla beraber *el-Edebü's-sağîr* adlı eserinde; “rehber olarak akıl tek başına yetersizdir, Allah'ın ilmine ve dinin rehberliğine ihtiyaç vardır” söylemiyle sadece akılcı davrananlardan olmadığını dile getirmiştir.

Çalışmamızın içeriği, İbnü'l-Mukaffa'ın hayatı, *el-Edebü'l-kebîr* ve *el-Edebü's-sağîr* adlı eserlerin incelenmesinden ibarettir. Bu bağlamda, İbnü'l-Mukaffa'ın hayatı, yaşadığı dönemin siyasî ve kültürel durumu, kaleme aldığı eserlerinin kısaca tanıtımı, *el-*

Edebü'l-kebîr ve *el-Edebü's-sağîr* eserlerinin edebî sanatlar açısından incelenmesi ve arasındaki mukayese araştırma konumuz olmuştur.

Çalışmamızda ilk olarak, İbnü'l-Mukaffa'ın içinde yaşadığı döneme genel bir bakış, onun hayatı, Müslüman oluşu, zındıklığı ile ilgili iddialar, karakteri, edebî kişiliği, dönemin âlimleri arasındaki yeri ve eserlerinin tanıtımı ele alınmıştır. İkinci bölümde İbnü'l-Mukaffa'ın *el-Edebü'l-kebîr* ve *el-Edebü's-sağîr* adlı eserlerinin belâgat açısından incelenmesine, değerlendirilmesine, genel özelliklerine ve üzerine yapılmış çalışmalara değinilmiştir.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Türkiyede İbnü'l-Mukaffa' ve eserleri ile ilgili yeterli çalışmaların olmaması bu konuyu seçmemizin nedenlerinden biridir. İbnü'l-Mukaffa'ın hayatını, özellikle edebî sanatlar açısından *el-Edebü'l-kebîr* ve *el-Edebü's-sağîr* eserlerini incelerken, diğer Arap edebiyatçılarının İbnü'l-Mukaffa' ve onun bu iki eseri hakkındaki görüş ve düşüncelerini de zikrederek, müellifin ilmî düşüncesini ve karakterini daha iyi analiz etmiş olacağız.

İbnü'l-Mukaffa' İnsanoğlunun en önemli meselelerinden olan siyasî, içtimaî ve kültürel alanlarda önemli çalışmalar yapmıştır. Bu nedenle onun hayatı, fikirleri ve seçtiğimiz iki eseri çalışmamızın araştırma konusu olmuştur.

İbnü'l-Mukaffa', Emevîler'in son ve Abbâsîler'in ilk dönemlerinde yüksek bürokrat olarak devlet kademelerinde görev almıştır. Bu sayede İslâm toplumunda yaşanan problemleri daha iyi analiz edebilen İbnü'l-Mukaffa' siyasî, içtimaî ve kültürel alanda önemli çalışmalar yapmıştır. Yaptığı bu çalışmaların akılcı, gerçekçi ve tenkitçi bir tavır çerçevesinde gelişmesi; eserlerinin İslâm devletinin içinde bulunduğu içtimaî, siyasî ve kültürel meselelerin çözümü için birer ıslahat projesi olarak öne çıkmalarına sebep olmuştur.

Bu çalışmadaki temel amacımız, İbnü'l-Mukaffa'ın ilmî ve edebî kişiliğini tanıtmanın yanısıra, en önemli eserlerinden olan *el-Edebü'l-kebîr* ve *el-Edebü's-sağîr*'in tanınmasına imkân sağlamaktır. Bu alanda bir boşluğu doldurması en büyük temennimizdir.

III. ARAŞTIRMANIN METODU

Tez konusu belirlendikten sonra, konumuzu ilgilendiren gerekli materyaller veri taraması metoduyla elde edilerek gözden geçirilmiştir. Çalışmada ana kaynak olarak kullanılan *el-Edebü's-sağîr ve'l-Edebü'l-kebîr* eserlerinin Dâru Sâdr tarafından 1964/1384 Beyrut'ta basılan nüshası esas alınmıştır. Ardından bu iki eser baştan sona pek çok kez incelenerek, ibareler üzerindeki belâgat uygulamaları tespit edilmiştir. Tespit ettiğimiz belâgat uygulamalarının bir kısmını incelemeler bölümünde örnek olarak işlenmiştir. İbnü'l-Mukaffa'nın hayatı, ilmî kişiliği ve eserleriyle ilgili bilgi verilmeden önce yaşadığı dönemde meydana gelen siyasî gelişmeler ve bu gelişmelerin toplum hayatına yansımaları kısaca zikredilmiştir. Alıntı yapılan kaynaklar, yazar adı, varsa yayın tarihi ve sayfa numarasıyla beraber tırnak içinde verilirken ayrıca yazar ve eser hakkında bilgi verilmemiştir.

Kaynak gösteriminde, kaynak gösterilmiş yazarın sadece bir eseri kullanılmış ise kaynağın geçtiği yerde künye bilgileri tam olarak verilmiş, diğerlerinde yazarın meşhur olan ismi kullanılmıştır. Yazarın birden fazla eserinin kullanıldığı yerlerde ise eser isimleri geçtiği her yerde meşhur olan kısımları ile kısaltılarak verilmiştir.

IV. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmanın hazırlanmasında kendilerinden istifade edilen, müellifin bu iki eserinden sonra ikinci sırada yer alan kaynaklar biyografi ve belagât eserleridir. İstifade ettiğim kaynaklar “Kaynaklar” başlığında zikredilmektedir.

İkinci bölümde edebî sanatlar açısından incelenmek için zikredilen Arapça metinler tercüme edildikten sonra tahlil edilmiştir. Tercüme edilirken Doç. Dr. Sabri Türkmen, Hüseyin Parmak, Mustafa Eroğlu ve Cengiz Parlak tarafından hazırlanan ve Çıra Akademi Yayınları tarafından 2017 de birinci baskısı yayımlanan *El-Edebü's-Sağîr ve'l-Edebü'l-Kebîr* isimli tercüme eserinden istifade edilmiştir. Tahlil kısmında *mukâbele* ve *tibâk* örnekleri verilirken Prof. Dr. Nasrullah Hacımüftüoğlu danışmanlığında, Süleyman Gür tarafından hazırlanan *Kâzî Beyzâvî Tefsirinde Belâgat İlmi ve Uygulanışı* adlı doktora tezi

çalışmasında *mukâbele* ve *tibâk* için sonulan örneklerden şematik olarak istifade edilmiştir.

Çalışmamızda geçen Arapça kelimelerin sözlük anlamları hakkında Yrd Doç. Dr. İlyas Karslı tarafından hazırlanan *Arapça-Türkçe Yeni Sözlük*, Serdar Mutçalı'nın *Arapça-Türkçe Türkçe-Arapça sözlük*, İbn Manzûr'un *Lisânü'l-'Arab* ve İbrâhîm Mustafâ'nın başkanlık ettiği bir komisyon tarafından hazırlanan *el-Mu'cemu'l-vasît* adlı eserlere bakılmıştır. Bazı terim anlamları hakkında Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez'in *İnanaç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* ve Doç. Dr. İsmail Karagöz'ün de yer aldığı bir komisyon tarafından hazırlanan *Dini Kavramlar Sözlüğü* gibi eserlerden istifade edilmiştir.

V. İBNÜ'L-MUKAFFA'IN YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ

İbnü'l-Mukaffa', Emevîler'in 10. halifesi Hişâm b. Abdülmelik döneminin ilk yıllarında dünyaya gelmiş, çocukluğunu, gençliğini ve eğitimini de onun döneminde geçirmiştir. İbnü'l-Mukaffa'ın içinde yaşadığı dönemler; Emevîler ve Abbâsîler dönemi olarak ikiye ayrılır.

Emevî Devleti yıkılıncaya kadar İbnü'l-Mukaffa'ın tanık olduğu halifeler sırasıyla şunlardır: Hişâm b. Abdülmelik 105-125/724-743, II. Velîd b. Yezîd 125-126/743-744, III. Yezîd b. Velîd b. Abdülmelik 126/744, İbrahim b. Velîd 126-127/744, II. Mervân b. Muhammed 127-132/744-749.¹

Emevî Devleti'nin son dönemi; iç karışıklıkların yoğun olduğu, Arap olmayan unsurlara karşı Arap milliyetçiliğinin güç kazandığı, Arap kabileler arasında çekişmelerin baş gösterdiği bir dönemdir.² Bu dönemde yaşanmış önemli olaylardan biri Hz. Ali'nin torunu olan Zeyd b. Ali b. Hüseyin ve onun taraftarlarının isyana kalkışmaları ve isyanlarının kanlı bir şekilde bastırılmasıdır.³ Bu dönemde yönetsel açıdan da birçok

¹ Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler – Abbasîler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, LXXXIV, Sevinç Matbaası, 1968, s.177.

² Abdulaziz ed-Dûrî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, (Çev.: Hayrettin Yücesoy), Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, s. 107-109.

³ İrfan Aycan, "Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 39 Sayı: 1 Yayın Tarihi: 1999, s. 169.

sıkıntı baş göstermişti. Mervân b. Hakem'le başlayıp daha sonra iktidara gelen bütün hükümdarların kabileler arasında yaptıkları kayırmalarla toplumda kabilecilik anlayışı tekrar baş göstermişti. Devletin başına geçen yeni halife, iktidar hırsı uğruna kendisinden önceki halifenin bağlı olduğu kabilenin aksi tarafını tutmakla veyahut rakip kabilenin desteğiyle iktidara gelme neticesinde, kabileler arasında düşmanlığı körüklemişti.⁴ Bu dönemde Arap milliyetçiliği giderek katı bir milliyetçiliğe dönüşmesi sonucunda, Arap olmayan Müslüman ve gayri müslim tebaaya farklı muameleler uygulanırdı. Bu durum Arap olmayan müslim ve gayri müslim halkın Araplara karşı nefret uyandırarak hem devlete hem de Emevîler'e karşı düzenlenen her harekete katılmalarına sebep olmuştu. Emevî Devleti'nin çöküşünde mevâlî dediğimiz Arap olmayan unsurların başrol oynamasının nedeni bu katı Arap milliyetçiliğine karşı duyulmuş bir nefret neticesidir.⁵ Hâlbuki Hz. Muhammed'in kurduğu İslâm Devleti'nde herkesin eşit olduğu bir yönetim sistemi mevcuttu. Hz. Muhammed vefat ettiğinde geride kardeşlik ve eşitliğe dayalı bir sistem bırakmıştı. Eşitliğe dayalı bu yönetim sistemi Hulefâ-i Râşidîn döneminde de uygulandığı görülmektedir. Müslümanlar fethettikleri ülkelerin sakinlerine, İslâmiyet'i kabul ettikleri takdirde Müslümanlarla eşit haklara sahip oldukları, eğer İslâmiyet'i kabul etmezlerse cizye ödemek şartıyla eski dinlerine bağlı kalma hakkı tanıyorlardı. Emevîler döneminde ise, Müslümanlar arasındaki eşitlik ilkesi uygulanmayarak Araplara imtiyazlar tanındı. Araplar, arazi vergisinden muaf tutuldukları gibi, ordugâh şehirler kurulurken yalnız Araplar silâh altına alınıyordu. Askerlerin büyük bir kısmını oluşturan Araplar, aylık ve yıllık ücret aldıkları gibi, fethedilen bölgelerden gelen ganimetin büyük kısmı da onlara dağıtılırdı. Arap olmayan unsurlara (mevâlî) gelince, onlar ikinci sınıf vatandaş muamelesi görüyorlardı. Müslüman oldukları halde, kendilerinden her türlü vergi, hatta gayri müslimlerin ödedikleri cizye bile onlardan alınıyordu.⁶ Bununla beraber bazı halifelerin görevlerini ciddiye almamaları, şahsî çıkarlarını ön planda tutmaları,⁷ bazıları

---

⁴ İrfan Aycan-İbrahim Sarıçam, *Emevîler*, TDV. Yay., Ankara 2011, s. 81.

⁵ Aycan-Sarıçam, *a.g.e.*, s. 94-95.

⁶ Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, TDV Yay., Ankara 1988, I, 31.

⁷ Aycan-Sarıçam, *a.g.e.*, s. 95.

da idârî yönden zayıf olmaları, (Velîd b. Yezîd, Yezîd b. Velîd ve İbrahim b. Velîd gibi halifeler) Emevî Devleti'nin gerilemesine neden olmuştur.⁸

Emevî Devleti'nin son dönemlerinde taht kavgalarının sıkça yaşanmış olması, yaşanan bu taht kavgaları hane halkıyla sınırlı kalmayıp başta valiler olmak üzere yetki sahibi olan herkes taht kavgalarında aktif rol oynaması devletin yıpratılmasına yol açmış ve çöküşünü hızlandırmıştır.⁹

İbnü'l-Mukaffa', Emevî Devleti'nin yıkılmasına yakın bir dönemde Basra valisi Yezîd b. Ömer ile Kirman valisi Dâvûd b. Ömer'in kâtipliği ile işe başlamıştır. Abbâsî Devleti'nin kuruluş yıllarında seçkin konumunu kaybetmeden kâtipliğine devam eden İbnü'l-Mukaffa', önce Basra valisi Süleyman b. Ali'ye, ardından Kirman valisi İsa b. Ali'nin sekreterliğini yapmıştır. Daha sonra Musul ve Ehvaz valiliklerinde bulunan İsmail b. Ali'nin kâtipliğini ve çocuklarının mürebbîliğini, kısa bir süre de Nişabur valisi Mesih b. Havâri'nin kâtipliğini yapmıştır.¹⁰

İbnü'l-Mukaffa', Abbâsî halifelerinden Ebü'l-Abbas es-Seffâh'ın (132-136/750-754) iktidarının bütününe, Ebû Ca'fer el-Mansûr'un iktidarının ilk yıllarına şahit olmuştur. Ebü'l-Abbâs döneminde ilim, fikir ve imar faaliyetlerinden bahsetmek mümkün değildir. Fakat tarihî açıdan yaşanmış en önemli olay Çinliler'e karşı kazanılmış Talas Savaşı'dır.¹¹

Ebü'l-Abbâs'tan sonra halife olan Ebû Ca'fer el-Mansûr (136-158/754-775) araştırmacı ve çok yönlü biri olarak tarih, mantık, felsefe, aritmetik, geometri, astronomi ve tıp gibi ilimlere yakın ilgi duyardı. Onun döneminde ilmî ve kültürel faaliyetler yoğunluk kazanmış, aklî ve naklî ilimlerde büyük bir gelişme yaşanmıştır. Sanskritçe, Süryânîce, Kıptîce ve klasik Yunanca'dan birçok eser Arapça'ya tercüme edildi.

---

⁸ Ahmed Emîn, *Yevmü'l-İslâm*, Beyrut, ty, s. 74.

⁹ Aycan-Sarıçam, *a.g.e.*, s. 94-95.

¹⁰ Mustafa Demirci, "Emevîlerden Abbâsîlere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı: Abdulah İbnü'l-Mukaffa'" *D.E.Ü., İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı XXI, İzmir 2005, s. 120.

¹¹ Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed b. Alî b. Abdillâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib", *DİA*, TDV Yay., Ankara 1994, XXI, 284.

Mansûr'un tercümeyle verdiği destekle bu alandaki faaliyetler hız kazanmıştır. O ilmî ve kültürel faaliyetlerle ilgilendiği gibi, imar faaliyetleriyle de yakından ilgilenmiştir.¹²

Bu devrin başlıca özelliğine gelince, halife mutlak bir hükümdardı. Kudret ve kuvvetinin kaynağını da ilâhî bir temele dayanıyordu. “Halîfetû Resûlillâh” yerine “Halîfetullah” ve “Zıllullah fi'l-arz” unvanlarını taşımaya başlamışlardı. Yeni halifelerin merasimlere, cuma namazlarına Hz. Peygamberin hırkası ile gitmeleri, etrafında fakihler ve diğer din âlimleri bulunması dinî karakterin bir işareti olarak kabul edilmiştir. Abbâsî halifeleri, Emevî halifeleri gibi dünya malına düşkün oldukları halde dindar ve zâhid görünmeyi ihmal etmiyorlardı. Emevîler'de mevâlî ikinci sınıf muamelesi görürken Abbâsîler'de bu sorun ortadan kalkmış, hatta mevâlî halkı Araplar'a karşı üstünlük bile kazanmıştı. Hilâfet merkezi olarak Suriye yerine Irak'ı tercih ettiler. Bu değişiklikle yönetim merkezi, Bizans'ın tesirinden uzaklaşarak onun yerine İran'ın tesiri yoğunluk kazanmaya başlamıştır.¹³

Yönetimde de bazı değişikliklere giden Abbâsîler, vezâret sistemini getirmişler. Vezir, halifenin vekili ve idari teşkilâtının başı olarak büyük yetkilere sahipti. Halifeden sonra en geniş yetkilere sahip olan vezir, zaman zaman “mezâlim mahkemeleri”ne başkanlık eder, savaflara karar verir, hazineden gerekli gördüğü harcamaları yapar, valileri tayin ve azledebilirdi.¹⁴

Abbâsîler'in ilk devri İslâm kültür ve medeniyetinin gelişmesi yönünde çok önemli bir dönemdir. İslâm dünyasında çeşitli müesseseler ve ilimler bu devirde şekillenmiştir.¹⁵

---

¹² Üçok, *a.g.e.*, s. 86.

¹³ Bkz. Yıldız, “Abbâsîler” *a.g.md.*, I, 34-38.

¹⁴ Bkz. Yıldız, *a.g.md.*, I, 38-39.

¹⁵ Bkz. Yıldız, *a.g.md.*, I, 40-41.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDULLAH İBNÜ'L-MUKAFFA'IN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. HAYATI

1.1.1. Doğumu ve Ailesi

İbnü'l-Mukaffa'ın tam adı; Ebû Muhammed Abdullah b. Mukaffa'dır. Müslüman olmadan önceki adı Rûzbih, künyesi ise Ebû Âmr'dır. Müslüman olduktan sonra Abdullah adını ve Ebû Muhammed künyesini almıştır.¹⁶ “Rûzbih” Farsça'da hayatı boyunca mutlu ve kıymetli manasındadır. Bu isim gün manasında olan “rûz” ve güzel manasında olan “bih” kelimelerinden tereküp etmiştir.¹⁷ İbnü'l-Mukaffa'ın doğum tarihi kesin olarak tespit edilememektedir. Müttekaddim âlimlerden İbnü'n-Nedîm, Câhiz ve İbn Hallikân gibi âlimler İbnü'l-Mukaffa'ın doğum tarihinin kesin bilinmediği gibi, ölüm tarihinin de kesin olarak tespit edilemediğini belirtirler.¹⁸ Doğum tarihi kesin bilinmemekle beraber 106/724 veya 102/720 yıllarında İnan'ın Cûr (Firûzâbâd) kasabasında dünyaya geldiği, 142/759 yılında da Basra'da öldürüldüğü rivayet edilir.¹⁹ Arap edebiyatçılarından Muhammed Kürd Ali ise, İbnü'l-Mukaffa'ın altmış yaşlarında öldürülmüş olduğunu ileri sürmektedir. O, bu görüşüne kanıt olarak İbnü'l-Mukaffa'ın yazmış olduğu eserlerin kısa bir ömre sığamayacak kadar fazla sayıda olduğunu öne sürmektedir.²⁰

Bütün tarihçi ve araştırmacılar İbnü'l-Mukaffa'ın Fars olduğuna, ailesinin ise Cûr (Firûzâbâd) kasabasında yaşadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Asıl ve itibarlı bir aileye mensup olan İbnü'l-Mukaffa', babası Dâdeveyh ile beraber küçük yaşlarda Basra'ya

---

¹⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Rahmaniye Matbaası, Mısır 1871, s. 172; Ebü'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. İbrahim b. Ebî Bekir İbn Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan 'Abbâs, Dâru Sâdr, Beyrût, ty. II, 151; Ahmed Emîn, *Duhâ'l-İslâm*, Yay., Mektebetü'l-üsre, Kahire 1997, I, 213.

¹⁷ <https://poetraboemi.wordpress.com/2008/03/15/kalilah-wa-dimnah-fabel-hikmah-dan-inspirasi/>. Erişim Tarihi: 26.12.2016.

¹⁸ Dilara Sing Sandha, *İbnü'l-Mukaffa' hayâtuhu ve âsâruhu ve nufûzu'l-efkâri'l-Fârisiyye fi'l-luğa el-Arabîyye*, (Yayımlanmamış Profesörlük Tezi), Amerikan Üniversitesi Beyrut 1956, s. 39.

¹⁹ Sa'd b. Abdillâh Ebî Halef el-Eş'arî el-Kummî, *Kitâbu'l-makâlât ve'l-firak*, nşr. Haydarî Matbaası, Tahran 1321, s.198; Ahmed Emîn, *a.g.e.*, s. 13.

²⁰ Muhammed Kürd Ali, *Resâilü'l-büleğâ*, Kahire, 1913. s. 6.

yerleşerek Âl-î Ehtem isimli bir kabilenin himayesine girmiştir. Âl-î Ehtem kabilesi fesahat ve belâgatları ile meşhur olmuş bir kabiledir.²¹

Babası, Emevî Devleti'nin Irak genel valisi olan Haccâc b. Yusuf'un vergi tahsildarlığını yapmış ve görevini kötüye kullandığından dolayı işkenceye maruz kalmıştır. İşkence sonucu eli sakat kaldığından, ona eli büzük veya çolak anlamına gelen "Mukaffa" lākabı verilmiştir.²² Onun lakabını, sepet ve küfe yapıp satan kişi anlamına gelen "Mukaffi" şeklinde rivayet edenler de olmuştur.²³

İbnü'l-Mukaffa', babasının ölümünden sonra baba mesleği olan kâtipliğe başlamıştır. Kâtipliğe başlaması Emevîler'in son dönemine rastlamaktadır. Henüz yirmili yaşlarda iken önce Emevî Devleti'nin valilerinden Yezîd b. Ömer b. Hübeyre'ye, daha sonra onun kardeşi Dâvûd b. Ömer b. Hübeyre'ye kâtiplik yapmıştır.²⁴ Bazı kaynaklarda ise, İbnü'l-Mukaffa'ın memuriyet hayatına İran'ın muhtelif şehirlerindeki Arap valilerine kâtiplik yaparak başladığı nakledilmektedir.²⁵

İbnü'l-Mukaffa', Emevî Devleti'nin yıkılmasından sonra Basra'da Ebû'l-Abbâs es-Saffâh'ın amcası İsâ b. Ali'nin hizmetine girmiştir.²⁶

İbnü'l-Mukaffa', Abbâsîler döneminde Pehlevîce, Farsça, Yunanca ve Suryânîce eserleri Arapça'ya tercüme etmiştir.²⁷ Halife Mansûr'la tanışma fırsatı bulan İbnü'l-Mukaffa', önceleri Farsça'ya çevrilmiş bazı Yunan klasiklerini halifenin isteğiyle Arapça'ya tercüme etmiştir. Asıl şöhretine bu dönemde (132/750-134/752) kavuşan İbnü'l-Mukaffa', bir süre de Halife Mansûr'un amcalarından Ahvaz'ın ve Musul valisi

²¹ Ahmed Emîn, *a.g.e.*, s. 213; İbn Hallikân, *a.g.e.*, II, 151; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 198.

²² Şemsuddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmirî, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1993, IX, 200; Mustafa Demirci, "Abdullah İbnü'l-Mukaffa'nın "Risaletü's-sahabe" Adlı Risalesi: Takdim ve Tercüme", *İSTEM*, Yıl:6. Sayı:12. 2008, s. 219; İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 172.

²³ İbn Hallikân, *a.g.e.*, II, 155; ez-Zehebî, *a.g.e.*, XI, 200.

²⁴ Emîn, *a.g.e.*, I, 213; Ayrıca bkz. Sandha, *a.g.e.*, s. 42.

²⁵ Necati Avcı, "Abdullah b. el-Mukaffa: Hayatı ve Eserleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. I, 1994, s. 448.

²⁶ İbn Hallikân, *a.g.e.*, II, 155; Ahmed Ateş, "İbnü'l-Mukaffa", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, I-XIII, İstanbul 1978, V, 865.

²⁷ Cemâlüddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Yûsuf b. İbrâhîm eş-Şeybânî el-Kiftî, *İhbâru'l-ulema bi ahhâri'l-hukemâ*, thk. İbrahim Şemsuddin, Dâru'l-Kutubü'l-İlmiyye, Beyrut Lübnan 2005, s. 170; Emîn, *a.g.e.*, I, 216; Sandha, *a.g.e.*, s. 42.

İsmâil b. Ali'nin yanında çalışmış, onların çocuklarının eğitimiyle ilgilenmiştir. Bir süre Nîşâbur valisi Mesîh b. Havârî'nin kâtipliğini yaptığı da rivayet edilmektedir.²⁸

1.1.2. İlim Hayatı

Tarihçiler İbnü'l-Mukaffa'ın ne şekilde eğitildiği hakkında kesin bir bilgiye sahip değillerdir. Ancak kâtip olan babası tarafından İran edebiyatı, kültürü ve karakteri ile eğitilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.²⁹ Çünkü sultana yaptığı hizmetlerinden, arkadaşlarıyla olan ilişkilerinden ve saraydaki davranışlarından onun İran kültürüne göre yetiştirildiği anlaşılmaktadır.³⁰ İbnü'l-Mukaffa', İran'da doğmuş olması ve İranlı bir aileye mensup olması hasebiyle çok iyi Farsça bilmekteydi. Çocukluğunda Farsça okuma ve yazmayı babasından öğrenmiş olması muhtemel olup Arapça ve Arap edebiyatını ise daha sonra öğrenmiştir.³¹ İbnü'l-Mukaffa' eğitim aldığı dönemde babası onun hakkında şu sözleri söyler; oğlumun ilmi aklından fazladır korkarım bu onun helâkına sebep olacak.³²

İbnü'l-Mukaffa', küçük yaşlarda babasıyla beraber ilim merkezlerinden olan Basra'ya yerleşmesiyle Arap dili ve edebiyatını öğrenmek için müsait bir ortam bulmuştur.³³ Basra, Abdülmelik b. Mervân (65/685-86/705) döneminde yapılan Arapçalaştırma reformlarının yoğun olarak gerçekleştiği yerlerin başında geliyordu. İbnü'l-Mukaffa'ın Basra'da geçirdiği çocukluk dönemi bu reformların en yoğun dönemlerine rastlamıştır.³⁴

İbnü'l-Mukaffa', babası Dâdeveyh'in himayesinde büyümüştür. Babasının isteğiyle Farsça ve Arapça eğitimine ağırlık vererek her iki lügatın inceliklerini ve edebî yönlerini çok iyi öğrenen İbnü'l-Mukaffa', fesahat ve belâgat dalında büyük mesafe kat ederek kendi döneminde bu alanda ondan daha üstün görülmediği söylenir. İbn Hallikân, kendi

²⁸ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s.172.

²⁹ Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Ârabî: el-Asrû'l-Abbâsî el-evvel*, Daru'l-Me'ârif, (On altıncı Bsk.), Kahire ty. s. 507.

³⁰ Muhammed Mehdî el-Basrî, *Fi'l-edebe el-Abbâsî*, Kahire 1949, s. 23.

³¹ Muhammed Selîm el-Cündî, *Abdullâh b. el-Mukaffa'*, el-Mektebetü'l-'Arabiyye, Dimaşk 1355, s. 56.

³² Muhammed b. Hasan b. 'Abeydullâh b. Mezhec ez-Zubeydi, *Tabakâtü'n-nahviyyin ve'l-lugaviyyîn*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, ty., s. 49.

³³ Dayf, *a.g.e.*, s. 507.

³⁴ Demirci, "Abdullah İbnü'l-Mukaffa'"nın "*Risaletü's-sahabe*" Adlı Risalesi:, s. 219.

eseri olan *Vefeyâtü'l-a'yân*'da, İbnü'l-Mukaffa'ın büyük bir belâgatçı olarak yetiştiğini, meşhur bir kâtip olduğunu ve çok faydalı risâleler kaleme aldığı söyler.³⁵ Câhiz de onun yetişmesinden şu şekilde bahseder: babası Irak valisi Haccâc b. Yûsuf'un vergi memuru olması hasebiyle bütün zengin çocuklar gibi İbnü'l-Mukaffa' da bolluk içinde yetişmiştir. Eğitim sürecinde İslâmî bir eğitim de alan İbnü'l-Mukaffa', edebî ilimlerde büyük bir mesafe kat ederek yirmili yaşlarda edebiyat dalında zirveye ulaşmıştır.³⁶

İbnü'l-Mukaffa', Yemen asıllı Âl-i Ehtem kabilesinden fasih Arapça öğrenmiş bununla birlikte Basra civarındaki bedevîlerle de ilişki kurarak Ebü'l-Câmûs el-Ârâbî ve Ebü'l-Gül el-'Arâbî gibi fesahatleriyle tanınan bedevîlerden Arap dili ile ilgili bilgiler edinmiştir. Dönemin yönetici ve ediplerinden Ma'n b. Zâide, Müslim b. Kuteybe, İbn Ebû Leylâ, İbn Şübrüme, Ammâr b. Hamza, Abdülhamîd el-Kâtib ve Halîl b. Ahmed gibi şahsiyetlerin meclislerine iştirak etmiş ve başta Arap dili ve edebiyatı olmak üzere Fars, Hint, Yunan kültürleri hakkında geniş bilgi sahibi olmuştur.³⁷ Böylece İbnü'l-Mukaffa' Müslüman-Arap âlim, muhaddis veya mütekellim prototiplerinden farklı olarak; eserlerinde Kur'an, Hadis ve İslâmî geleneklerle beraber, başta İran metafiziği olmak üzere Yunan ve Hint felsefelerinden de faydalanan bir âlim kimliğine sahiptir.³⁸

İbnü'l-Mukaffa'ın yetişmesine katkı sağlayan önemli faktörlerden birisi de, canlı bir kültür merkezi olan Basra'nın, dinî ilimler kadar dil, tarih, mantık ve felsefe ilimlerinin en canlı olarak yaşandığı yerlerden biri olmasıdır.³⁹ Çünkü o dönemde Basra şehri ilmin, edebiyatın, şiirin, fesâhatin, belâgatın ve farklı kültürlerin yaşandığı merkezlerin başında geliyordu.⁴⁰

İbnü'l-Mukaffa'ın devrin büyük âlimlerinden Halîl b. Ahmed (v.175/791) gibi mümtâz kimselerden istifade ettiği ve bu istifadelerin onun tahsil dönemine değil de olgunluk çağına denk geldiğini tarihçiler nakleder.⁴¹

³⁵ İbn Hallikân *a.g.e.*, II, 151.

³⁶ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *el-Beyân ve't-tebyîn*, Dâru Mektebet-i Hilâl, Beyrut 1423, I. 108; Ayrıca bkz. Sandha, *a.g.e.*, s. 41-42.

³⁷ Cündî, *a.g.e.*, s. 56.

³⁸ Demirci, *a.g.m.*, s. 220.

³⁹ Sandha, *a.g.e.*, s. 41; Demirci, *a.g.m.*, s. 119-120.

⁴⁰ el-Câhiz, *a.g.e.*, I. 108; Geniş bilgi için bkz. Sandha, *a.g.m.*, s. 41.

⁴¹ el-Cündî, *a.g.e.*, s. 58.

1.1.3. Müslüman Oluşu

İbnü'l-Mukaffa', Basra valisi Süleymân b. Ali'nin kâtipliğinden sonra Kirmân valisi İlsâ b. Ali'nin hizmetine girmiştir. O güne kadar Mecûsî olan İbnü'l-Mukaffa' bir akşam yemeğinde bir çocuğun Kur'ân-ı Kerîm tilavetinden etkilenmiş ve İlsâ b. Ali'nin de teşvikiyle Müslüman olmuştur. İslamiyet'i kabul ettikten sonra Abdullah ismini ve Ebû Muhammed künyesini almıştır.⁴² Heysem b. Âdî ise İbnü'l-Mukaffa'ın İslâmiyet'i kabul etmesini şu şekilde naklediyor: İbnü'l-Mukaffa', Müslüman olmaya karar verdikten sonra İlsâ b. Ali'ye gelerek Müslüman olmaya karar verdiğini ve bu kararını insanların huzurunda açıklamak istediğini söyler. Daha sonra akşam yemeğine otururlar. O esnada İbnü'l-Mukaffa' kısık bir sesle Mecûsî inancına göre dua eder. İlsâ b. Ali ona bunun nedenini sorduğunda o, bir dinim olmaksızın sabaha çıkmayı istemiyorum" cevabını verir.⁴³ İslâmiyet'i kabul ettikten sonra, öldürülünceye kadar İlsâ b. Ali'ye hizmet etmeye devam etmiştir.⁴⁴

1.1.4. Zındıklığı İle İlgili İddialar

Şüphesiz İbnü'l-Mukaffa' İslâm medeniyetinin önemli edebiyatçılarından biridir. İslâm kültür ve medeniyetinin zenginleşmesi için yaptığı çalışmalar onu bu medeniyetin önemli bir şahsiyeti kılmıştır.⁴⁵ İbnü'l-Mukaffa' yirmi yedi yaşına kadar Mecûsî inancına mensup olmakla beraber, İslâm kültür ve medeniyeti içerisinde büyümüştür. Onun İslâm kültür ve medeniyetine yaptığı katkılar sadece Müslümanlık dönemi ile sınırlı değildir.⁴⁶ İslâmiyeti kabul ettikten sonra, eski Fars medeniyeti ile yeni İslâm medeniyeti arasında köprü görevi yapmıştır.

---

⁴² İbn Hallikân *a.g.e.*, II, 151.

⁴³ Şemsuddîn Muammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyer â'lâm en-nübelâ*, Beyrut 1983, VI, 208-209; İbn Hallikân *a.g.e.*, II, 151.

⁴⁴ İbn Hallikân *a.g.e.*, II, 151.

⁴⁵ Hüseyin Ali Cum'a, "İbn el-Mukaffa' ve Tühmetü'z-zındika", *Sekâfetuna Li'd-dirâsâti ve'l-Buhûs Dergisi*, Cilt. V, Sayı: XVIII, s. 65.

⁴⁶ Cum'a, *a.g.m.*, s. 65.

İbnü'l-Mukaffa'ın zındıklıkla⁴⁷ itham edilmesi ölümünden yaklaşık on altı yıl sonra ortaya atılmış bir iddiadır.⁴⁸ Ortaya atılan bu iddianın doğruluğunun veya yanlışlığının tespiti ise, ancak yazarın geride bıraktığı eserlerine bakılarak mümkün olabilir.⁴⁹ İbnü'l-Mukaffa'ın kendi eserlerine ve onun hayatını anlatan eserlere bakıldığında samimi bir Müslüman olduğu aşikârdır. Bununla beraber onu zındıklıkla itham edenler de azımsanmayacak kadar çoktur.⁵⁰

İbnü'l-Mukaffa'ı zındıklıkla itham edenler, onun Arapça'ya çevirmiş olduğu eserlerin tümünün Manî ve Mecûsî inancının propagandası niteliğinde olduğunu,⁵¹ yazdığı eser ve yaptığı tercümelemlerle İslâm kültürüne karşı Fars kültürünü yayma gayreti içerisinde olduğunu iddia ederler.⁵²

Zındıklarla mücadele etmesiyle bilinen Abbâsî halifelerinden Mehdî'nin (158/775-169/785); “Zındıklarla ilgili ne kadar kitap buldumsa, hepsinin aslı İbnü'l-Mukaffa'a dayanıyordu” sözü, bu ithamların asılsız olmadığını bir kanıtı olarak kabul edilmiştir.⁵³ Mes'ûdî'den şöyle nakledilmiştir: Halife Mehdî döneminde mülhitlerin (mürted) çoğalması ve fikirlerini yayma çabasına girmeleri üzerine onlarla mücadele etmiş, tespit ettiğini de öldürmüştür.⁵⁴

Cehşiyârî'den şöyle nakledilmiştir: Süfyân b. Muâviye, İbnü'l-Mukaffa'ı öldürmeden önce ona “Ey zındığın oğlu! Allah'a yemin olsun ki ahiret ateşinden önce seni dünya ateşiyle yakacağım” der. Bu sözden sonra insanlar da onu zındıklıkla itham etmeye başlar ve birbirlerine şu meşhur hikâyeyi anlatırlar; İbnü'l-Mukaffa' bir gün içinde Mecûsî ateşinin yakıldığı bir mabede girer ve Ahves'in şu sözlerini söyler:

---

⁴⁷ Zındık: İslam inanç ve Öğretilerini kabul etmediği halde inanmış gibi görünen kişiler için kullanılır. Daha geniş biçimde Tanrı'ya ve ahirete inanmayan (ateist) anlamına gelir. Geniş bilgi için bkz. *DİB*. İslam Ansiklopedisi madde: Zındık, TDV Yay., Ankara 2013, XLIV, 391.

⁴⁸ Demirci, *a.g.m.*, s. 126.

⁴⁹ Demirci, *a.g.m.*, s. 127.

⁵⁰ Cum'a, *a.g.m.*, s. 65.

⁵¹ Cum'a, *a.g.m.*, s. 67.

⁵² Demirci, *a.g.m.*, s. 126.

⁵³ Şemsuddîn Ebû Muzâffer Yûsuf b. Kızıoğlu b. 'Abdillâh, *Mir'âtü'z-zamân fi tevârihi'l-i'lâm*, Daru Risâleti'l-'âlemiye, Beyrut 2013, XII, 164; Demirci, *a.g.m.*, s. 126.

⁵⁴ ez-Zehebî, *a.g.e.*, VI, 332.

يَا بَيْتَ عَاتِكَةَ الَّذِي أَتَعَزَّلُ   حَذَرَ الْعَدَى ، وَبِهِ الْفُؤَادُ مُوَكَّلُ
إِنِّي لَأَمْنَحُكَ الصُّدُودَ وَإِنِّي   فَسَمًا إِلَيْكَ ، مَعَ الصُّدُودِ لَأَمْنِيلُ

Düşmanların korkusundan sığındığım ey Atike'nin evi!

Kalp sadece sana karşı sorumludur.

Korunacağına dair katî bir şekilde sana söz veriyorum.

Yemin olsun, sana daha meyilli olmamla beraber korunacaksın.⁵⁵

Bâkillânî ve Kâdî 'Iyâd gibileri bu süreçten sonra onu Kur'ân-ı Kerîm'e muâriz olarak itham etmişlerdir.⁵⁶

İbnü'l-Mukaffa'ın zındıklıkla itham edilmesine zemin hazırlayan faktörlerden biri, Abbâsî Devleti'nin kurulmasıyla birlikte ortaya çıkan Maniheiztler'dir.⁵⁷ İslâm dünyasının sözlü kültürden yazılı kültüre geçişini fırsat bilen Maniheiztler, kendi kültürlerini yaymak için edebî zevki oldukça yüksek eserler ve tercüme kaleme almışlardır. Bu mütercimlerin en meşhurlarından olan İbnü'l-Mukaffa', bu dönemde Mazdek, Manî, İran tarihi ve Zerdüştlükle ilgili kitapları Arapça'ya tercüme etmiştir. Bazılarına göre onun yaptığı bu tercüme İslâm dinine ve kültürüne karşı olarak anlaşılmıştır. Onun zındıklıkla itham edilme sebeplerini bu zeminde aramak gerekir.⁵⁸

İbnü'l-Mukaffa'ı zındıklıkla itham eden mütekaddim âlimlerin başında Kâsım b. İbrahim b. Tabâtabâ b. İsmâil ed-Dîbâc gelir. Bazı kaynaklarda *Kitabü'r-redd 'ala'z-zındîk el-la'în İbni'l-Mukaffa'* adındaki kitabın Kâsım b. İbrahim'e ait olduğu rivayet edilmektedir. Kitabın önsözünde Kâsım b. İbrahim'in şu ifadeleri yer alır: İbnü'l-Mukaffa', Kur'ân-ı Kerîm'e muaraza yapmak için kaleme aldığı *ed-Dürretü'l-yetîmiyye*

⁵⁵ Cemalüddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi 'l-ümem ve 'l-mulûk*, thk. Muhammed Abdulkâdir 'Ata-Mustafa Abdulkâdir 'Ata, Yay., Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 1992, VIII, 56.

⁵⁶ Emîn, *a.g.e.*, I, 241.

⁵⁷ Maniheizm ya da Mani dini, III. yüzyılda Mani (kuran kişi) tarafından eski İran'da (Pers İmparatorluğu) kurulan bir inanç sistemidir. Bu inancın temelini, ışık ve karanlık yahut iyilik ve kötülük teşkil etmektedir. Maniheizm dini kısa bir zamanda geniş bir coğrafyaya yayılmakla beraber en parlak dönemini VIII. yüzyılda Uygur Devleti'nin milli dini olarak kabul edilmesiyle yaşamıştır. Ayrıca detaylı bilgi için bkz. *DİB.*, İslam Ansiklopedisi madde: Maniheizm, TDV Yay., Ankara 2003, XXVII, 575-577.

⁵⁸ Demirci, *a.g.m.*, s. 125.

isimli eserde, Allah Teâlâ'ya iftirada bulunmuş, Peygamberleri de (s.a.v.) haksız yere eleştirmiştir. Kalem aldığım bu eser onun iftira ve eleştirilerine bir reddiyedir.⁵⁹

İbnü'l-Mukaffa'ın zındıklığıyla ilgili iddiaları destekleyen açık bir delil olmamakla beraber bu bilgilerin bir kısmı elimizde var olmayan kitaplara, bir kısmı ise kendisinin Fars olup Farsça eserlerden çeviri yapmasına, bir kısmı da öldürülme nedenine dayandırılmaktadır.⁶⁰

Bazı araştırmacılar, İbnü'l-Mukaffa'ın kendisine ait bazı eserlerinde, Fars kültüründen bahsetmesini referans gösterilerek, ona zındıklığın isnat edilmesinin itibar edilir bir görüş olmadığını söylemişlerdir.⁶¹ Bununla beraber İbnü'l-Mukaffa'ın yaşadığı dönemde tercümelemin revaçta olduğu, birçok ilim dalından tercümelemin yapıldığı düşünülürse, İbnü'l-Mukaffa'ın bir mütercim olarak kendi ana dili olan Farsça'dan Arapça'ya tercümelemin yapması, bu tercümelemin ister inançla ister başka konularla ilgili olsun onun zındıklığına delil gösterilmesinin kabul edilebilir bir görüş olmadığını söylemek mümkündür.⁶²

Onun dönemine yakın bir zamanda yaşayan Câhiz ise, İbnü'l-Mukaffa'ın İran din ve inanç sistemlerine ait bu tür eserleri onları eleştirmek amacıyla yazdığını, fakat eleştiri konusunda zayıf olan İbnü'l-Mukaffa'ın yanlış anlaşılmasına sebep olduğunu söylemektedir. Ayrıca kendi isteğiyle Müslüman olan bir kimsenin zındık olma ihtimali uzak bir ihtimaldir. Aslında onun gerçek amacı, Fars ve Hint eserlerinden yaptığı çevirilerle İslâm siyasetine, yönetimine, fert ve toplumun hayatına yeni açılımlar kazandırmaktı. Onun yaptığı çalışmalara bakıldığında amacının toplumu ıslah etmek, ahlâkî yönde eğitmek olduğu açıkça anlaşılmalıdır. Bunları yapmaya çalışırken de ağırlıklı olarak çalışmalarını akla dayalı yapmıştır. Bununla beraber yazarın eserlerinde İslâm'a açıkça aykırı bir görüş veya zındıklığına işaret edecek bir delil bulmak mümkün değildir.⁶³

---

⁵⁹ Cum'a, *a.g.m.*, s. 69.

⁶⁰ Cum'a, *a.g.m.*, s. 70.

⁶¹ Cum'a, *a.g.m.*, s. 70-71.

⁶² Cum'a, *a.g.m.*, s. 71.

⁶³ Mukammed Kürd Ali, *Ümerâ'ü'l-beyân*, I, 122; Emîn, *a.g.e.*, I, 223; Detaylı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, "İbnü'l-Mukaffa", *DİA*, TDV Yay., Ankara 2000, XXI, 131.

“*Mu‘ârazatü’l-Kur‘ân*”⁶⁴ isimli eserin İbnü’l-Mukaffa‘a ait olduğunu söyleyenler aynı zamanda onun bir zındık olduğunu ve İslâmiyet’i kendi çıkarları için kullandığını söylemekte. Bu görüşte olan araştırmacılar İbnü’l-Mukaffa‘ın öldürülme nedenleri arasında zındıklığını da saymışlar. Fakat bazı araştırmacılar *Mu‘ârazatü’l-Kur‘ân* isimli eserin İbnü’l-Mukaffa‘ın üslup ve mizacına hiç benzemediği bu nedenle de ona ait olmadığı görüşündedirler.⁶⁵ Çünkü bu eser ona ait olmuş olsaydı Iraklı kelâmcıların bundan haberdar olmamaları mümkün değildir. Bu eserde Maniheizm’e ait fikirlerin bulunması, bu kitabın Maniheizm’i savunan birileri tarafından yazılmış olma ihtimalini güçlendirir. Çünkü eski kaynaklardan Ressî hariç hiçbirinde bu ithamla ilgili görüş bildiren, bu ithamı savunan bir kaynak bulmak mümkün değildir. Onun döneminde yaşayan Halil b. Ahmed ve onun dönemine yakın bir dönemde yaşayan Câhiz gibi edipler kendisinden övgüyle söz etmişlerdir.

Bazı araştırmacılar, *Mu‘ârazatü’l-Kur‘ân* adlı eserin İbnü’l-Mukaffa‘a ait olsa bile İslâmiyet’ten önce kaleme alındığını savunmuşlardır. Çünkü İbnü’l-Mukaffa‘, İslâmiyet’le beraber Yahudi ve Hıristiyan inançlarını da araştırmış ve en sonunda hak dinin İslâmiyet olduğu kanaatine varmış ve kendi isteğiyle İslâmiyet’i kabul etmiştir. İslâmiyet’i kabul ettikten sonra da İslâm kültür ve medeniyeti içerisinde çalışmıştır.⁶⁶

Başka bir deyişle yirmi yedi yaşına kadar Mecûsîlik inancı ve Fars kültürüyle yaşayan İbnü’l-Mukaffa‘, daha sonra İslâmiyet’i kabul etmiştir. Otuz altı yıl yaşadığı düşünülürse Müslüman olarak on yıl kadar yaşamıştır. Bir insanın küçüklüğünden beri içinde yaşamış olduğu bir kültürü tek seferde unutmaması, bütünüyle terk etmesi mümkün olmadığı gibi, kendisine ait bazı eserlerde daha önce yaşamış olduğu kültürden bahsetmesinin, güzel yönlerini dile getirmesinin, zındıklıkla itham edilmesine delil olarak gösterilmesi itibar edilir bir görüş değildir.⁶⁷ Aynı zamanda Müslüman olmadan önce kaleme aldığı eserlerdeki görüşlerinden dolayı ona zındıklığı isnat etmek doğru bir görüş değildir. İslamiyet’te şu kural vardır; kişi Müslüman olmadan önce yaptığı hatalardan

---

⁶⁴ Bu eserin İbnü’l-Mukaffa‘a ait olmadığına dair bkz. J. Van Ess, “*Some Fragment of the Mu‘âradât al-Kur‘ân attributed to İbn al-Mukaffa‘*”, *Studie Arabica et İslamica*, Beyrut 1981, s.151-164.

⁶⁵ Cum‘a, *a.g.m.*, s. 69.

⁶⁶ Cum‘a, *a.g.m.*, s. 73.

⁶⁷ Demirci, *a.g.m.*, s. 128.

dolayı sorumlu değildir. Dolayısıyla bir insanı Müslüman olmadan önceki fikir ve görüşlerinden dolayı suçlamak İslamiyet'in kabul edeceği bir anlayış değildir. İbnü'l-Mukaffa'ı zındıklıkla itham edenler onun Müslüman olduktan sonra kaleme aldığı eserlerine ve görüşlerine dayanarak bu iddialarını öne sürdüklerini kesin bir dille söyleyememişlerdir ve sadece Süfyân b. Muâviye'nin sözüne dayanarak zındıklığı ona nispet etmişlerdir. Hâlbuki Süfyân b. Muâviye ile İbnü'l-Mukaffa' arasında eskiye dayanan bir husumet bulunmaktaydı ve bu husumetten dolayı İbnü'l-Mukaffa' her fırsatta onu küçümsüyor ve tekzip ediyordu.⁶⁸

Zındıklığı ona isnat edebilmek için Müslüman olduktan sonra kaleme aldığı eser ve görüşlere bakılarak bir karara varılmalıdır. Eğer eserlerinde İslamiyet'e ters görüşler mevcutsa ve zahiren Müslüman, gerçekte Mecûsî olduğuna delalet edecek fikirler varsa, o zaman zındıklık vasfını ona isnat etmek mümkündür. Aksi takdirde bu söylentiler suizandan başka bir şey değildir.⁶⁹

Kâsım b. İbrahim'e ait *Kitâbü'r-redd 'ala'z-zındik el-la'in İbni'l-Mukaffa'* adındaki kitapta, İbnü'l-Mukaffa'a nispet edilen eserin bütünü mevcut değildir. Kâsım b. İbrahim, reddiyesini yapabilmek için İbnü'l-Mukaffa'a nispet ettiği eserin takriben 55 sayfa civarındaki bir kısmını eserinde zikretmiştir. Zikredilen kısımlara bakıldığında bu eserin İbnü'l-Mukaffa'a ait olması şüphelidir.⁷⁰

Kâsım b. İbrahim'in bu reddiyesinde, İbnü'l-Mukaffa'a nispet ettiği eserin ona ait olduğu iddiasına birkaç yönden itiraz edilebilir.⁷¹

1- İbnü'l-Mukaffa'a nispet edilen bu eserin üslûbu, onun *Kelîle ve Dimne, el-Edebü'l-kebîr, el-Edebü's-sağîr* ve *Risâletü's-sahâbe* eserlerinde bilinen üslûbuna benzememektedir. Çünkü İbnü'l-Mukaffa', bu eserlerde felsefi ibareler kullanmamıştır. İslâm dünyasında felsefi ibareler ve düşünceler onun döneminden sonra kullanılmaya başlanmıştır.

---

⁶⁸ İbn Hallikân *a.g.e.*, II, 151.

⁶⁹ Emîn, *a.g.e.*, I, 241.

⁷⁰ Emîn, *a.g.e.*, I, 242.

⁷¹ Emîn, *a.g.e.*, I, 243.

2- Kâsım b. İbrahim'in eserinde bahsettiği müellif, miraç hadisesinde Allah ile Peygamber arasındaki manevî mesafeyi anlatan “iki yay aralığı kadar yahut daha az oldu”⁷², “O'nun iki eli de açıktır”⁷³ ve “Rahmân, Arş'a istivâ etmiştir”⁷⁴ âyetlerini alaylı bir şekilde zahiri manada yorumlamıştır. Câhiz'in rivayetine göre İbnü'l-Mukaffa', Kelam ilminde yazdığı eserde Mu'tezililer'e itirazda bulunmuş ve onların görüşlerine katılmadığını dile getirmiştir. İbnü'l-Mukaffa'ın Arap dilindeki fesahat ve belâgat seviyesine bakıldığı zaman onun bu ayetleri zahiri manada yorumlamış olması düşünülemez.⁷⁵

3- Kâsım b. İbrahim'in bu reddiyesinde zikrettiği kısmın ilk satırlarındaki “باسمِ النورِ
الرحمنِ الرحيمِ/Rahmân ve rahîm olan Nûr'un adıyla” cümlesi hariç Mânî, Zerdüşt veya Mezdek mezheplerini destekleyen ifadeler bulunmamaktadır. Kâsım b. İbrahim'in eserinde zikrettiği kısım, açık bir şekilde Allah'ı reddetmeye davet ettiği gibi, Allah'la insan arasındaki ilişkiyle alay etmektedir. Alaylı ifadelerinin birkaç cümlesi şu şekildedir; “Kendi elleriyle yarattığı mahlûkat nasıl oldu da ona düşman oldular? Nasıl oldu da düşmanları kalkıp onun elçi tayin ettiği Peygamberleri öldürdüler? Kendi yarattıklarına nasıl olur da hastalık ve azap verir? Nasıl olur da bilinmeyen ve taakkul edilemeyen şeylere iman etmeye davet ediyor? Nasıl oldu da üstünlük şeytana geçti ve az bir kesim hariç bütün insanlar şeytana ittibâ ettiler?” Bu ifadelere ve zikretmediğimiz kısımlara bakıldığında sadece İslâmiyet'i hedef almadığı bütün dinleri hedef aldığı görülür. Bununla beraber İbnü'l-Mukaffa', dinine bağlı birisi olarak tarih kaynaklarında geçmektedir. Müslüman olmaya karar verdikten sonra meclisinde bulunanlara, bir gece dahi bir dine mensup olmaksızın o geceyi geçirmek istemediğini söylemiştir. Ve yine onun dinlere karşı bir tavır içerisinde olduğu ve dinleri aşağıladığı, tarih kaynaklarında geçmemektedir.⁷⁶

4- Elimizde var olan kaynaklarda ve özellikle ilk asırlarda kaleme alınan eserlerde İbnü'l-Mukaffa'a bu eseri nispet eden olmamıştır.⁷⁷

⁷² Necm, 53/9.

⁷³ Mâide, 5/64.

⁷⁴ Tâhâ, 20/5.

⁷⁵ Emîn, a.g.e., I, 243.

⁷⁶ Emîn, a.g.e., I, 243.

⁷⁷ Emîn, a.g.e., I, 243-244.

Ayrıca Kâsım b. İbrahim'e nispet edilen *Kitabü'r-redd 'ala'z-zındik el-la'in İbni'l-Mukaffa'* adındaki eserin ona ait olması hususunda bazı şüpheler mevcuttur. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

1- İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* adındaki eserinde Kâsım b. İbrahim'e ait eserleri sayarken, *Kitâbü'l-eşribe*, *Kitâbü'l-imâme*, *Kitâbü'l-eymân ve'n-nüzûr*, *Kitâbü siyâseti'n-nefs ve Kitâbü'r-redd 'ala'r-râfide* eserlerini zikreder, fakat İbnü'l-Mukaffa'a karşı yazılmış bir reddiyeden bahsetmez.

2- Kâsım b. İbrahim III. asrın ilk yarısında yaşamıştır. Bu dönem Câhiz'in dönemi olarak da bilinmektedir. Bu dönemde yazılan eserlerde kafiye ya hiç kullanılmamış ya da çok az kullanılmıştır. Kâsım b. İbrahim'e nispet edilen bu reddiye ise, bütünüyle yapmacık kafiye halinde yazılmıştır. O yapmacık kafiyelerden bir beyit de şudur:

فَالْإِنْسُ وَالْحَلْقُ لَيْسَ بَيْنَهُمَا عِنْدَكُمْ خِلَافٌ وَالْأَعْيَانُ وَالْأَعْرَاضُ فَقَدْ بَجَمْعِهَا الْأَوْصَافُ

Sizlere göre insan ve mahlûkat arasında bir fark yoktur.

Muhakkak cevher ve arazları birleştiren vasıflardır.

Buradan yola çıkarak Michelangelo Guidi tarafından İtalyanca'ya tercüme edilen bu eserin Kâsım b. İbrahim'e ait olma ihtimali şüphe uyandırmaktadır.⁷⁸

3- İbnü'l-Mukaffa', içinde yaşadığı toplumun problemlerini çözmeye çalışırken, sadece dini referanslarla konulara yaklaşmak yerine; tarihsel gözlem ve tecrübelerle beraber üç büyük medeniyetin (Hint, Yunan ve Sâsânî) birikimlerinden de faydalanmış ve bir medeniyet perspektifi içinde konulara yaklaşmıştır. Yaptığı çalışmalarla, siyâsî, idârî, malî ve adlî ıslahı hedeflemiştir. Yazarın yapmaya çalıştığı bu ıslahatların, medenî çerçeve içerisinde kalmakla beraber; akla, mantığa ve yerleşik güçlü geleneklere de dayanması gerektiğini söylemektedir. Eserlerinde Kur'ân, Hadis ve İslâm kültüründen hiç bahsetmediği ve onları delil göstermediği türündeki iddialar da doğru değildir.⁷⁹

⁷⁸ Emîn, *a.g.e.*, I, 244-245.

⁷⁹ Demirci, *a.g.m.*, s. 128.

1.1.5. Öldürülmesi ile İlgili Spekülasyonlar

İbnü'l-Mukaffa' ile ilgili birçok konuda farklı rivayetler olduğu gibi ölümü hakkında da farklı rivayetler mevcuttur. En güvenilir rivayete göre, Mansûr'un amcası ve aynı zamanda Suriye valisi olan Abdullah b. Ali ile Ebû Müslim Horasânî, Mansûr'un hilâfetini kabul etmeyerek ona karşı isyana kalkışır. İbnü'l-Mukaffa', desteklediği isyancılar yenilince Mansûr'un kardeşleri olan İsâ ve Süleyman'a sığınır. Onlar da Mansûr'dan İbnü'l-Mukaffa' için af talebinde bulunurlar. Halife Mansûr, İbnü'l-Mukaffa'ın yazılı olarak emân dilemesi halinde onu bağışlayacağını vaad eder.⁸⁰ İbnü'l-Mukaffa', halifeye güvenmediğinden dolayı yoruma kapalı, büyük bir zekâ ürünü olarak kabul edilen ve ağır şartlarla dolu bir emannâme metni yazar. Tam metni elimizde olmayan bu emannâmede, "Eğer halife sözünü tutmazsa bütün hanımları boş ve bütün dinlerde kâfir sayılacağı" şartı yazılmıştı. Emannâmede bu ve buna benzer birçok ağır şartlar mevcuttu. Bu şartlara kızan halife, Basra valisi Süfyân b. Muâviye'ye İbnü'l-Mukaffa'ın öldürülmesi için talimat verir. Eskiye dayanan kişisel husumetten dolayı İbnü'l-Mukaffa'a düşman olan Süfyân b. Muâviye de bu talimatı fırsat bilerek İbnü'l-Mukaffa'ın organlarını birer birer kesip ateşe atar. Bir rivayete göre kuyuya attığı bir rivayete göre ise onu bir hamama hapsederek öldürttüğü nakledilmektedir.⁸¹ İbnü'l-Mukaffa'ın yazmış olduğu bu emannâme ve ona karşı beslenen kin onun ölümüne neden olmuştur.⁸²

İbnü'l-Mukaffa'ın samimi arkadaşı Hammâd Agrad, onun öldürülme nedeni siyasi olduğunu iddia eder ve olayı şu şekilde dile getirir: Halife Mansûr, İbnü'l-Mukaffa'ı ve onun edebiyatını çok beğenirdi ve bu beğenisini de meclisinde bulunanlara her seferinde dile getirirdi. Halife Mansûr'un İbnü'l-Mukaffa'ı kendisine yaklaştırmamasından ve belki de bir gün kendisinin yerine onu geçireceğini düşünen Ebû Eyyûb el-Muryânî, İbnü'l-Mukaffa'ın öldürülmesini planlayarak sonunda bu planını gerçekleştirir. Bu nedenle

---

⁸⁰ el-Cevzî, *a.g.e.*, VIII, 57; İbn Hallikân, *a.g.e.*, II, 152-153.

⁸¹ Salahaddin Halil b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvut; Türkî Mustafa, *Dâru İhyâu't-Turâs*, Beyrut 2000, XIX, 340-341; el-Cevzî, *a.g.e.*, VIII, 57; İbn Hallikân, *a.g.e.*, II, 152-153.

⁸² Muhammed b. Ali b. Muhammed, *el-İnbâ' fi târihi'l-hulefâ*, thk. Kâsım es-Samirâî, Yay., Darü'l-âfâk el-Ârabî, Kahire 2001, s. 260.

Hammâd Acrad, İbnü'l-Mukaffa'ın masum olduğunu, aslında kin ve nefret yüzünden öldürüldüğünü söyler”⁸³

Bazı batılı araştırmacılar, İbnü'l-Mukaffa'ın dinî konularda alışılmışın dışındaki yaklaşımları ve öldükten sonra zındıklıkla itham edilmesi sebebiyle engizisyona⁸⁴ uğradığı ihtimalini de tartışmışlardır.⁸⁵

Şîi bir âlim olan Sa'd b. Abdullah el-Eş'arî el-Kummî ise *Kitâbü'l-makâlât ve'l-firak* adlı eserinde, İbnü'l-Mukaffa'ın Sufyân tarafından yakalanıp Halife Mansûr'a götürülürken yolda zehir içerek veya kendini asarak intihar ettiğini nakleder. Câhiz de aynı görüştedir.⁸⁶ Tâhâ Hüseyin ise, İbnü'l-Mukaffa'ın siyasî, idarî, askerî ve içtimaî konularla ilgili kaleme aldığı *Risâletü's-sahâbe* eseri bir ihtilal beyannamesi niteliği taşıdığını ve bu eserle Abbâsîler'in siyasetini ve Halife Mansûr'un yönetimini beğenmediğini üstü kapalı bir şekilde dile getirdiğini ve eleştirilerden dolayı öldürüldüğünü iddia etmektedir.⁸⁷

Bazı araştırmacılara göre, İbnü'l-Mukaffa'ın Arapça'ya çevirdiği birçok eserinde İslâm dinine, kültürüne ve idaresine karşı Fars inancını, kültürünü ve idaresini yayma gayreti içerisinde olmuş olması, katledilmesine sebep olmuştur.⁸⁸

İbnü'l-Mukaffa'ın öldürülme sebepleri arasında onun Kur'an-ı Kerime muarız olduğu ithamını da sayanlar vardır. Mezdek, Mani, Zerdüş gibi Fars inançlarına ait birçok kitabı Arapça'ya çeviren İbnü'l-Mukaffa', yaptığı bu çeviriler nedeniyle zındıklıkla itham edilmiş ve öldürülmüştür.

Câhiz, İbnü'l-Mukaffa'a nispet edilen bu ithamları kabul etmeyerek, aslında İran din ve inançlarına ait bu tür eserleri, eleştirmek amacıyla yazdığını söyler. Onun amacı

---

⁸³ Avcı, *a.g.m.*, s. 451-452.

⁸⁴ “Bezdirici, baskıcı soruşturma ve sorgulama” anlamına gelen engizisyon kelimesi, Ortaçağda batı ülkelerinde, Katolikliğin katı inançlarına karşı gelenleri sapkın sayarak cezalandırmak için kurulmuş, XIX. Yüzyıl ortalarına kadar etkisini sürdüren Katolik kilise mahkemeleri ve adli kurumlar için kullanılmış bir terimdir. Detaylı bilgi için bkz. “Engizisyon”, *DİA*, TDV Yay., Ankara 2000, XI, 238-240.

⁸⁵ Demirci, “Abdullah İbnü'l-Mukaffa'ın “*Risâletü's-sahâbe*” Adlı Risalesi., s. 222.

⁸⁶ el-Kummî, *a.g.e.*, s. 67.

⁸⁷ Tâhâ Hüseyin, *Min Hadisi's-Şi'r ve'n-Nesr*, Kahire 1956, s. 41; Ömer Ferrûh, *el-Minhâc fi'l-edebi'l-Arabî ve târihihi*, Beyrut 1960, II, 83.

⁸⁸ Bkz. Durmuş, *a.g.md.*, XXI, 131.

mantık, siyaset ve edebiyat alanında yaptığı çevirilerle eski medeniyetlerin birikimlerini İslâm siyasetine ve idaresine sunmaktı, böylece fert ve toplumun hayatına yeni açılımlar kazandırmaktı. Fakat onun eleştiri yeteneğinin zayıf olması, yanlış anlaşılmasına ve katledilmesine sebep olmuştur.⁸⁹ İbnü'l-Mukaffa'la ilgili birçok konuda olduğu gibi burada da görüldüğü üzere onun öldürülme nedeni ve şekli hususunda farklı rivayetler bulunmaktadır.

1.1.6. Kişiliği

İbnü'l-Mukaffa', faziletli, kâmil, ahlâk sahibi bir insan oluşu gibi, sözleri de filozofça ve hatasızdı.⁹⁰ Bir gün kendisine “Seni kim terbiye etti?” diye sorulmuş, o da “nefsim” karşılığını vermiştir. “Birinden kötülük görürsem onu gözler, iyilik görürsem mukabele ederim.” demiştir.⁹¹

Dindar olmakla beraber, tatlı sözlü, ifadeleri açık, hikmet sahibi bir insandı. Mürüvvet ve vefa sahibi olmakla beraber, cömertliği ve fedakârlığı ile de meşhur olmuştu. Cömert ve fedakârlığını ispat eden hadiselerden biri şöyledir: Emevî Devleti'nin yıkılmasıyla, Mervân'ın kâtibi olan Abdülhamîd'i öldürmek için aramaya çıkanlar onu İbnü'l-Mukaffa' ile beraber bulurlar. Hangisinin Abdülhamîd olduğu sorulunca ikisi de “ben” karşılığını verir. Ancak Abdulhamîd hüviyetini ispat ederek vefâkâr arkadaşının tehlikeye atılmasını önlemiştir.⁹²

Cömertliğiyle de şöhret yapan İbnü'l-Mukaffa', bir gün komşusunun borç yüzünden evini satacağını öğrenir. Bunun üzerine İbnü'l-Mukaffa' evin bedeli olan parayı komşusuna vererek evin satılmasına mâni olur.⁹³ Bu olay, durumu kötü olan insanlara yardım etmekten zevk duyan ve gelirini bu iş için kullanan İbnü'l-Mukaffa'ın, cömert ve iyiliksever karakterini açıkça göstermektedir.

⁸⁹ Kürd Ali, *a.g.e.*, I, 122; Emîn, *a.g.e.*, I, 223.

⁹⁰ el-Kıftî, *a.g.e.*, s. 170.

⁹¹ Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edebe ve Lübbü lübâbi lisâni'l-Arab*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harûn, Mektebetü'l-Hâncî, (Dördüncü Bsk.), Kahire 2000, III, 459

⁹² İbn Hallikân, *a.g.e.*, II, 231; Ateş, *a.g.md.*, V. 865; el-Cündî, *a.g.e.*, s. 54; Emîn, *a.g.e.*, I, 215.

⁹³ el-Cündî, *a.g.e.*, s.51.

Saîd b. Selem⁹⁴ şöyle der: Kûfe'ye gittim ve orada İbnü'l-Mukaffa'ı gördüm. Benimle selamlaşp hal hatırımı sorduktan sonra burada ne yaptığımı sordu. Ben de bir borç yüzünden buraya geldiğimi söyledim. O da herhangi birisiyle görüşüp görüşmediğimi sordu. İbn Şübrüme'yi (ö. 144)⁹⁵ gördüğümü ve bazı ileri gelenlerin çocuklarına mürebbîlik yapmam için bana yardımcı olacağı vaadinde bulunduğunu söyledim.⁹⁶ İbnü'l-Mukaffa', yaşım itibarı ile bu duruma razı olmayarak evimin nerede olduğunu sordu. Evimi tarif ettim ertesi gün bana gelerek kırk bin dirhem kıymetinde altın ve para verdi. Ben de Basra'ya döndüm ve o parayla geçimimi sağladım.⁹⁷

Genel olarak Arap müellifleri İbnü'l-Mukaffa'ın zındık olduğuna temas ederler. Bununla beraber, Mecûsî iken zorlanmadan kendi isteğiyle Müslüman olan İbnü'l-Mukaffa', Müslüman olmakla herhangi bir menfaat sağlamamış, daha yüksek bir mevki de ummamıştır. Onun Müslüman oluşunda gayri samimi bir taraf görmek mümkün değildir.⁹⁸ İbnü'l-Mukaffa'ın; oğluna dahi nasihâta bulunurken, kendi aleyhinde bile olsa doğruluktan ayrılmamayı tavsiye etmesi göz önüne alınırsa, yeni kabul ettiği bir dinin en esaslı umdelerini cerh etmesi izâh edilemez.⁹⁹

Çok geniş bir bilgi ve yüksek bir kültüre sahip olan İbnü'l-Mukaffa', telif ve tercüme ettiği eserlerindeki derin düşünceye alışmamış kimselerin hazmedemeyecekleri ve onları dinlerinde şüpheye düşürebilecek fikirler serdetmektedir. Fikrî seviye bakımından o kadar yükselmemiş olan o zamanki İslâm cemiyetinde, fikirlerinin aksülameller doğurması ve onun zındık sayılması mümkündür. Bununla beraber İbnü'l-Mukaffa'ın Müslüman olduktan sonra, münafıklık gibi o zamanki Müslüman cemiyetinde en fena ukubetleri üzerine celp edecek olan hareketlerden uzak durması ve Kur'ân'a karşı bir eser yazmaya cesaret edememesi akla yatkın olanıdır. Gerçek şu ki onun can düşmanı olan muâsırları bile böyle bir itham ve iftirada bulunmamışlardır. Fakat daha sonra bazı

⁹⁴ Saîd b. Selem b. Kuteybe b. Müslim el-Bâhilî için bkz. el-Hâtîb el-Bağdâdî, *Tarih Bağdâd*, XII, 124.

⁹⁵ Abdullah b. Şübrüme b. et-Tufeyl ed-Dabbî, Fâkihtir. Kûfe'de kadılık yapmıştır. Hakkında bkz. "*el-Keşşâf ann esmâi ricâl*", 2797, II, 91.

⁹⁶ Muhammed b. Halef b. Hayyân b. Sadaka el-Dabbî el-Bağdâdî, *Ahbârü'l-kuddât*, thk. Abdulazîz Mustafa el-Merâğî, Yay., el-Mektebü't-ticâriyye el-kubrâ, Mısır 1947, III, 317.

⁹⁷ el-Cündî, *a.g.e.*, s.51; Emîn, *a.g.e.*, I, 215.

⁹⁸ Ali b. el-Hüseyn el-Müsevî el-Âlevî, *Âmâlü'l-mürtedâ*, Saadet Matbaası, Beyrut 1907, I, 94.

⁹⁹ Ateş, *a.g.md.*, V, 867.

kimselerin onun büyük şöhretinden istifade ederek, onun adına izafe ettikleri bazı eser ve risâleleri yaymış olma ihtimali vardır. Zeydî imam Ebü'l-Kasım'ın *Kitabü'r-redd 'ala'z-zındik el-la'in İbni'l-Mukaffa'* eserinin, bunlardan birine reddiye olarak yazılmış olması muhtemeldir.¹⁰⁰

1.2. İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.2.1. Edebî ve Entelektüel Kişiliği

Arapça'yı anadili olan Farsça kadar iyi bilen İbnü'l-Mukaffa', kısa bir hayat yaşamasına rağmen; yazdığı eserlerle Arap ve İran edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden biri haline gelmiştir. Şiir yazdığı halde asıl onun ün kazanmasına ve şöhret bulmasına neden olan, nesir alanında yazmış olduğu eserlerdir. Eserlerinin çoğunu da bu alanda yazmıştır.

İbnü'l-Mukaffa', büyük bir Arap dili belâgatçısı olmakla beraber, Fars, Hind ve Yunan kültürlerini de çok iyi bilmekteydi.¹⁰¹

Şair Ebû Temmâm, yaşadığı döneme kadar geçmiş bütün Arap edebiyatından seçmiş olduğu *el-Hamâse* isimli eserine, İbnü'l-Mukaffa'a ait bir mersiye de almıştır. İbnü'l-Mukaffa'a ait bir mersiye'nin bu esere alınmış olması, onun edebî kişiliğini göstermektedir.¹⁰² Bir kâtipte bulunması gereken meziyetlerin tümünü onda bulmak mümkündür. O belâgat sahibi, geniş kültürlü ve birçok erdemle ün yapmış bir edebiyatçıdır. Eğer genç yaşında öldürülmemiş olsaydı Abbâsîler'de vezirlik makamına kadar yükselme olasılığı çok yüksek olduğunu söyleyenler de vardır.¹⁰³

İbnü'l-Mukaffa', Emevîler'in yıkılış ve Abbâsîler'in kuruluş dönemlerinin canlı bir şahidi olarak, Emevîler'in yıkılış sebeplerini bizzat hadiselerin merkezinde yaşayarak gözlemlemiştir. Emevîler'in yıkılış sebeplerini çok iyi analiz eden İbnü'l-Mukaffa', yeni kurulan Abbâsî Devleti'nin siyâsî, içtimaî ve toplumsal hayatta ne gibi çözümlere ihtiyacı olduğunu çok iyi tespit ederek bir belge halinde yeni kurulan devletin yetkililerine

---

¹⁰⁰ Ateş, *a.g.md.*, V, 868.

¹⁰¹ el-Kiftî, *a.g.e.*, s.170.

¹⁰² İbnü't-Tammâm, *el-Hamâse*, Kahire, ty., II, 658.

¹⁰³ Demirci, "Emevîlerden Abbâsîlere geçiş sürecinin bir tanığı: "Abdulah İbnü'l-Mukaffa'", s. 122-123.

sunmuştur. Yazarın üzerinde çalıştığı ve benimsediği model, onu Hint, Yunan ve İran düşünce dünyasına da yönlendirmiştir. Onun savunduğu ve benimsediği model Sâsânî modelidir. Bu modeli zımmen Abbâsîler'e de önermiştir.¹⁰⁴

İbnü'l-Mukaffa', görüş ve düşüncelerinde hiçbir zaman şiddeti savunmamıştır. Bununla beraber devrin siyâsî çalkantıları; onu, ürettiği fikir ve düşüncelerde hep itidalli ve ihtiyatlı olmaya zorlamıştır.¹⁰⁵

1.2.2. Fikrî Şahsiyeti

İbnü'l-Mukaffa'ın devlet kademelerinde görev yapmış olması, onun İslâm toplumunda yaşanan problemleri daha iyi analiz etmesine yardımcı olmuş ve bu problemlerin çözümünde kendisinde ıslahatçı bir şuur oluşturmuştur. Arapça'ya yapmış olduğu başarılı tercümele; Fars ve Sâsânî devlet geleneklerini, kültürlerini çok iyi bilmesi ve bu birikimlerini İslâmî anlayışla buluşturarak köprü oluşturması, bürokratik tecrübeleriyle siyâsî meselelere haiz olması, onu İslâm düşünce tarihinin özgün şahsiyetlerinden biri yapmıştır. Yaptığı çalışmalar özellikle siyaset, eğitim ve ahlâk alanlarında olmuştur. İbnü'l-Mukaffa', fikrî çalışmalarını daima akılcı, gerçekçi ve tenkitçi bir tavır çerçevesinde geliştirmiştir. O bir din âlimi olmadığı halde muhatap kitleyi göz önünde bulundurarak düşüncelerini dinî bir çerçevede takdim etmiştir. Onun ıslah projesinin dayandığı ana kavramlar; dindar ve ahlâklı fert, ilim ve hukuka dayalı devlet, gerçekçi ve akılcı siyasetten ibarettir. Ona göre yaşadığı dönemin siyâsî ve toplumsal sıkıntılarının bertaraf edilebilmesi için, yeni ıslahatların ve düzenlemelerin yapılması şarttır. Böyle bir ıslahın gerçekleşmesine hizmet edecek en temel ve vazgeçilmez vasıtalar ise akıl, ilim ve dindir.¹⁰⁶ Onun fikrî düşüncelerine baktığımızda temel aldığı öğelerin; ilim, ahlâk, siyaset ve din olduğunu görürüz.

---

¹⁰⁴ Demirci, *a.g.m.*, s. 123.

¹⁰⁵ Demirci, *a.g.m.*, s. 123.

¹⁰⁶ Abdullah İbnü'l-Mukaffa', *el-Edebü's-sağir (el-Edebü'l-kebîr ile birlikte)*, Dâru Sâdr, Beyrut, ty., s. 11-12.

1.2.3. Düşünceleri

1.2.3.1. İlim Anlayışı

İbnü'l-Mukaffa' geçmiş bilgi ve tecrübe birikiminin etkisini kabul etmekle beraber,¹⁰⁷ ilmî hayatın temeline akı koymaktadır. Ona göre dünyevî ve uhrevî saadeti elde etmek, ancak akıl yardımıyla mümkündür. Çünkü bütün erdemler akla tâbidir. Buna karşılık kötülüklerden sakınma erdemi olmadan akıl tek başına kâfi gelmez.¹⁰⁸

İbnü'l-Mukaffa' eski insanların; hem maddî hem manevî alanda yüksek başarılar ortaya koyduklarını, eski çağlarda yaşamış bilge kişilerin her türlü meseleyi hallettiklerini, her alanda çok değerli eserler verdiklerini ve yaşadığı dönemin bilgilerinin de eski ilimlere dayandığını söylemektedir. Zira eski âlimler, her türlü konuda söylenecek her şeyi dile getirmişlerdir. Sadece izah gerektiren bazı inceliklerin açıklanmaya muhtaç olduğunu söyler. Ona göre, yeni bir görüş ortaya attığını iddia edenler, esasen eski fikirleri yeni bir düzenle sunmuştur.¹⁰⁹

İbnü'l-Mukaffa' bilginin iki amacı olduğunu; birincisinin hem sahibine hem de topluma yönelik olduğunu, ikincisinin ise aklın arındırılmasına ve gelişmesine yönelik olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda aklın arındırılmasının ve gelişmesinin ancak eğitimle olabileceğini savunmuştur.¹¹⁰

1.2.3.2. Ahlâk Felsefesi

İbnü'l-Mukaffa', ahlâkî tutarlılığı çok önemsemiş olmalı ki bazı eserlerinde özellikle ahlâkî konuları ele almıştır. Felsefî düşüncesine göre, yeme ve içme nasıl bir ihtiyaçsa ilim talebi de bir ihtiyaçtır. Dünya ve ahiret mutluluğunun kazanılabilmesi için bu ihtiyaçların karşılanması gerekir. İnsanoğlunun bu dünyaya gelme amacı bedenî ihtiyaçları gidermek değildir; temel gaye aklî ve ruhî hayatı geliştirmektir. Bedenî ve dünyevî ihtiyaçların giderilmesi ise bu temel gaye içindir.¹¹¹ İbnü'l-Mukaffa', kişinin başkasına ahlâkî telkinde bulunmadan önce kendine öğüt vermesi, erdemli hayatı

---

¹⁰⁷ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 63.

¹⁰⁸ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 11-12.

¹⁰⁹ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 63-64-65.

¹¹⁰ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 111.

¹¹¹ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 14-16.

kendisinin yaşaması gerektiğini ifade etmektedir.¹¹² Hikmete uygun yaşamının, hikmetli söz söylemekten çok daha etkili olduğunu belirtmektedir.¹¹³

İbnü'l-Mukaffa'a göre kişinin yaptığı kötülükleri kaydedip sonra da üzerinde düşünmesi akıllı bir davranıştır.¹¹⁴ Ayrıca kişi güvendiği dostlarından hatalarını ve kusurlarını dinleyip onlardan nasihat almalıdır. Nasihat aldığı saatleri de en değerli vakitler olarak saymalıdır.¹¹⁵

İbnü'l-Mukaffa'a göre, dünya hayatının geçiciliğinin ölümle hatırlanması, ahiret hazlarının dünya hazlarına tercih edilmesi akıllıca bir iştir. Zor dönemde azla yetinmek zühd değildir; gerçek zühd, imkânlar elverişli olduğu halde şuurlu bir özverinin tercih edilmesidir.¹¹⁶

İbnü'l-Mukaffa' dünya ve ahiret dengesi itibariyle insanları cömert, cimri, müsrif ve tutumlu şeklinde dört kategoriye ayırır. Cömert ve tutumlu olarak belirlenen her iki ahlâkî tavırda da dünyayı ihmal etmeme fikrinin mevcut olduğunu ortaya koyar."¹¹⁷

1.2.3.3. Siyaset Felsefesi

İbnü'l-Mukaffa' *el-Edebü'l-kebîr* eserinde devletin idare ve yönetim şekli üç olduğunu söyler:

1- Dine Dayalı Devlet:

Düşünür dine dayalı devleti en güvenilir devlet idaresi olarak görür. Çünkü insanlar, dinin belirlemiş olduğu hükümlere karşı rıza göstermiş durumdadır. Dolayısıyla dine dayalı devlet hem bir hukuk devleti hem de rıza devletidir.

2- Güce dayalı devlet:

Güce dayalı yönetim sisteminde, güçlüler iktidarını pekiştirmek için güçsüzlerin muhalefetine müsaade eder. Fakat güçsüzün muhalefeti hiçbir şey ifade etmez.

---

¹¹² İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 24.

¹¹³ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 57.

¹¹⁴ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 20.

¹¹⁵ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 20-22.

¹¹⁶ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 130.

¹¹⁷ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 49.

3- Keyfî idare:

Bu idare sistemi herhangi bir hukuk ve iktidar ilkesinden mahrum olduğu için uzun ömürlü olması da mümkün değildir.¹¹⁸

İbnü'l-Mukaffa', bazı siyasî görüşlerini *Risâle fi's-sahâbe* eserinde dile getirmiştir. Toplumda siyasî ve içtimaî barışın sağlanması için öne sürdüğü başlıca çözümler; “Ordu sıkı bir din eğitiminden geçirilmeli, aralarında inanç ve görüş birliği sağlanmalı, malî ve askerî görevlerin birbirine karışmamasına önem verilmeli, arazi vergisi toplama işinde askerî istihdam edilmesi uygulamasından vazgeçilmeli, askerî maaşı düzenli ödenmeli, Horasan ve civar eyaletler için bir istihbarat servisi kurulmalıdır.”¹¹⁹

1.2.3.4. Din Felsefesi

İbnü'l-Mukaffa'a göre, hukuk sisteminin sahîh dinî verilere dayanması ve akılcı bir yaklaşımla standart hukuk metni olması gerekir. Ancak bu şekilde farklı bölgelerde farklı hukuk uygulamalarından doğan problemlerin giderilebileceğini söyler.¹²⁰

Bir kısım şarkiyatçılar bazı varsayımlara dayanarak, İbnü'l-Mukaffa'ın herhangi bir dine mensup olmayan bir düşünür olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlar İbnü'l-Mukaffa'ın gerçeği önce bilimde ve sonra da dinde aradığını, dinleri aklen tatmin edici bulmadıktan sonra gerçek görüşlerini Berzûyeh'in ağzıyla aktardığını ileri sürmüşlerdir. Paul Kraus, bu iddiayı kuşkuyla karşılamış ve şöyle der: İbnü'l-Mukaffa'ın eserlerine bakıldığında ona ait ifadelerden inançsız biri olduğunu kabul etmek pek mümkün değildir.¹²¹ Çünkü İbnü'l-Mukaffa', dinin Allah tarafından yarattıklarına bağışlanan en büyük nimet olduğunu¹²² ve evrende gözlenen bütün varlıkların, görünmeyeni tanımlayacak şekilde Tanrı'yı bilmeye ve ona inanmaya götürdüğünü belirtmiştir.¹²³ İbnü'l-Mukaffa' *el-Edebü's-sağîr*'de Allah Teâlâ'nın varlığının ve birliğinin delillerinden bahsederken şöyle der: Allah Teâlâ'yı tanıma ve iman etme delillerinden bir tanesi şudur: Kişi iman edip

¹¹⁸ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 73.

¹¹⁹ İbnü'l-Mukaffa', *Âsâru İbnü'l-Mukaffa'*, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut, Lübnan 1989, s. 311-315.

¹²⁰ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 65-66.

¹²¹ Abdurrahman Bedevî, *Min târîhi'l-ilhâd fi'l-İslâm*, Kahire 1993, s. 53-57.

¹²² İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 33.

¹²³ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 36-37.

bilsin ki Dünya’da küçük büyük ne varsa Allah’ın tasarrufundadır. Canlandıran ve hareket ettiren de odur. Kim büyük delil istiyorsa gökyüzüne baksın, görecektir ki onun bir sahibi vardır. Onu yörüngesinde yürüten ve emriyle kaim kılan da yine odur. Kim küçük bir delil istiyorsa, hardal tohumuna baksın, görecektir ki onun bir programcısı vardır. Onu öbür bitkilerden ayıran, su ve topraktan rızkını veren Allah Teâlâ’dır. Ne kadar süreyle canlı kalacağını, ne kadar uzayacağını, ne zaman kuruyacağını, çürüme evresinin ne kadar süreceğini, bilinen ve bilinmeyen tüm hikmetleri ancak Allah Teâlâ bilir. İşte bu delillerin tümü Allah Teâlâ’nın varlığına ve birliğine, evrende var olan her şeyin ona ait olduğuna delalet eder.¹²⁴ Eserlerinden aktardığımız bu ifadeler, onun düşünce sisteminde sahih dinî verilerin önemli olduğu anlaşılmaktadır.

1.2.4. Eser Yazmadaki Üslûbu

İbnü’l-Mukaffa‘ın yazmış olduğu telif ve tercümelerde kendisine özgü bir yazı üslûbu vardır. Genellikle kullandığı ibareler kısa, manaları anlaşılır ve kolay olmakla beraber, bazı ibarelerinde az da olsa muğlaklık mevcuttur. Düşünceleri ve sosyal hayatı yazıyla ifade etmede çok başarılı olan İbnü’l-Mukaffa‘, yazılarında süslemeden ziyade düşünceye önem vermiştir.¹²⁵

Tezimizin bir kısmını oluşturan *el-Edebü’l-kebîr* ve *el-Edebü’s-sağîr* eserlerindeki yazı üslûbuna bakıldığında; yol gösterici bir metot, dil olarak da akıcı ve etkileyici bir üslûp kullanmıştır. Üslûp ve anlamların uygunluğuna, sözcüklerin esnekliğine ve cümlelerin akıcılığına bakıldığı zaman İbnü’l-Mukaffa‘ın benimsediği metodun, kısa ve öz olarak konuyu açıklamak, muhatabın ihtiyacı olanı anlatıp konuyu uzatmadan dile getirmektir.¹²⁶

İbnü’l-Mukaffa‘, edebî sanatı kullanırken garip kelimelerden sakınılması gerektiğini söyler.¹²⁷ Bazı ibarelerinde takdim ve tehiri çok kullandığı halde bazılarında ise kullanmaktan sakınmıştır.

¹²⁴ İbnü’l-Mukaffa‘, *a.g.e.*, s. 33-37.

¹²⁵ Avcı, *a.g.m.*, s. 452.

¹²⁶ Avcı, *a.g.m.*, s. 452.

¹²⁷ Avcı, *a.g.m.*, s. 453.

Tâhâ Hüseyin, İbnü'l-Mukaffa'ın yazmadaki üslûbunu şu şekilde izah eder: “Bir buluş veya düşünceyi ortaya koymak için çokça çaba sarf eder, maksadını dile getirmek için de bir kayayı yontar gibi kendini yorardı”. İbnü'l-Mukaffa'a belâgat nedir? diye sorulmuş; o da, “Cahilin, ben de bu sözü söyleyebilirim dediği şeydir.” cevabını vermiştir. Muhammed Kürd Ali ise onun üslûbundan şu şekilde bahseder; İbnü'l-Mukaffa'ın sözleri açık, üslûbu kuvvetli ve tesirlidir. Bundan dolayı eleştirmenlerin eleştirisine maruz kalmamıştır.¹²⁸

İbnü'l-Mukaffa', “Kelimeler benim göğsümde çarpışıyor fakat ben onları kullanırken seçici davranıyorum” ve “Sakın garip kelimeleri, edebî sanat yapayım diye yazılarında işleme; zira o, büyük bir yanıştır” sözleriyle en iyi sözcükleri seçmeye ve süslemeden çok muhababın ihtiyacı olanı en güzel şekilde aktarmaya çalıştığını anlatmıştır. İbnü'l-Mukaffa', eserlerinde yabancı kelime kullanmamaya özen gösterdiği gibi ibarelerinde takdim ve tehiri de çok az kullanmıştır.¹²⁹

İbnü'l-Mukaffa', hiçbir sözünde başkalarının yergisine fırsat vermeyecek şekilde açık ve kuvvetli bir üslupla yazmaya özen göstermiştir.¹³⁰

İlk nesir medresesinin kurucusu kabul edilen İbnü'l-Mukaffa', nesir alanında yazmış olduğu eserlerin genel özellikleri şunlardır:

- 1- Cümlelerin kısa olarak kullanılması, durumun icabına göre düzene konulması ve bazan da uzatmalara yer verilmesi.
- 2- Kullanılan ifadelerin “haberî” ve “inşâî” cümleler halinde olması
- 3- İfadelerin kolay olması
- 4- Edebî bedi'ten ziyade anlam ile ilgilenmesi
- 5- Fikrî tahlille akıcı bir şekilde düz yazıya devam edilmesi
- 6- Yazıların açık olması
- 7- Yazılarda yabancı etkenlerin görülmesi
- 8- Fikirlerin sıralanıp tertiplenmesi
- 9- Risâlelerde mantıkî inceliğin bulunması

---

¹²⁸ Tâhâ Hüseyin, *a.g.e.*, s. 62.

¹²⁹ Emîn, *a.g.m.*, I, 196. Avcı, *a.g.m.*, s. 453.

¹³⁰ Avcı, *a.g.m.*, s. 454.

- 10- Yazılarda Fikir inceliğinin işlenmesi
- 11- Yazıların, genel olarak yönlendirme ve öğüt hususlarında görülmesi
- 12- Yazıların, genel olarak belâgatlı bir görünüş arz etmesi.¹³¹

Kısaca İbnü'l-Mukaffa'ın yazılarında; ibaresi açık, ifadeleri kolay, cümleleri kısa ve sözleri akıcı, gerekli yerlerde uzatmalara yer veren, sözleri süslemeden ziyade anlam yüklü olan, belâgata ve fikir inceliğine önem veren, genel olarak yön verici ve öğüt amaçlı bir uslubu vardır.

1.2.5. Âlimlerin İbnü'l-Mukaffa' Hakkındaki Görüşleri

İbnü'l-Mukaffa'ın telif ve tercüme ettiği eserleri özellikle fesâhat ve belâgat yönüyle araştırıldığında mütekaddim ve müteahhir edebiyatçıların onun hakkında söyledikleri övgü dolu sözlerinde aşırıya kaçmadıklarını görürüz. Muhammed Selîm el-Cündî, Pehlevî dilinden *Kelile ve Dimne*'yi, mantık sahasından da bazı kitapları tercüme eden İbnü'l-Mukaffa'ın; büyük bir edip, felsefe ve mantık alanına da vukufu olan büyük bir âlim olduğunu söyler.¹³² Çok erken dönemlerde Yunan felsefesinin en ağır metinlerinden olan Aristo'nun Mantık kitaplarını Arapçaya çevirmiş olması,¹³³ onun ulaştığı bilgi ve birikim seviyesini göstermektedir.

İbnü'n-Nedîm, İbnü'l-Mukaffa' hakkında şöyle der; O, başka dillerden Arapçaya çeviri yapan büyük mütercimlerden biridir.¹³⁴ İbnü'l-Mukaffa'ın büyük bir edip, şair ve belâgatçı olduğunu; Arapça ve Farsça'yı da çok iyi bildiğini söyleyen İbnü'n-Nedîm, İnsanlar arasında en fasîh ve en belîğ on kişiyi sıralarken İbnü'l-Mukaffa'ı birinci sırada zikreder.¹³⁵

Câhiz de İbnü'l-Mukaffa'ın ilmî çalışmaları hakkında şu ifadeleri kullanır; Ebû Ca'fer, İbnü'l-Mukaffa'dan Farsça, Yunanca, Pehlevîce ve Süryânîce yazılmış bazı eserleri Arapçaya tercüme etmesini ister. İbnü'l-Mukaffa', bu istekleri yerine getirirken

---

¹³¹ Avcı, *a.g.m.*, s. 455.

¹³² el-Cündî, *a.g.e.*, s. 58.

¹³³ Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe el-Dînûrî, *el-Me'ârif*, thk. el-Hey'etü'l-'amme li'l-kitab, Kahire 1992, s. 31.

¹³⁴ İbn Nedîm, *a.g.e.*, s. 150.

¹³⁵ İbn Nedîm, *a.g.e.*, s. 158.

başka ilmî çalışmalarda da bulunur ve çok değerli eserler kaleme alır. *Kelîle ve Dimne, el-Edebü'l-kebîr, el-Edebü's-sağîr ve el-Yetîme* eserleri ekstra çalışmalarına örnek gösterebiliriz. İbnü'l-Mukaffa'ın Arap diline ve belâgatına fevkalade hâkim olduğu konusunda âlimler hemfikirdir. En güzel şekilde Arap dilinde edebiyat yapabildiğini telif ettiği eser ve tercümelere görebiliriz.

Ebü'l-Ferec el-İsfehânî'in rivayetine göre Halîl b. Ahmed, İbnü'l-Mukaffa' ile görüşme isteğinde bulunur ve bu isteğini Ebû Muhammed'e iletir. Ebû Muhammed de bu görüşmeyi gerçekleştirir.¹³⁶ İlk görüşmelerinde üç gün beraber kaldılar. Halîl'e "İbnü'l-Mukaffa' ı nasıl buldunuz" diye sorulunca "Beklediğim kadar ilmi ve edebi var, fakat ilmi aklına ağır basıyor" cevabını vermiştir.¹³⁷

İkdü'l-ferîd'in sahibi, İbnü'l-Mukaffa'dan şu sözleri nakleder: bir insan sana makamın ve malın için ikram ve saygıda bulunuyorsa, bu seni sevindirmesin. Çünkü malını ve makamını kaybettiğin an ikramı da saygıyı da kaybetmiş olursun. Ama eğer sana din ve edep için ikramda bulunuyorsa buna sevinebilirsin. Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî (ölm. 187/803) der ki: Dört insan vardır ki kendi dallarında onlar gibisi görülmemiştir. Bunlar Halîl b. Ahmed, İbnü'l-Mukaffa', Ebû Hanîfe ve el-Fezârî'dir. Câhiz, İshâk b. Hisân'dan şu sözleri nakleder; Belâgatı, İbnü'l-Mukaffa' gibi hiç kimse tefsir ve beyan etmemiştir. Ona belâgatın ne olduğu sorulduğunda şu şekilde cevap verir; belâgat, çok kapsamlı bir kelime olup birçok manası vardır. Yerine göre sükût etmek veya dinleyici olmak belâgatın manalarındandır.¹³⁸

Râgib el-İsfehânî, *Muhâderâtü'l-üdebâ ve muhâverâtü's-su'arâ ve'l-büleğâ* eserinde İbnü'l-Mukaffa'ın ne kadar zeki olduğuna dair şu örneği getirir; Suriye valisi Abdullah b. Ali, Halife Mansûr'la yaşadığı sorunlardan dolayı İbnü'l-Mukaffa'la istişarede bulunur. İbnü'l-Mukaffa' bu siyasi meseleye alet olmak istemez ve ona şu cevabı verir; ben ordu komutanı değilim ve herhangi bir savaş hazırlığı içinde de değilim.

¹³⁶ Ebü'l-Ferec Ali b. Hüseyin el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, Dâr-u'l-kutub Mısıriyye Kahire ty, XVIII, 76; Ayrıca bkz. Sandha, *a.g.e.*, s. 57

¹³⁷ Emîn, *a.g.e.*, I, 216.

¹³⁸ Sandha, *a.g.e.*, s. 59.

Onun için kan dökmeye işaret edemeyeceğim gibi, savaşın hatasını da üstlenemem. Bu konuda başkaları ile istişarede bulunman daha iyi olur.¹³⁹

İbrahim b. Muhammed el-Beyhekî de İbnü'l-Mukaffa'ın bir mesele karşısında hemen cevap verebilme becerisine şu örneği verir: bir şahıs ihtiyaçları için İbnü'l-Mukaffa'a gelir fakat İbnü'l-Mukaffa' onunla hemen görüşmez. İbnü'l-Mukaffa' onunla görüşmeyi geciktirmesi üzerine o bir kâğıt parçasına şu beyti yazarak İbnü'l-Mukaffa'a gönderir.

هَلْ لِي حَاجَةٌ إِلَيْكَ سَبِيلٌ

وَقَلِيلٌ تَلْبُئِي لَا كَثِيرٌ

İhtiyaç sahibi sana ulaşması mümkün mü?

Sizi meşgul etmem fazla sürmeyecek.

İbnü'l-Mukaffa', bu beyti okuduktan sonra ona şu cevabı verir,

أَنْتَ يَا صَاحِبَ الْكِتَابِ ثَقِيلٌ

وَقَلِيلٌ مِنَ الثَّقِيلِ كَثِيرٌ

Ey mektup sahibi! Sen sıkıcısın

Sıkıcı şeylerin azı da çoktur.

O da İbnü'l-Mukaffa'a şu cevabı verir,

قَدْ بَدَأْتَ الْجَوَابَ مِنْكَ بِفَحْشٍ

أَنْتَ بِالْفَحْشِ وَالْبَدَاءِ جَدِيدٌ

Verdiğin cevap çirkindir.

Sen çirkinliğe ve iğrençliğe layıksın.

İbnü'l-Mukaffa' bu cevaba güler ve onun ihtiyacını karşılar.¹⁴⁰

¹³⁹ Ebü'l-Ferec, *a.g.e.*, I, 47.

¹⁴⁰ İbrahim b. Muhammed el-Beyhakî, *Kitabu'l-mehâsin ve'l-müsâvî*, Friedrich schwally tarafından basılmıştır.) Alfred Töpelmann, 1902, s. 632-633.

İbnü'l-Mukaffa'ın ilmî derecesi ve bilgeliği hakkında; Sahâbeden sonra Araplar arasında Halîl b. Ahmed'den, Arap olmayanlar arasında da İbnü'l-Mukaffa'dan daha zekisi gelmemiştir şeklinde rivayet edilmiştir.¹⁴¹ Âlimlerin ve Edebiyatçıların İbnü'l-Mukaffa' hakkındaki övgü dolu sözlerinin ne kadar yerinde olduğunu görmek için yazarın kendi eserlerinde sarf ettiği sözlerin lafız, mana ve ahenk itibariyle kusursuz olduğuna, cümlelerin yerinde ve zamanında kullandığına bakmak yeterlidir.

Cafer b. Yahyâ şöyle der: bir benzetme yapacak olursak Abdulhamîd ağacın kökü, Sehl b. Herven onun dalları, İbnü'l-Mukaffa' onun meyvesi, Ahmed b. Yûsuf ise onun çiçeğidir.¹⁴² İbnü'l-Mukaffa', dönemin büyük âlimlerinden Halîl b. Ahmed'le görüşme fırsatını bulmuş ve¹⁴³ ayrıldıktan sonra Halîl b. Ahmed'e “İbnü'l-Mukaffa'ı nasıl buldunuz?” diye sorulunca “Beklediğim kadar ilmi ve edebi var, fakat ilmi aklına ağır basıyor” cevabını vermiştir.¹⁴⁴ İbnü'l-Mukaffa'a “Sizi böyle büyük bir edebiyatçı olarak yetiştiren kimdir” diye sorulunca, “Kendi kendimi yetiştirdim; gördüğüm güzellikleri alı, kötülükleri ise terk ettim”¹⁴⁵ cevabını vermiştir.

Son dönem edebiyatçılardan Ahmed Emîn de İbnü'l-Mukaffa'ı övgü dolu sözlerle metheder. İbnü'l-Mukaffa'ın Arap edebiyatında en güçlü şahsiyetlerden birisi olduğunu söyler. Onun ilminin ve dilinin çok güçlü olduğunu, Arapça ve Farsça'yı da çok iyi bildiğini dile getirir.

Sonuç olarak mütekaddim ve müteahhir âlimler ve edebiyatçılar, İbnü'l-Mukaffa'ın ilmî ve edebî konumundan övgüyle bahsettikleri gibi, onun sözlerinin öz ve sade; üslûbunun ise açık, özgün, akıcı ve yalın olduğunu söylemişlerdir.

1.3. ESERLERİ

Ebü'l-Fazl *Resâilü'l-büleğâ* adlı eserinde, İbnü'l-Mukaffa'ın yazmış olduğu eserlerin belâgat dalında emsalinin olmadığı ve onun edebî üslûbu belâgatçılar için esin

---

¹⁴¹ Emîn, *a.g.e.*, I, 216.

¹⁴² Kürd Ali, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁴³ Emîn, *a.g.e.*, I, 216.

¹⁴⁴ Muhammed b. el-Hasan b. 'Ubeydullâh b. Mazhac ez-Zebîdî el-Endülüsî el-İşbîlî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-leğaviyyîn*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahîm, Dârü'l-Ma'ârif, ty. s. 49.

¹⁴⁵ Emîn, *a.g.e.*, I, 216.

kaynağı olduğunu söyler. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*'da, Asmaî'den şu sözleri nakleder: İbnü'l-Mukaffa'ın yazmış olduğu bütün eserler mükemmel olup, özellikle *ed-Dürretü'l-yetîme* kendi dalında emsali bulunmayan eserdir.¹⁴⁶ el-Küftî, İslâm aleminde Ebû Ca'fer'in isteğiyle Aristoteles'in mantık kitaplarından üç eseri Arapça'ya tercüme eden ilk kişi İbnü'l-Mukaffa' olduğunu söyler.¹⁴⁷

el-Bustânî, *Dâ'iretü'l-maârif*'te İbnü'l-Mukaffa' hakkında şunları söyler: İbnü'l-Mukaffa'ın Arapça'ya yaptığı tercüme tam ve kusursuzdur. Şüphesiz o kâtiplerin serdarı, belâgatçıların öncüsüdür. Bütün eserleri birbirinden güzel olup hakikatlerden ve büyük zatların hikmetli sözlerinden bahseder. *Kelîle ve Dimne*, *Kitâbü'l-mantık*, *Siyerü'l-mülûk*, *ed-Dürretü'l-yetîme ve'l-cevheretü's-semîne*, *Târîhü'l-fürs el-kadîme*, *Kitâbü'l-makâlât fi'l-mantık*, *Kitâbü'l-mantık fi't-tıbb* ve *Resâ'ilü'd-dürretü'l-yetîme ve'l-cevheretü's-semîne* adlı eserlerinin, âlimlerin ittifakıyla emsalleri te'lif edilmemiş eserler olduğunu söyler.¹⁴⁸

Hasan b. Veheb'in edebî yönünü İbnü'l-Mukaffa'ın *el-Yetîme* eserindeki edebî yönüne benzeten Ebû Temmâm, onu şu dizelerle metheder;

ولقد رأيتك والكلام لآلى   توّم فبكر في النظام وتيب
فكأنّ قسّاً في عكاظ يخطّب   وكانّ ليلي الأخيلىة تندب
كنيّ عزة يوم بين ينسب   وابن المفع في اليتيمة ينسب

Yemin olsun senin sözlerin ikiz pırlanta gibidir.

Dizelerinde eski ve yeni sözcükler mevcuttur.

Ukâz'da hitap eden Kussa gibi.

Ağıt yakan Leyla el-Ahyeliyye gibi.

Methiyeler dizen Küseyyir-i İzzet gibi

el-Yetîme'de konuşan İbnü'l-Mukaffa' gibi.¹⁴⁹

¹⁴⁶ İbn Hallikân, *a.g.e.*, II, 151.

¹⁴⁷ Sandha, *a.g.e.*, s. 74.

¹⁴⁸ Sandha, *a.g.e.*, s. 76.

¹⁴⁹ Ebû Temmâm Habîb b. Evs b. Hâris et-Tâî, *Dîvânü Ebî Temmâm et-Tâî*, Beyrut, ty. s. 39-40.

Sonuç olarak İbnü'l-Mukaffa'ın eserleri hakkında söylenenler, onun geride çok değerli eserler bıraktığına işarettir. İbnü'l-Mukaffa'ın elimizde bulunmayan bazı eserleri, müelliflerin bu eserlerden yaptıkları nakillerden veya eser ismini zikretmelerinden bilinmektedir. Onun yabancı dillerden Arapça'ya yaptığı tercüme, edebiyat ve tıpla ilgili yaptığı çalışmaların kısa bir özeti'dir.

İbnü'l-Mukaffa'ın eserleri, tercüme ve te'lif olmak üzere iki kısma ayrılır.

1.3.1. Tercüme Eserleri

1.3.1.1. Kelile ve Dimne

Bu eser, İbnü'l-Mukaffa'ın Pehlevî edebiyatından tercüme ettiği en değerli eserlerindendir. *Kelile ve Dimne*, Pehlevî edebiyatı vasıtasıyla eski Hint edebiyatına dayanır. Bu eser, Hüsrev I. Enûşirvân tarafından Hindistan'dan getirilip Pehlevîce'ye tercüme edilen kitabın Arapça çevirisidir. Bu eserin aslı Sanskritçe olup Hint Hükümdarı Debşelim'in emriyle veziri Beydebâ tarafından kaleme alınmıştır.

İbnü'l-Mukaffa, *Kelile ve Dimne*'nin mukaddimesinde bu eseri tanıtırken şunları söyler: Bu eser Hint âlimleri tarafından tasvirî ve temsilî şeklinde kaleme alınmıştır. Diğer toplumların âlimleri de Hint âlimlerinden ilham alarak onlar da bu şekilde eser yazmaya başlar. Bu eser ahlâkî öğütler içerdiği gibi eğlence yönü de vardır.¹⁵⁰

Ahlâkî öğretiler ve nefis terbiyesi ile ilgili bilgiler ihtiva eden bu eser, hayvanların diliyle hikâye edilmiştir. İnsanları sadakat ve dürüstlük konusunda bilgilendirmeyi hedefleyen bu eser, yöneten ve yönetilenlerin ödevlerinin neler olduğunu da dile getirir.

“*Kelile ve Dimne* birçok dile çevrilmiştir. Arapça çevirisi ilk defa Silvestre de Sacy tarafından *Calila et Dimna ou fables de Bidpai* adıyla yayımlanmış daha sonra birçok baskısı yapılmıştır.”¹⁵¹

¹⁵⁰ *Kelile ve Dimne*, thk. Abdulvehhab İzâm-Tâhâ Hüseyin, Müessesetu Hendâvî li't-ta'lim ve's-sekâfe, Kahire 2012, s. 45-47.

¹⁵¹ Bkz. Durmuş, *a.g.md.*, XXI, 132.

1.3.1.2. Siyerü'l-mülûk

Büyük bir kolleksiyon olan bu eser, Fars krallarının efsane, destansı ve hayat hikâyelerini konu alır. Pehlevî dilinde bu eserin ismi *Hudâyname*'dir. İbnü'l-Mukaffa' bu eseri Pehlevîce'den Arapça'ya çevirdikten sonra *Siyerü'l-mülûki'l-Fürs* ismini katar. İbnü'l-Mukaffa', Rüstem gibi şahsiyetlerin hurafe dolu tarihî kıssalarını bu eserde zikrettiği gibi, Kral Şâbûr ve onun gibi şahsiyetlerin yaşadıkları tarihî kıssalarını da zikreder. Bu eser, Fars krallarının uydurulmuş hikâyeleriyle başlar, Kisrâ II. Hüsrev Pervîz'le biter.¹⁵²

Eski İnan tarihi için değerli bir kaynak olan bu eser,¹⁵³ *Hudâyname* adlı Pehlevîce kitabın tercümesidir. *Siyerü'l-mülûki'l-acem* olarak da bilinen bu eser,¹⁵⁴ Yazdicerd zamanında Sâsânî Devleti'nin resmî salnâmelerine dayanılarak yazıldığı şeklinde rivayetler de mevcuttur. Bu eser Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sı dâhil bütün Farsça kaynaklarına doğrudan veya dolaylı olarak kaynaklık yapmıştır.¹⁵⁵ Reynold Aleyne Nicholson; Arap tarihçilerin, *Siyerü'l-mülûk*'ü tarih yazımı konusunda örnek aldıklarını söyler. İbnü'l-Mukaffa'ın kayıp eserlerinden birisi olan bu eser, ondan istifade eden eserler vasıtasıyla bilinir.¹⁵⁶

1.3.1.3. Kitâbu'r-Rusûm

Bu eser *Kitâbü'l-âyîn* olarak da bilinir.¹⁵⁷ “Âyîn” kelimesi Farsça bir kelime olup kanun, âdet veya ziyet manasındadır. “Âyîn” kelimesinin geldiği manalar aynı zamanda kitabın konusuna da delalet etmektedir.¹⁵⁸ Bu eser, Sâsânîler döneminin devlet ve cemiyet teşkilatından,¹⁵⁹ Fars krallarının merasim törenlerinden,¹⁶⁰ Fars âdet ve âdâbından

¹⁵² Sandha, *a.g.e.*, s. 153-154.

¹⁵³ Ateş, *a.g.md.*, V, 866; Sandha, *a.g.e.*, s. 153.

¹⁵⁴ Sandha, *a.g.e.*, s. 153; Ateş, *a.g.md.*, V, 866.

¹⁵⁵ Reynold A. Nicholson, *A Literary History of the Arabs*, Londra 1907, s. 348.

¹⁵⁶ Huart Clement, *A history of Arabic Literature*, Yay., Appleton, New York, 1903, s. 348.

¹⁵⁷ Ateş, *a.g.md.*, V, 866.

¹⁵⁸ Sandha, *a.g.e.*, s. 154.

¹⁵⁹ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, “Siyasetnâmeler'in Klasik Kaynakları”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 5 Sayı. 2 Aralık 2004, s. 7.

¹⁶⁰ Sandha, *a.g.e.*, s. 154.

bahsetmektedir. Elimizde nüshası mevcut olmayan bu eser, *Âyennâme* 'ın tercümesidir.¹⁶¹ Ancak Seâlibî ve bazı yazarlar bu eserden istifade ettiklerini belirtiyorlar.¹⁶²

1.3.1.4. Risâletü Tenser

İbnü'l-Mukaffa'ın bu tercüme eseri ve aslı mevcut değildir. Fakat günümüz araştırmacıları İbnü'l-Mukaffa'ın Arapça'ya tercüme ettiği bu eserin Farsça tercümesini bulmuşlardır.¹⁶³ Erdeşîr-i Bâbekân'ın oğlu şehzade Tenser'in, Taberistan hükümdarı Cüşnesf Şah'ın (Güşnesf Şah) mektubuna cevaben yazdığı bu eser, Pehlevîce *Nâme-i Tenser* adıyla bilinen risâlenin Arapça tercümesidir.¹⁶⁴ Tarihî, siyasî ve ahlâkî meseleleri ihtiva eden bu kitap¹⁶⁵, Kral Erdeşîr'in kanunlarda yaptığı şu değişiklikleri de içermektedir.

1- Kral Erdeşîr, kendi hükümdarlığından önceki dönemlerde ölüm cezasıyla cezalandırılan din mürtetlerinin cezalarını hafifleterek önce hapsedilip nasihat edilmelerini ister, kişi yaptıklarından pişmanlık duyup tövbe ettiği takdirde onu af edeceğini, tövbe etmezse öldürüleceğini ilan eder.

2- Kral Erdeşîr'e gelinceye kadar bütün krallar veliahtını kendileri tayin ederdi. Kral Erdeşîr ise veliahtını tayin etmeyerek bunun yerine yeni bir sistem getirir. Sistem şu şekildedir: Kral ölmeden önce devletin önde gelen şahsiyetlerden üç kişiyi yazdığı bir mektupla belirler. Kralın ölümünden sonra bu mektup açılır. Mektupta belirlenen bu şahıslar, kraliyet ailesinden hükümdarlık makamına uygun gördükleri kişiyi oy birliğiyle kral tayin eder.¹⁶⁶

1.3.1.5. Kitâbü't-Tâc fî sîreti Enûşîrvân

Bu eser, İran krallarından Husrev Enûşîrvân Pervîze ait hayat hikâyesini, hükümdarlara yapılmış nasihatleri içeren bir risâlenin tercümesidir. İbn Miskeveyh, bu eseri bizzat Nûşîrevân'ın kaleme aldığını söyler. *Tecâribü'l-ümem* ve *'Uyûnü'l-ahbâr*' da

---

¹⁶¹ Adalıoğlu, *a.g.m.*, s. 7.

¹⁶² Bkz. Ateş, *a.g.md.*, V, 866.

¹⁶³ Sandha, *a.g.e.*, s. 152.

¹⁶⁴ Avcı, *a.g.m.*, s. 456.

¹⁶⁵ Adalıoğlu, *a.g.m.*, s. 7; Sandha, *a.g.e.*, s. 153.

¹⁶⁶ Sandha, *a.g.e.*, s. 153.

bu eserden bazı nakiller mevcuttur.”¹⁶⁷ Seâlibî de *Âdâbü'l-mülûk* adlı eserinde İbnü'l-Mukaffa' a ait *Âhbâru Enûşîrvân* eserinden bahseder. Bahsettiği kitap *Kitâbü't-tâc fî sîreti Enûşîrvân*'dır.¹⁶⁸

1.3.1.6. Kitâbü's-Segîserân

“Sistan başbuğları kitabı” anlamına gelen bu eser,¹⁶⁹ İran'ın eski destan ve menkıbelerinden bahseden eserin tercümesidir.¹⁷⁰ *Kitâbü's-Segîserân, Hudâyname*'de bulunmayan birçok bilgiyi ihtiva ettiği için İranlılar tarafından hem önemsenmiş hem de çok sevilmiştir. Bugün elimizde mevcut bulunmayan bu eser hakkında Mesûdî'nin izahatlarıyla bilgi sahibiyiz.¹⁷¹ İzâhâttan anlaşıldığı kadarıyla bu kitap; Türklerle İranlılar arasındaki savaşımlardan, İran'ın eski destanlarından, Siyâvûş'un ölümünden, Dâstânoglu Rüstem-i-Zâl'in ölümünden, Kuştâb ve başka İranlı kahramanların menkıbelerinden bahseder.¹⁷²

1.3.1.7. Kitâbü'l-Peykâr

Mes'ûdî'nin rivayetine göre, Keyânîlerin tarihinden ve İsfendiyâr'ın savaşımlarından bahseder.¹⁷³ *Murûcu'z-zeheb*'in bazı nüshalarında bu kitap *Kitâbü's-sakas* olarak geçmektedir. Bu da Sakalar'la ilgili olduğu anlamına gelmektedir.¹⁷⁴

1.3.1.8. Kitâbü Mazdek

Sâsânîler döneminde bir çeşit komünizm kurmuş olan başrahip Mazdek'in hayatını, Kral I. Kubâd ile olan ilişkilerini anlatan Pehlevîce kitabın tercümesidir.¹⁷⁵ Bu eser edebî bir üslûpla kaleme alınmış, anlatımı roman ve hikâye tarzındadır. Nizâmülmülk'ün *Siyâsetname*'si başta olmak üzere birçok kitapta bu eserden nakiller mevcuttur.¹⁷⁶

¹⁶⁷ Durmuş, *a.g.md.*, XXI, 132.

¹⁶⁸ Ebu Mansûr es-Seâlibî, *Hükümdarlık Sanatı*, (Arapça adı: *Âdâbü'l-Mülûk*) İnsan yayınları, İst. 1997, Çev. Said Aykut, s. 41

¹⁶⁹ el-Mesûdî, *Murûcu'z-zeheb*, (Charles Pellat neşri) Beyrut 1966, I, 276.

¹⁷⁰ A. Christensen, *Les Kayanideş*, Kobenhaven 1932, s. 142.

¹⁷¹ el-Mesûdî, *a.g.e.*, II, s.118.

¹⁷² A. Christensen, *a.g.e.*, s. 142.

¹⁷³ A. Christensen, *a.g.e.*, s. 143.

¹⁷⁴ el-Mesûdî, *a.g.e.*, I, 229.

¹⁷⁵ A. Christensen, *Le rénge delori Kawadh I et le Comunisme mazdekite*, Kobenhaven 1925, s. 44.

¹⁷⁶ A. Christensen, *a.g.e.*, s. 44.

1.3.1.9. Kitâbü Melikin min mülûki'l-Fürs li-râiyyetih

Bu eser, 2366 numarayla Köprülü Kütüphanesi'nde kayıtlıdır.¹⁷⁷

1.3.1.10. Kitâbü'l-Mantık

İbnü'l-Mukaffa'ın Aristo'nun mantıkla ilgili; *Categorias (Kitabül-Makûlât)*, *Peri Hermenaiâs (Kitabü'l-'İbâre)* ve *Analytica (Kitabü'l-Kiyâs)* adlı eserleriyle birlikte, Porphyrios'un sûrî mantıkla ilgili *Eisagoge (Isâğûcî)* adlı kitabın Pehlevî tercümelerinden Arapça'ya yaptığı çeviridir.¹⁷⁸ İbn Ebî Usaybiâ ve bazı müellifler; zikredilen bu eserler, İbnü'l-Mukaffa'ın oğlu Muhammed b. Abdullah tarafından kaleme alındığı görüşündeler.¹⁷⁹

1.3.2. Telif Eserleri

1.3.2.1. el-Edebü'l-kebîr

Bu eser, *ed-Dürretü'l-yetîme fî tâ'atî'l-mülûk*, *el-Hikmetü'l-medeniyye*, *es-Siyâsetü'l-medeniyye*, *Kitâbü'l-âdâb*, *Risâle fî'l-ahlâk*, *Risâle fî mekârimi'l-ahlâk* ve *'s-siyâseti'l-medeniyye* isimleriyle de bilinir.¹⁸⁰ Bir mukaddime ile iki bölümden oluşan bu eserin mukaddimesinde eskilere uymanın, onların ilim ve eserlerinden faydalanmanın önemine temas edildikten sonra birinci bölümde toplumun hükümdar ve ümerâlarla nasıl davranmaları gerektiğinden, ikinci bölümde insanlar arası ilişkilerden, dostlar arası âdâb-ı muaşeretin kurallarından ve gerçek dostların hangi vasıflara sahip olması gerektiğinden bahseder.

Ebü'l-Hasan el-Âmirî, *el-Edebü'l-kebîr* eseri Zerdüş'tün kutsal kitabı Avesta'da yer alan ahlâkî öğütlere dayandığını ileri sürmektedir.

¹⁷⁷ Köprülü kütüphanesi, nr. 2366

¹⁷⁸ Haydarâbâd Âsafiye Ktp., nr. 179; Durmuş, *a.g.md.*, XXI, 133.

¹⁷⁹ Ateş, *a.g.md.*, V, 868.

¹⁸⁰ “*el-Edebü'l-kebîr*” adıyla Ahmet Zeki Paşa, İskenderiye 1330; Hasan Nâil Marşafî tarafından, Kahire 1331 de *el-Dürretü'l-yetîm* adıyla da Şakîb Arslan tarafından neşredilmiştir. (Kahire 1910).

Bu eser birçok yabancı dile çevrilmiş olup üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca bu esere Muhyiddin İbnü'l-Arabî '*Izatü'l-elbâb ve zehîretü'l-iktisâb*' adıyla bir tetimme yazmıştır.¹⁸¹

1.3.2.2. el-Edebü's-sağîr

Otuz sayfa civarında küçük bir risale olan bu eser,¹⁸² bir mukaddime ile bir bölümden oluşmaktadır. Mukaddimesinde zikredildiği gibi Farsça'dan birtakım nasihat ve faydalı sözlerden derlenmiştir.¹⁸³ Hükümdar, vezir ve valilere dair âdâbtan bahsettiği gibi, özellikle avama yönelik ahlâkî öğütlerden, vecizelerden ve hikmetlerden bahseder. Bu eserin bazı sözleri, *Kelîle ve Dimne*'de de geçmektedir. İbnü'l-Mukaffa' bu eserde, Fars ve Yunan hikmetine İslâmî hikmeti de katmıştır. Edepten maksadı, nefis ve ahlâk terbiyesidir. Edeple ilgili ifadeleri İslâm'ın ruhuna uymakla beraber daha çok akla dayanmaktadır. Onun ifadesiyle; ahlâk her şeyden önce akılla bilinir. Çünkü din, ahlâkın temeli olan iyi ile kötüyü bildirmemiş olsa bile; akıl, tabiatı gereği onları ayırt edebilir. Kısacası bu eser, İbnü'l-Mukaffa'ın nefsi, dîni, siyâsi, ictimâî vs. tecrübelerinin hülasasından ibarettir.¹⁸⁴

1.3.2.3. el-Edebü'l-vecîz li'l-veledi's-sağîr

Bugün elimizde bu eserin aslı mevcut değildir. Nasîrüddîn-i Tûsî tarafından Ebü'l-Feth Nâsîrüddîn Abdürrahîm b. Ebû Mansûr adına 633'te (1235) Farsça'ya tercüme etmiştir. H. 752 tarihli bir yazması İstanbul'da Köprülü Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.¹⁸⁵ İbnü'l-Mukaffa'ın oğluna hitaben kaleme aldığı bu küçük eseri, ahlâkî öğütlerden meydana gelir. Bu öğütleriyle özellikle şükretmek, ihmâlkâr davranmamak, sabırlı, sükûnet ve vakar sahibi olmak, kendini hüzn ve kedere kaptırmamak, kendi aleyhine olsa dahi doğruluktan ayrılmamak gibi erdemleri tavsiye etmektedir. Bu kitap

---

¹⁸¹ Durmuş, *a.g.md.*, XXI, 133.

¹⁸² Hâna el-Fâhûrî, *el-Câmi fi tarihi'l-Arabî*, (İkinci Bsk.), Beyrut 1995, I, 533.

¹⁸³ Mehdî, *a.g.e.*, s.34.

¹⁸⁴ Emîn, *a.g.e.*, I, 217-219.

¹⁸⁵ Köprülü Kütüphanesi, İstanbul, No: 1585.

Muhammed Kürd Ali, Muhammed İkbâl (Kahire 1342) ve Muhammed Gufrânî el-Horasânî (Kahire 1943) tarafından yayımlanmıştır.¹⁸⁶

1.3.2.4. Risâletü's-Sahâbe

Bu eser bir rapordan ibaret olup Halife Mansûr'a hitaben kaleme alındığı kuvvetle muhtemeldir.¹⁸⁷ İbnü'l-Mukaffa', "أما بعد: صلح الله أمير المؤمنين وأتم عليه النعمة والبسة المعافاة والرحمة الخ", ibaresiyle Halife Mansûr'a yazdığı anlaşılır. Çünkü İbnü'l-Mukaffa' bu eserde Ebü'l-Abbâs ve vezaretten de bahseder. Bilindiği gibi vezaret sistemi Abbâsîler'in birinci halifesi Ebü'l-Abbâs döneminde yürürlüğe girmiştir. İbnü'l-Mukaffa' da Abbâsîler'in ikinci halifesi Mansûr döneminde öldürülmüştür. Bütün bu bilgiler İbnü'l-Mukaffa'ın bu eseri Halife Mansûr'a hitaben yazdığını göstermektedir.¹⁸⁸

Bu eser siyasî, idarî, askerî, malî, adlî ve içtimaî aksaklıkları ve bunların çözümüne dair tavsiyeleri, sarayın iç sorunlarını, halifenin vezir, vali ve emirlerin seçiminde dikkat etmesi gereken hususları, halkın saraydan beklentilerini açık ve cesur bir dille ifade eder.¹⁸⁹

Bu eser, İbnü'l-Mukaffa'ın yönetim ve toplum sorunlarına çözümler arayan bir fikir adamı kimliğini ön plana çıkarmaktadır. Muhammed Kürd Ali bu eseri *Resâ'ilü'l-büleğâ ve Ümerâ'ü'l-beyân* adlı eserinde yayımlamıştır.

1.3.2.5. Hikemü İbni'l-Mukaffa'

Bu eser, hikmetli sözlerden ve vecizelerden derlenmiş küçük bir eser olup bir kaç yazar tarafından yayımlanmıştır. Michelangela Guidi'ye göre bu eser İbnü'l-Mukaffa' tarafından kaleme alınmadığı sonradan yazılmış ve ona nisbet edilmiş bir risaledir.

---

¹⁸⁶ Durmuş, *a.g.md.*, XXI, 133.

¹⁸⁷ Emîn, *a.g.e.*, I, 223.

¹⁸⁸ Sandha, *a.g.e.*, s. 151;

¹⁸⁹ Emîn, *a.g.e.*, I, 223-227.

1.3.2.6. Yetîmetü's-sultân

Bu eser hikmetli sözleri, ahlâkî öğüt ve tavsiyeleri ihtiva eder. Bu eseri Muhammed Kürd Ali ve Ali Şelak neşretmiştir.¹⁹⁰

1.3.2.7. el-Yetîmetü's-sâniye

Muhtemelen fabl tarzında olan bu eser, iyi hükümdar ile tebaa arasındaki ilişkiyi bahseder.¹⁹¹

1.3.2.8. el-Kasîde fi'l-eşhürî'r-rûmiyye

Nisandan başlayarak Rûmî ve Süryânî aylara ve bu aylardaki hava durumuna dair bilgiler veren bir kaside türüdür. Osman Reşer bu eseri *Die Qaçide des İbn el-Moquffa' über die griechischen monate* adıyla neşretmiştir.¹⁹²

1.3.2.9. Resâ'il

Birkaç kısa mektuptan ibaret olup Muhammed Kürd Ali tarafından *Resâ'ilü'l-büleğâ* içinde yayımlanmıştır (Kahire 1331/1913).

1.3.2.10. Mersiye

Yahyâ b. Ziyâd el-Hârisî hakkındadır.¹⁹³

1.3.2.11. el-Fevâ'id ve'l-kalâid

Veciz sözleri ihtiva eden bu eserin bir nüshası Köprülü Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. (nr. 2953).

---

¹⁹⁰ Durmuş, *a.g.md.*, XXI, 133.

¹⁹¹ Durmuş, *a.g.md.*, XXI, 133.

¹⁹² Oskar Rescher, *Orientalische Miscellen*, Abajoli, 1926, II, 29.

¹⁹³ A'lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm* nşr. Ali Mufaddal Hammûdân, Beyrut 1413/1992, I, 589.

İKİNCİ BÖLÜM

EL-EDEBÜ'L-KEBÎR VE EL-EDEBÜ'S-SAĞÎR'İN MUHTEVASI VE EDEBÎ SANATLAR AÇISINDAN İNCELENMESİ

2.1. EL-EDEBÜ'L-KEBÎR VE EL-EDEBÜ'S-SAĞÎR

Şüphesiz güzel ahlâkın insan ve toplum hayatında çok önemli bir yeri vardır. İbnü'l-Mukaffa'ın *el-Edebü's-sağîr* in mukaddimesinde söylediği gibi, Ahlâkî erdeme olan ihtiyaç, yemeye ve içmeye olan ihtiyaçtan öncedir.¹⁹⁴ İbnü'l-Mukaffa'ın kaleme aldığı *el-Edebü'l-kebîr* ve *el-Edebü's-sağîr* adlı eserlerin isimlerinden de anlaşıldığı gibi nasihat ve terbiye amaçlıdır. İbnü'l-Mukaffa', bu iki eserde hikmetli sözleri ve içtimaî meseleleri ele alırken bununla okuyucuyu nefisini terbiye etmeye ve nefis muhasebesi yapmaya davet etmektedir.

Bu iki eserin isimlerinde (الأدب الكبير ve الأدب الصغير) yer alan “الكبير” ve “الصغير” kelimeleri mahzûf “كتاب” kelimesine sıfattır. “كتاب” kelimesi muzâf “الأدب” kelimesi de muzâfun ileyhdır. Muzâf “كتاب” hazıf olduktan sonra muzâfun ileyh “الأدب” i‘rab yönünden onun yerine geçmiştir. Eserlerin tam ismi “كتاب الأدب الكبير” ve “كتاب الأدب الصغير” dir. İbnü'l-Mukaffa'ın yaşadığı asırda kitapların Sağîr ve Kebîr kelimeleriyle vasıflandırılmaları yaygın bir şekilde kullanılmıştır. İbn Sa‘d’a ait “كتاب الطبقات الكبير” eseri bunun bir örneğidir. Bazı müellifler “كتاب” kelimesini hazf edip sadece sıfat kelimesini bırakmışlar. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye ait “السیر الكبير” ve “السیر الصغير” eserleri bu kısma örnektir. *el-Edebü'l-kebîr* ve *el-Edebü's-sağîr* eserleri de “كتاب” kelimesinin hazf edilmiş örneklerdendir.¹⁹⁵

¹⁹⁴ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 15.

¹⁹⁵ Emîn, *a.g.e.*, I, 217.

Bu iki eser “الكبير” ve “الصغير” kelimeleriyle vasıflandırılması hacimlerinin büyüklüğünden veya küçüklüğünden değildir. “الأدب الكبير” eseri özellikle sultan, vali, makam ve mevki sahiplerine hitap ettiği için “الكبير” vasfını almıştır. “الأدب الصغير” eseri de avama hitap ettiği için “الصغير” vasfını almıştır. “الأدب” kelimesinden maksat güzel ahlâk, nefis tezkiyesi ve hüsn-ü tebdirdir.¹⁹⁶ İlmin mukabilinde kullanılan manada değildir.¹⁹⁷

İbnü'l-Mukaffa‘ın bu iki eseri tercüme mi, yeni bir telif mi, yoksa genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş telîf-tercüme karışımı bir eser mi? Bu konuda edebiyatçılar arasında ihtilaf vardır. İbnü'n-Nedîm'e göre bu iki eser tercüme eserlerdir. Edebiyatçıların çoğu bu görüşte olmayıp onlara göre bu iki eser telif eserlerdir. Edebiyatçıların görüşünü destekleyen deliller şöyle sıralamak mümkündür:

1- İbnü'l-Mukaffa‘ın bu iki eserde kullandığı tabirlere bakıldığında bu eserlerin tercüme değil telîf eserler olduğu anlaşılır.¹⁹⁸

2-İbnü'l-Mukaffa‘, *el-Edebü's-sağîr*'in mukaddimesinde; "Bu eserde geçmiş insanlardan nakledilegelmiş sözlerden kalpleri tamir eden ve cilalayan, kalp gözünü aydınlatan, düşüncüyü canlandıran, ince düşüncüyü ikame eden, güzel haslet ve ahlâka kılavuz olacak cümleleri derledim"¹⁹⁹ sözleriyle bu eseri te'lîf ettiği anlaşılmaktadır.²⁰⁰

Fakat İbnü'l-Mukaffa‘ın *el-Edebü's-sağîr*'in mukaddimesinde söylediği bu sözler iyi analiz edildiğinde İbnü'l-Mukaffa‘ın hem müellif hem de mütercim olduğu anlaşılır. Çünkü İbnü'l-Mukaffa‘, eski insanlara ait hikmetli sözleri kendi ifadesiyle nakletmesi aslında onun hem müellif hem de mütercim olduğunu gösterir.²⁰¹

el-Edebü'l-kebîr ve *ed-Dürretü'l-yetîme* iki ayrı eser mi yoksa tek bir eser mi? Bu konuda da edebiyatçılar arasında ihtilaf vardır. İbnü'n-Nedîm'in ibaresinden anlaşılan *el-*

---

¹⁹⁶ Sandha, *a.g.e.*, s. 137.

¹⁹⁷ Emîn, *a.g.e.*, I, 219.

¹⁹⁸ Emîn, *a.g.e.*, I, 218.

¹⁹⁹ Sandha, *a.g.e.*, s. 137-138.

²⁰⁰ Emîn, *a.g.e.*, I, 218.

²⁰¹ Sandha, *a.g.e.*, s. 150.

Edebü'l-kebîr ve *ed-Dürretü'l-yetîme* iki ayrı eser olduğu yönündedir. Fakat birçok edebiyatçı *el-Edebü'l-kebîr* ve *ed-Dürretü'l-yetîme* tek bir eserden ibaret olduğu görüşündedirler. Tercih edilen görüş ise, *el-Edebü'l-kebîr* ve *ed-Dürretü'l-yetîme*'nin iki ayrı eser olduğudur. Tek bir eserden ibaret olduğu iddiasında olanların görüşünü çürüten birçok delil bulunmaktadır. Bu deliller kısaca şöyledir:²⁰²

1- İbn Kuteybe, '*Uyûnü'l-ahbâr* adlı eserinde bu iki ismi muhtelif yerlerde zikretmektedir. İbn Kuteybe, söylediklerini bazen *el-Edebü'l-kebîr*'den bazen de *ed-Dürretü'l-yetîme*'den naklettiğini söyler. *ed-Dürretü'l-yetîme*'den naklettiğini söylediği sözler elimizde olan *el-Edebü'l-kebîr*'e arz edildiğinde onda mevcut olmadığını görürüz.²⁰³

2- İbn Tayfûr, *Kitâbü'l-mensûr ve'l-manzûm* eserinde *ed-Dürretü'l-yetîme*'den bazı alıntılar yaptığını söyler. Elimizde olan *el-Edebü'l-kebîr*'de bu alıntılar bulunmamaktadır.²⁰⁴

3- Bâkılânî, *İ'câzü'l-Kur'ân* adlı eserinde; bazı edebiyatçılar İbnü'l-Mukaffa'ın Kur'an-ı Kerim'e muarız olduğunu, kanıt olarak ta *ed-Dürretü'l-yetîme* eserini gösterdiklerini söyler. Bazıları ise, *ed-Dürretü'l-yetîme* ve *el-Edebü'l-kebîr* aynı eser olduğunu söyler. Bâkılânî bu görüşte olmadığını dile getirerek olanlara karşı şu tespitte bulunmuştur: *ed-Dürretü'l-yetîme*, genel olarak her toplumdan bilge insanların hikmetli sözlerini nakleder. *el-Edebü'l-kebîr* eseri ise, dînî meselelerle ilgili hikmetli sözleri nakleder. Elimizde olan *ed-Dürretü'l-yetîme* eserinde dînî meselelerle ilgili konular bulunmamaktadır. Bu iki eserden birisi dînî meselelerle ilgili hikmetli sözleri ihtiva etmesi diğeri ise, dînî meseleleri konu almaması kesin olarak ayrı eserler olduğunu gösterir. Bâkılânî, *el-Edebü'l-kebîr*, bazı dönemlerde *ed-Dürretü'l-yetîme* ismi ile anılmış olması yanlış anlaşılmaya sebep olduğunu söyler.²⁰⁵

4- İbn Nedîm, İbnü'l-Mukaffa'ın eserlerinden bahsederken *Kitâbü'l-edebî'l-kebîr*, *Kitâbü'l-edebî's-seğîr* ve *Kitâbü'l-yetîme fi'r-resâil* der. Bu da şunu gösteriyor ki *el-*

---

²⁰² Emîn, *a.g.e.*, I, 217.

²⁰³ Sandha, *a.g.e.*, s. 149.

²⁰⁴ Emîn, *a.g.e.*, I, 218.

²⁰⁵ Emîn, *a.g.e.*, I, 218; Ayrıca bkz. Sandha, *a.g.e.*, s. 148.

Edebü'l-kebîr müstakil bir eserdir.²⁰⁶

2.1.1. Telif Sebepleri

İbnü'l-Mukaffa', *el-Edebü's-sağîr*'in mukaddimesinde; nefsin muhasebesi ve tezkıyesi, içtimaî meselelerin çözümü, sağlıklı görüşlerin üretilmesi, nefsin sâlih amellere yönelmesi ve ahlâkî erdemlere ulaşması konusunda toplumu bilinçlendirmek amacıyla kaleme aldığını söyler.²⁰⁷ İbnü'l-Mukaffa', ahirete inanan insanların amaç ve gayeleri hem dünyada hem de ahirette mutlu ve huzurlu bir hayat sürebilmektir. Bunu başarmak için de akl-ı selime ihtiyaç vardır. Akl-ı selime sahip olmak için de kişinin terbiye alması ve eğitilmesi gerektiğini söyler.²⁰⁸ İbnü'l-Mukaffa', bu konunun önemine binaen kaleme aldığı bu eser, özellikle âdâb-ı muaşeret konularında topluma yardımcı olacağı düşüncesindedir.²⁰⁹

İbnü'l-Mukaffa'ın diğer eseri *el-Edebü'l-kebîr*, içerik ve işleyiş bakımından bazı farklılıkları olmasına rağmen gaye ve üslup olarak *el-Edebü's-sağîr* eserine benzemektedir.²¹⁰

Özetle İbnü'l-Mukaffa', bu iki eserde hükümdar, vezir ve valilere dair âdâbın yanında avama yönelik ahlâkî öğüt ve hikmetleri, âdâb-ı muaşereti, kardeşliği ve yardımseverliği ele alarak toplumu bilinçlendirmeyi amaçlamıştır.²¹¹

2.1.2. Üzerine Yapılmış Çalışmalar

1- *el-Kasdiyye fi'l-edebi'l-kebîr li ibni'l-Mukaffa'*. İdir İbrahim'in Cezayir Mouloud Mammeri Üniversitesinde çalışmış olduğu Yüksek lisans tezidir. İbrahim İdir bu çalışmasıyla *el-Edebü'l-kebîr* eserini özellikle üslup ve cümleler arasındaki bağlantıları balagât yönünden incelemiştir.²¹²

---

²⁰⁶ Sandha, *a.g.e.*, s. 149.

²⁰⁷ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 15; Sandha, *a.g.e.*, s. 138.

²⁰⁸ Sandha, *a.g.e.*, s. 137.

²⁰⁹ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 15.

²¹⁰ Sandha, *a.g.e.*, s. 143.

²¹¹ Sandha, *a.g.e.*, s. 137.

²¹² Bkz. İdir İbrahim, *el-Kasdiyye fi'l-edebi'l-kebîr li ibni'l-Mukaffa'*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mouloud Mammeri Üniversitesi Cezayir.

2- *Binâü'l-cümle fi edebi İbni'l-Mukaffa'*. Ahmed Mahmûd Mustafa el-Bennâ'nın Kahire Üniversitesinde çalışmış olduğu Yüksek lisan tezidir. Bu çalışmasında *el-Edebü'l-kebîr ve el-Edebü's-sağîr*'deki cümleleri dört fasılda incelemektedir. Birinci fasılda isim cümlesini, ikinci fasılda fiil cümlesini, üçüncü fasılda şart cümlesini, dördüncü fasılda ise İbnü'l-Mukaffa'nın grâmer kaidelerini kullanmadaki üslûbunu işlemektedir.²¹³

3- *İbnü'l-Mukaffa' hayâtuhu ve âsâruhu ve nufûzu'l-efkâri'l-Fârisiyye fi'l-luğa el-Arabiyye*, Dilara Sinğ Sandha'nın Beyrut Amerikan Üniversitesinde çalışmış olduğu Profesörlük tezidir(basılmamış). İbnü'l-Mukaffa'nın hayatını, eserlerini ve Fars düşüncesinin Arapça'ya nüfuzunu işler. İbnü'l-Mukaffa'nın eserlerini tanıtırken *el-Edebü'l-kebîr ve el-Edebü's-sağîr*'in metodunu, muhtevasını, üsubunu ve ahlâkî yönlerini de ele alır.²¹⁴

4- *Duhâ'l-İslâm*. Ahmed Emîn, III ciltlik eserinin I. Cildinde Fars kültüründen bahsederken 213-246 sayfaları arasında İbnü'l-Mukaffa'nın hayatını ve eserlerini zikreder. Bu iki eseri de kısaca özetlemiştir.²¹⁵

5- *Abdullah b. el-Mukaffa Hayatı ve Eserleri*. Necati Avcı, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinde İbnü'l-Mukaffa'nın hayatını ve eserlerini işlerken bu iki esere de kısaca değinmiştir.²¹⁶

Tercüme çalışmalarına gelince *el-Edebü'l-kebîr* Almanca, Fransızca ve Hollandaca gibi dillere çevrilmiş, ayrıca üzerinde çalışmalar yapılmıştır.²¹⁷

Türkiyede Doç. Dr. Sabri Türkmen, Hüseyin Parmak, Mustafa Eroğlu ve Cengiz Parlak tarafından bu iki eser Türkçeye tercüme edilmiş ve 2017 de birinci baskısı yayınlanmıştır.²¹⁸

²¹³ Bkz. Ahmed Mahmûd Mustafa el-Bennâ, *Binâü'l-cümle fi edebi İbni'l-Mukaffa'*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahire Üniversitesi, Mısır 2012.

²¹⁴ Bkz. Dilara Sinğ Sandha, *İbnü'l-Mukaffa' hayâtuhu ve âsâruhu ve nufûzu'l-efkâri'l-Fârisiyye fi'l-luğa el-Arabiyye*, (Yayımlanmamış Profesörlük Tezi), Amerikan Üniversitesi Beyrut 1956.

²¹⁵ Bkz. Ahmed Emîn, *Duhâ'l-İslâm*, Yay. Mektebetü'l-üsre, Kahire 1997, I.

²¹⁶ Bkz. Necati Avcı, "Abdullah b. el-Mukaffa: Hayatı ve Eserleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. I, 1994.

²¹⁷ Ebü'l-Hasan el-Âmirî, *el-İ'lâm bi-menâkıbi'l-İslâm*, nşr. Ahmed Abdülhamîd el-Gurâb, Riyad 1404/1983, s. 160-161.

²¹⁸ Bkz. Sabri ve diğerleri, *el-Edebü's-sağîr ve el-Edebü'l-kebîr*, Çıra Akademi Yayınları, (Birinci Bsk.), 2017.

Ayrıca bu iki eserin birçok neşri mevcuttur. *el-Edebü'l-kebîr*'in neşirleri arasında Emîr Şekîb Arslan (Kahire 1311/1893), Muhammed Kürd Ali *Resâ'ilü'l-büleğâ* içinde, Kahire 1331/1913), Ahmed Zekî Paşa (İskenderiye 1330; Kahire 1914) ve Ahmed Rif'at el-Bedrâvî (Beyrut 1974) neşirleri zikredilebilir. *el-Edebü's-sağîr*'in neşirleri arasında Ahmed Ebû Halâka (Beyrut 1960), Muhammed Kürd Ali (*Resâ'ilü'l-büleğâ* içinde, Kahire 1331/1913), Muhammed Mudar (Kahire 1331, 1364) ve Ahmed Zekî Paşa (Kahire 1329/1911) neşirleri zikredilebilir.

2.1.3. Genel Özellikleri

Bu nâdîde eserlerin en belirgin özellikleri, İslâm inanç esaslarına uygun olmakla beraber daha çok akla yatkın olmalarıdır.

İbnü'l-Mukaffa', bu iki eserde eski toplumlarda edinmiş tecrübeler ve bilge insanların öğüt ve hikmetli sözlerini kendi edebî üslûbuyla işlemiştir.²¹⁹

Hikmetli sözleri, toplumsal ahlâkî öğütleri ve içtimai meseleleri ihtiva eden bu eserler, okuyucuyu nefisini terbiye etmeye ve nefis muhasebesi yapmaya davet etmektedir. Nefis muhasebesi eski bir yöntem olup Hint toplumları bu metotla nefis tezkiyesi yaparak okuyucuyu ilme, mütevazı olmaya, nefsi terbiye etmeye ve güzel âdetler edinmeye teşvik ediyorlardı.

Bu iki eser, hacim olarak küçük fakat ihtiva ettikleri bolca faydalı öğüt ve hikmetli sözlerle hükümdar, vali ve toplumun yapması gerekenlerin neler olduğuna ve nelerden sakınmaları gerektiğine irşat eder.

İbnü'l-Mukaffa', *el-Edebü's-sağîr*'in mukaddimesinde işleyeceği konuların kaynaklarına şu şekilde işaret eder:

وَقَدْ وَضَعْتُ فِي هَذَا الْكِتَابِ مِنْ كَلَامِ النَّاسِ الْمَحْفُوظِ حُرُوفًا فِيهَا عَوْنٌ عَلَى عِمَارَةِ الْقُلُوبِ، وَصِقَالِهَا، وَجَلِّيَّةِ أَبْصَارِهَا،

وَإِحْيَاءِ لِلتَّفَكِيرِ وَإِقَامَةِ لِلتَّنْدِيرِ، وَدَلِيلٍ عَلَى مَحَامِدِ الْأُمُورِ، وَمَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ.

"Bu eserde geçmiş insanlardan nakledile gelmiş sözleri işleyerek bununla kalpleri

²¹⁹ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s.15.

ihya etmek, kalp gözünü aydınlatmak, düşünmeyi canlandırmak, güzel haslet ve ahlaka kılavuz olacak düşüncesindeyim. Allah'ın izniyle."²²⁰

İbnü'l-Mukaffa', *el-Edebü'l-Kebîr*'in mukaddimesinde işleyeceği konulara da şu şekilde işaret eder:

وَأَنَا وَاعِظُكَ فِي أَشْيَاءٍ مِنَ الْأَخْلَاقِ اللَّطِيفَةِ وَالْأُمُورِ الْغَامِضَةِ الَّتِي لَوْ حَنَّكَتْكَ سِنَّ كُنْتَ خَلِيفاً أَنْ تَعْلَمَهَا وَإِنْ لَمْ

تُحِبُّ بِهَا.

*“Yıllar seni deneyimli kılmış olsa da öğrenmeye ihtiyaç duyacağın daha önce haberdar olmadığın incelik ve sır dolu hikmet şeyler hakkında sana nasihatte bulunacağım.”*²²¹

Ahmet Emîn, *Duha'l-İslâm* adlı eserinde; *el-Edebü'l-kebîr* ve *el-Edebü's-sağîr*'de Sasanî'lere ait bazı hikmetli sözler mevcut olmakla beraber, ihtiva ettikleri birçok hikmetli söz ve vecizeler Fars düşünörlere ait olduğunu, İbnü'l-Mukaffa', çoğu kez “احفظ قول” demekle Fars hükemâları ve düşünörleri kast ettiğini söyler.²²²

2.2. EL-EDEBÜ'L-KEBÎR'İN MUHTEVASI

Bu eser bir mukaddime ile iki bölümden oluşmaktadır. İbnü'l-Mukaffa' eserine, Allah'a (c.c.) hamd, Peygamberimize (s.a.v.) ve onun âline salât ve selâm ile başladıktan sonra eski insanların fizikî ve ruhî yapılarından bahseder. Eski insanların şimdiki insanlara göre cüsse olarak daha yapılı, daha güçlü, daha akıllı, daha tecrübeli ve daha uzun ömürlü olduklarını söyler.²²³ İbnü'l-Mukaffa', önceki ümmetlerin ilmî ve amelî konularda bizlerden üstün oldukları gibi, edebî ve ahlâkî konularda da bizlerden üstün olduklarını söyler.²²⁴

İbnü'l-Mukaffa', eski toplumların ilim ve eserlerinden faydalanılması, kaynak

²²⁰ Sandha, *a.g.e.*, s. 137-138.

²²¹ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 67.

²²² Emîn, *a.g.e.*, s. 221.

²²³ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 63.

²²⁴ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 63.

olarak istifade edilmesi, iyilik ve ikram konusunda onların örnek alınması gerektiğini şu sözlerle ifade eder: Eski toplumlar bir konu hakkında söylemesi gereken her şeyi dile getirmişler. Bizlere düşen onların ilimlerinden istifade etmektir.²²⁵

İbnü'l-Mukaffa', talebelere tavsiyelerde bulunarak onların usul ilimleriyle beraber fûrû ilimlerini de öğrenmeleri gerektiğini söyler. Talebelerin birçoğu usul ilimlerini terk ederek sadece fûrû ilimleri ile uğraşmaları, ilimde istenen seviyeye ulaşmaları pek mümkün olmadığını söyler.²²⁶

Bununla beraber İbnü'l-Mukaffa', insanların dinî meselelerde samimi olmaları, büyük günahlardan sakınmaları, insan sağlığı için faydalı ve zararlı olan bilgilere sahip olmaları, konuşurken hataya düşmemesi için konuştuklarına dikkat etmeleri, harama bulaşmaması için de helal olan şeyleri aramakta özverili olmaları gerektiğini söyler.²²⁷

İbnü'l-Mukaffa', bu eserde ahlakla ilgili çok önemli ve faydalı bilgiler işleyeceğini, bu faydalı ve yol gösterici bilgileri kendi nefsinde tatbik edenler güzel bir hayat yaşayabileceklerini, bununla beraber birçok kötü alışkanlıklara bulaşmadan hayatını en güzel şekilde idame edebileceğini söyler.²²⁸

İbnü'l-Mukaffa'ın bu eserin mukaddimesinde zikrettiği sözlerinden hayatla ilgili kurallar çıkar. Sırasıyla şunlardır:

1. Dînî meseleler konusundaki usuller.
2. Beden sağlığıyla ilgili bilgiler.
3. Mertliğin gereksinimleri.
4. Umutsuzluk ve cesaret ile ilgili bilgiler.
5. Konuşma âdâbının bilinmesi.²²⁹

Bu eserin mukaddimesi iki bölümden oluşmaktadır.

İbnü'l-Mukaffa', birinci bölümde geçmiş insanların faziletlerinden bahsetmektedir.

---

²²⁵ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 65.

²²⁶ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 65.

²²⁷ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 65-66.

²²⁸ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 66.

²²⁹ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 63-67.

Bu bölüm: *“Gördüğümüz kadarıyla İna ve Jdına nasn qblna kanwa aqpm aqsmam, w awfr m aqsmahm aqlmam”* ile başlar *“bizden önceki insanlar bedenlen daha büyüe olmakla beraber daha akıllıydılar.”* ile başlar *“Öncekilerin hikmet ve kıymetli sözlerinden geriye kalan bazı incelikler vardır.”* ile biter.

İkinci bölümde ise, eserinde ne yapmaya çalıştığını muhataba bildirmek ve muhatapla diyalogun ne şekilde olması gerektiğine işaret etmektedir. Bu bölüm: *فمن ذلك* *“İşte bu kitabımda insanların ihtiyaç duyduğu edebî konuların değerli hususlardan bazılarını kaleme aldım.”* ile başlar *وان لترك* *“Şüphesiz alışkanlıkları terk etmek çok zahmetli bir iş ve zor bir süreçtir.”* ile biter.²³⁰

Mukaddimeden sonra birinci bölüme giriş yapan İbnü'l-Mukaffa‘, başlıklar halinde hükümdar, vezir ve valilerin idari ve siyasi davranışlarından, hükümdarın tebaası, tebaanın da hükümdarla olan ilişkilerinden bahseder.

İbnü'l-Mukaffa‘, birinci bölümde işlediği ahlâkî öğüt ve nasihatları şu başlıklar altında işlemiştir: Edepli olmayı isteyen!, Eğer yönetici olursan âlimlerden yardım al, Övülme sevdasına düşme, Hükümdarın tebaasına karşı yapması gerekenler, Küçük şeylerle uğraşmak büyük şeylerin kaçmasına sebep olur, Aşırı öfkeden sakın,, Üç çeşit yönetim şekli vardır, Selam ve kelamda itidal, Güven nasıl tahsis edilir, Öfke ve yalandan uzak dur, Ehil olana yetki vermek, Haksızlığı süsleyip batıla götüren şeyler, Yöneticinin tebaasını kontrol etmesi ve kıskançlıktan uzak durması, Sapkınlık ve ahlâksızlık nasıl azalır, Yöneticinin dünyevî konularda ihtiyaç duyduğu şeyler, Devlet başkanı ve Vali ile arkadaş olanlar ne yapmalı, Sultandan istekte bulunma! ve ona karşı küstah davranma!, Sultan'ın gazabından sakın! ve ona itaat et, Yalan hakkı geçersiz kılar ve doğruluğu reddeder, Sorulmadan cevap verme ve iyi dinle, Vezirin meslektaşlarına karşı kibar davranması, Tüm dost ve arkadaşlara, Sultan'ın sana muhalif görüşlerine karşı sabırlı ol,

²³⁰ İbnü'l-Mukaffa‘, *a.g.e.*, s. 63-67.

Sultana verilen nasihatın tashihi, Sultanlara itaat.

İbnü'l-Mukaffa', öğüt ve nasihatlarını ikinci bölümü şu başlıklar altında işlemiştir: Dostundan canını ve malını esirgeme, Başkasının görüşünü kendine mal etme, Fikir ve sözün isabetli olması, Şaka ile ciddiyeti birbirine karıştırma, Arkadaşlarına dil uzatma!, İlim iddiası rezalettir, Düşmana karşı adalet ve dosta karşı rıza, Arkadaşını nasıl seçersin?, Kapanma ve açılma libası, Dilini koru, Arkadaşın sıkıntısı, Kimden özür dilemelisin?, Doğru arkadaşlar, Başa kakmak emeği yok eder ve iyiliği de bulandırır, Aşırı öfkeden sakın, Sabırlı olmayı öğren, İlmi sev, Cömertlikte iyilik ve şerefın kemali vardır, Kıskanç olma, Düşmanına nasıl davranmalısın?, Âdil şahitler, Kadınlara düşkünlükten sakın, Mütevazı ve suskun ol, tartışmacı olma, Sabır ile iş hafifler, Sınırı aşma, Sözlerin tatlı ve güzel olanını hıfzet, Kendileriyle arkadaşlık edeceklerin, Arkadaşlıkta ölçülü ol, Hangi ikram beğenilir?, Korkaklık ölüm, hırs ise mahrumiyet getirir, Hakkında söylenebileceklere bakıp olduğundan başka davranma, Haysiyetli olmak ve izzetli kalmak, İnsanlarla münasebetin nasıl olmalı?, İstişare edilen kişi doğruyu söylemekle mükellef değildir, Güzelce dinlemek, Züht nasıl olur, İyi ve kötü arkadaşlık.

2.3. EL-EDEBÜ'S-SAGİR'İN MUHTEVASI

Bu eser bir mukaddime ile bir bölümden oluşmaktadır. İbnü'l-Mukaffa', mukaddimesinde din-akıl ilişkisinden, Allah'ın varlığının bazı delillerinden, edebın akıl üzerindeki etkisinden ve nefis muhasebesinden bahseder.²³¹

İbnü'l-Mukaffa', bütün mahlûkatın ihtiyaçları, ihtiyaçların bir gayesi, gayenin de bir çaresi olduğunu ve buna yönelik Allah Teâlâ imkânlar sağladığını söyler. İnsanların gayesi hem dünyada hem de ahirette mutlu bir hayat sürmektir. Bunu başarmak için akl-ı selime ihtiyacı vardır. Akl-ı selime sahip olmanın ancak terbiye ve eğitimle mümkün olacağını söyler.²³²

İbnü'l-Mukaffa', akılı tohum tanesine benzeterek nasıl ki toprak altındaki tohum kuru toprağı üzerinden atması, yeryüzüne canlı çıkması tohum yatağına inen suya bağlıysa, akıl da kalbin derinliklerinde olup eğitilip terbiye edilmeksizin gelişmesi,

²³¹ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 11-12.

²³² İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 11

arınması ve ondan faydalanılması mümkün olmayacağını söyler.²³³

Eğitimin değeri mantıkla, mantığın değeri de öğrenmekle mümkündür diyen İbnü'l-Mukaffa', edebî meselelerin bütünü bizlere önceki bilge insanlardan nakledildiğini söyler. Bu da şunu gösteriyor ki ilmin ve esaslarının insanlar tarafından üretilmediği bilakis bunlar, alim ve hakim olan Allah tarafından insanlara bahşedilmiştir.²³⁴

İnsanlar, güzel söz söylediklerinde veya güzel cümle kurduklarında iyi bilmeliler ki yaptıkları şey, var olan sözcükleri yerlerine göre işlemeleridir. Örneğin mücevher üreticileri takı yapımında pırlanta taşlarını yerlerine uygun bir şekilde yerleştirerek böylece güzel bir eser vücuda getirmiş oluyorlar. Güzel cümleler kuran ve edebî sözler sarf eden kişi de yapmış olduğu şey kelimeleri yerli yerinde kullanmasından başka bir şey değildir.²³⁵

Eğitim, aklın gelişmesindeki katkısı gıdaların beden gelişimine verdiği katkıdan az olmadığını söyleyen İbnü'l-Mukaffa', din ve dünya maslahatıyla ilgili ilimlerin talep edilmesi insanların maddi ihtiyaçlarından önce geldiğini söyler.²³⁶

İbnü'l-Mukaffa' bu eserde, bilge insanların öğüt ve hikmetli sözlerini işleyeceğini bununla kalplerin ihyası, insanların geleceğe yönelik tedbirli davranmaları ve ahlâkî erdemlere ulaşmaları amacıyla olduğunu söyler.²³⁷

İbnü'l-Mukaffa' bu eserde işlediği ahlâkî öğüt ve nasihatları şu başlıklar altında işlemiştir: Edeb akli geliştirir, Salihleri örnek almak, Bak! Kendini nereye koyacaksın, Doğrunun ve yanlışın esası, Nefis muhasebesi, Ölümü hatırlama, Hataları sayma, Güzel hasletler, Kim unuttur ve gevşeklik gösterirse zarar eder, Akıllı insanlarla ünsiyet, Vazgeçilmez saatler, Üç istek, İnsanlar farklı iki gruptur, Küçük hatalar büyük hatalara dönüşür, Akıl ve hevâ birbirlerine düşmandır, Başkalarından önce kendine öğret, Sultanın dayanakları, Sultan neyle ayakta kalır, Dünya el değiştiriyor, Örnekleme konuşmayı daha anlaşılır kılar, Akıldan daha üstün bir şey yoktur, Kusurları ört, Koruyan ve korunan,

---

²³³ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 12.

²³⁴ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 12.

²³⁵ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 12-13.

²³⁶ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 15.

²³⁷ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 15.

Büyük nasihat, İnsanların çeşitleri, Dünyaya aldanma!, Eksiklerini Şeytana nasıl fark ettirirsin?, Dünya şatafatı, Güvenilir insanlarla dost olmak gerekir, Allah'ın nimetlerine karşı şükür ve ona itaat, Din en güzel hibe, Hak edenler, Kendini beğenmek aklın afetidir, İki hikmet, İlim kişinin süsüdür, Doğru akıl, Allah'ı bilmenin yolu, Âdil sultanın hakkı, Âlimin ilmini bilmenin yolu, Ahiret ilmi, Kişinin yapması gerekenler, Değerli nasihatler, Günahların başı, Kişinin dini, Karakteriz kişinin alametleri, En önemli ile uğraş, Dört çeşit erkek vardır, Muhtelif hikmetler, İstenilmeyen şeyler, Ne fayda verir?, Birbirine bağlı şeyler, Asıllar ve ürünleri, Kötü hatırlanma, Kiminle arkadaşlık edilmelidir?, Kişi nefisini neyle rahatlatır, Başboş kalmaya sevinme, Aklın zayi olması, Akıllı kişi, kimseyi küçük görmez, Birbirini tamamlayan unsurlar, Akıllının selameti, Akıl sahibi, Mutlu ve umutlu, Bahtiyar olana Allah rağbet eder, bedbaht olana da Şeytan rağbet eder, Erkekler dört sınıftır, İnsanların en zengini ve kişiye verilen en hayırlı şey, En büyük ayıp, Kötü davranışlar, Konuşanın saçmalaması, Ateşe çağıran ve Şeytan'ın bekçisi, Olacağın en kötüsü, Akıllı kişi ne yapar, İstişarenin faydası, Cimrilik, Hoşgörünün gücü, Dört şey, Saygıyı en fazla hak edenler, Zayıf ve güçlü, Akıl ve kerem sahipleri, Mal varlığının önemi, Fakirlik sıkıntılarının kaynağıdır, Ölüm kurtuluştur, Belalar hırs ve açgözlülüktendir, Âlimler ne demişler, Güzel söz, Mert kişi, Nefisini eğit, Sürekli olmayan şeyler, İnsanların en iyisi, Büyük şeyleri küçüğün mukabilinde almak, Mala ortak etmek, Sıkıntılara karşı destek, Bir dertten diğer bir derde, Ahvallerin değişimi ve birbirini takip etmesi.

2.4. EL-EDEBÜ'L-KEBÎR VE EL-EDEBÜ'S-SAGÎR'İN MUKAYESESİ

el-Edebü's-sagîr, ahlakla ilgili hikmetli sözlerden ibaret olup, nefis ve ahlâkla ilgili yaptığı tahliller fazla detaylı olmayıp derin ve doyurucu değildir. Ahlâkî vasıflar ve bu vasıflara ne şekilde ulaşılabileceğinden bahsederken, üslup olarak Yunanlı yazarların anlatım tarzına benzemektedir. Bu eserdeki ahlâkî meseleleri uzun uzadıya detaylandırmayan İbnü'l-Mukaffa', mesellere benzer veciz sözler kullanmıştır. Kullandığı veciz sözlerine şu örnekleri verebiliriz:

أَرْبَعَةٌ أَشْيَاءٌ لَا يُسْتَعْلَمُ مِنْهَا الْقَلِيلُ: النَّارُ، وَالْمَرَضُ، وَالْعَدُوُّ، وَالذَّيْنُ

“Dört şey vardır ki onların azı da küçümsenemez: Ateş, hastalık, düşman ve borç.”

وَلَا تُعَدُّ الْعُنْمُ عُزْمًا إِذَا سَاقَ عُزْمًا ، وَلَا الْعُزْمُ عُزْمًا إِذَا سَاقَ عُزْمًا ، وَلَا تُعْتَدُّ مِنَ الْحَيَاةِ مَا كَانَ فِي فِرَاقِ الْأَحِبَّةِ.

“*Borca sevk edecek serveti zenginlik, zenginlik getirecek borcu borç ve dostlardan ayrı bir hayatı da hayat sayma*”²³⁸

Bu eserin ayırt edici bir özelliği de bir konuyla ilgili sözler birçok yerde birbirinden bağımsız olarak zikredilmesi ve konular arasında bağlantı olmamasıdır. İbnü'l-Mukaffa‘, nefis muhasebesinden bahsettikten sonra akabinde dostluktan, onun akabinde insanlar arasındaki ilişkilerden, onun akabinde dinî meselelerden, ondan sonra da nefis muhasebesinden bahseder. Zikrettiğimiz bu konular başka sayfalarda karma bir şekilde işlenmiş olduğunu görebiliriz. İbnü'l-Mukaffa‘ın bu üslûbu, muhtelif kitaplar okuyan bir insanın hoşuna giden her bir sözü karma bir şekilde not etmesine benzer.

Bu eserin diğer bir özelliği ihtiva ettiği sözlerin bir kısmı kime ait olduğu belirtilmiş bir kısmı ise belirtilmemiştir. İbnü'l-Mukaffa‘, bir söze başlarken bazen “وقالت الحكماء” veya “وقال” der. Bazen de kendisine ait olmadığı bilinen sözlere bir yere isnat etmeksizin söze başlar.²³⁹

el-Edebü'l-kebîr eseri de *el-Edebü's-sağîr* gibi ahlâkla ilgili hikmetli sözlerden ibarettir. Fakat *el-Edebü'l-kebîr*'in konuları *el-Edebü's-sağîr*'in konularından daha uzun ve daha detaylıdır. Çoğunlukla bir konuyla ilgili söylediği sözler aynı konu başlığı altında zikretmiş ve konular arasında bağlantı vardır. Bu eserin ayırt edici diğer bir özelliği, kitabın sonunda belirli bir konuyla ilgili olmayan hikmetlerden bahsetmesidir.

el-Edebü'l-kebîr eseri genellikle iki konu üzerinde yoğunlaşır:

1. Padişah, Ümerâ ve onlarla ilgili meseleler.

İbnü'l-Mukaffa‘, kâtip olarak Ümerâlara hizmette bulunmuş olması, Allah'ın ona bahsettiği feraset ile ve tarihte yaşanmış olaylardan da istifade ederek padişah ve ümerâlardaki eksik ve artılarını iyi analiz etmesine yardımcı olmuş ve onlarda bulunması gereken vasıfları en güzel şekilde dile getirmiştir. Bu konuyu çok önemsemiş olmalı ki

²³⁸ Emîn, *a.g.e.*, I, 219.

²³⁹ Emîn, *a.g.e.*, I, 219.

eserlerinin birçoğunda padişah ve ümerâların nasıl olmaları ve halkla nasıl bir ilişki içerisinde olmaları gerektiğine değinmiştir.

2. Sadakat ve sadık dostla ilgili konular.

İbnü'l-Mukaffa', samimi dostluğun insan hayatında çok önemli olduğunu söyler. Yaşantısına bakıldığında eserlerinde bahsetmiş olduğu sadakati görmek mümkündür. Bu konuyu *el-Edebü'l-kebîr* eserinde daha detaylı bir şekilde dile getirmiştir.²⁴⁰ *el-Edebü'l-kebîr* eseri, sultan ve dostlar adı altında iki konu başlığı altında işlenmesi ve başlık olarak da bunların seçilmesi, "Sultan islah olursa toplum islah olur, arkadaş islah olursa kişi de islah olur" noktasına dikkat çekmektedir.

Bu eserin diğer bir özelliği, edeb ve ahlâkın usul ve esaslarından bahsettiği için iltifat ve teşvike ihtiyaç duymamıştır. *el-Edebü's-sağîr* eserinde ise iltifat ve teşvik edici konulara başvurulmuştur.

2.5. EL-EDEBÜ'L-KEBÎR VE EL-EDEBÜ'S-SAĞÎR'İN EDEBÎ SANATLAR AÇISINDAN İNCELENMESİ

İbnü'l-Mukaffa'ın İslâmî ilimlerin gelişmesine doğrudan katkıda bulunduğu alanların başında kuşkusuz Arap dili ve belâgatı gelir. Onun kaleme aldığı eserlerde edebî sanatların birçok yönünü görmek mümkündür. İbnü'l-Mukaffa'; "Kelimeler benim göğsümde çarpışıyor fakat ben onları kullanırken seçici davranıyorum"²⁴¹ sözleriyle, aslında edebî sanata ne kadar önem verdiğini dile getirmiştir. İbnü'l-Mukaffa', düşüncelerini ve maksadını yazıya dökerken sözlerinde seçici davrandığını özellikle *el-Edebü'l-kebîr* ve *el-Edebü's-sağîr* isimli eserlerinde görebiliriz."²⁴² Bundan dolayı bu eserlerin belâgat açısından incelenmesini uygun gördük.

İbnü'l-Mukaffa'; tıbâk, mukâbele, cem', taksîm ve tefrîk'i özellikle *el-Edebü's-sağîr* eserinde çokça kullanır. *el-Edebü'l-kebîr* eserinde ise, me'ânî ilminden özellikle emir ve nehiy kalıplarını ağırlıklı olarak kullanır. İbnü'l-Mukaffa'ın bedî' ilmini düz yazıda kullanmış olması, bu ilmin şiire münhasır olmadığını göstermektedir.

²⁴⁰ Emîn, *a.g.e.*, I, 219-222.

²⁴¹ Emîn, *a.g.e.*, I, 196.

²⁴² Tâhâ Hüseyin, *a.g.e.*, s. 62.

edebü'l-kebîr ve *el-Edebü's-sağîr* eserleri, edebî ve hikmetli sözlerden ibarettir. Bu sözler, belâğî üslûbla dile getirildiğinde mânaya zenginlik kattığı gibi bu sözlerin ifade yönü daha yüksek olur. İbnü'l-Mukaffa' da mânaya zenginlik katmak ve meramını en güzel şekilde dile getirmek için edebî sanatları ibarelerinde kullanır.

İbnü'l-Mukaffa'nın belâgat ilimini ve kısımlarını tanıtmak veya onlara örnek getirmek için bu eserleri kaleme almadığı; düşüncelerini en iyi şekilde dile getirmek için edebî sanatlara başvurduğu ve edebî sanatları ihtiyacı kadar kullandığı görülmektedir. Onun yaşadığı döneme kadar kaleme alınan edebî eserler aynı yöntemle yazılmıştır. Ondaki sonraki dönemlerde yazılan bazı edebî eserler, fikriyattan ziyade belâgat ve kısımlarını tanıtmak amaçlı kaleme alındığı görülmektedir.

Çalışmamızın bu bölümünde *el-Edebü'l-kebîr* ve *el-Edebü's-sağîr* eserlerinden bazı örnekler üzerinden belâğî tahliller yapacağız.

2.5.1. Önce Kendine Sonra Başkalarına Öğret

عَلَّمَ نَفْسَكَ قَبْلَ تَعْلِيمِ غَيْرِكَ

وَمَنْ نَصَبَ نَفْسَهُ لِلنَّاسِ إِمَامًا فِي الدِّينِ، فَعَلَيْهِ أَنْ يَبْدَأَ بِتَعْلِيمِ نَفْسِهِ وَتَقْوِيمِهَا فِي السَّيْرَةِ وَالطَّعْمَةِ وَالرَّأْيِ وَاللَّفْظِ وَالْأَخْدَانِ؛ فَيَكُونُ تَعْلِيمُهُ بِسَيْرَتِهِ أَبْلَغَ مِنْ تَعْلِيمِهِ بِلِسَانِهِ. فَإِنَّهُ كَمَا أَنَّ كَلَامَ الْحِكْمَةِ يُؤْنَقُ الْأَسْمَاعَ، فَكَذَلِكَ عَمَلُ الْحِكْمَةِ يَرُوقُ الْعَيُونََ وَالْقُلُوبَ. وَمُعَلِّمٌ نَفْسِهِ وَمُؤَدِّبٌ أَحَقُّ بِالْإِجْلَالِ وَالتَّفْضِيلِ مِنْ مَعَلِّمِ النَّاسِ وَمُؤَدِّبِهِمْ.

*“Bir kimse dinde öncü olacaksa öncelikle kendini eğitmeli, yaşantısına, yediklerine, sözlerine ve çevresine dikkat etmelidir. Böylece eylemleri ile vereceği ders sözlerinden daha etkili olur. Hikmetli söz kulağa hoş geldiği gibi hikmetli fiil de göze hoş gelir. Kişinin kendini eğitip terbiye etmesi başkalarını eğitip terbiye etmesinden önce gelir.”*²⁴³

İbnü'l-Mukaffa', nefis terbiyesi ve başkalarını eğitme arasındaki bağlantıyı *mukâbele* sanatıyla dile getirir. Mukâbele; önce iki veya daha fazla mânayı bir araya getirmek daha sonra da sırasıyla bunların karşıtlarını zikretmektir. Başka bir ifade ile; beyit içinde veya ardarda gelen mensûr ifade çerçevesinde ikinin ikiyle, üçün üçle, dördün

²⁴³ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 24.

dörtle, beşin beşle ve altının altıyla karşılaştırılması şeklinde on iki öğeye kadar karşıt veya uyuşan unsurları bir araya getiren mukâbele türleri vardır.²⁴⁴

Burada şu noktaya değinmekte yarar var: Bazı edebiyatçılar *mukâbele*'yi tıbâktan saymışlardır.²⁴⁵ Ama edebiyatçıların büyük bir kısmı *mukâbele*'yi ayrı bir bedî' sanatı olarak kabul etmişler. Mukâbeleyle tıbâktan ayıran nokta şudur: Mukâbele en az dört kelime arasında gerçekleşirken tıbâk sadece iki zıt kelime arasında gerçekleşir. Ayrıca tıbâk sadece zıtlarda söz konusu iken mukâbele hem zıt hem de zıt olmayan mânalarla da yapılabilir.²⁴⁶

“فإنَّه كما أنَّ كلامَ الحكمةِ يُونِقُ الأسماعَ، فكذلك عملُ الحكمةِ يروِقُ العيونَ والقلوبَ” ibaresinde *mukâbele* sanatı vardır. “Hikmetli söz” (كلامُ الحكمةِ), “hikmetli fiil” ile (عملُ الحكمةِ), “kolağa hoş gelir”e (يُونِقُ الأسماعَ) de, “göze ve kalbe hoş gelir” (يروِقُ العيونَ والقلوبَ) ile *mukâbele* yapılmıştır

“فيكونُ تعليمُه بسيرتِه أبلغُ من تعليمِه بلسانِه” cümlesindeki *mukâbele*, yaşantı mânasında olan “سيرة” ile söz mânasında olan “لسان” arasında yapılmıştır.

Bu cümlede kullanılan diğer bir belâgat ise, alakası *âliyyet* olan *mecâz-ı mürsel* dir. Burada konuşma âleti dil “لسان” zikredilmiş, onun eseri olan sözler kastedilmiştir.

“فإنَّه كما أنَّ كلامَ الحكمةِ يُونِقُ الأسماعَ، فكذلك عملُ الحكمةِ يروِقُ العيونَ والقلوبَ... الخ” cümlesi bir önceki cümlenin illetidir. Burada hem *teşbih* sanatı kullanılmış hem de tahkîk edatıyla bu

²⁴⁴ Ebû ‘Alî el-Hasen b. Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fi mehâsini 'ş-şi'ri ve âdâbihi ve nakdih*, nşr. Dâru'l-Cîl, (Beşinci Bsk.), Beyrut 1981, II, 15-19; Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvîni, *el-Îzâh fi 'Ulûmi'l-Belâga*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, II, 485-487; Ebû Yakûb Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, thk., Naim Zerzur, 2. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1407/1987, s. 424.

²⁴⁵ Abdurrahmân Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye*, Dâru'l-kalem, Dimâşk 1996, I, 378; el-Kazvîni, *a.g.e.*, II, 485; Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Ulûmul-belâga*, Beyrut 1984, 382; Nusrettin Bolelli, *Belâgat Arap Edebiyatı*, İFAV Yay., İstanbul 2011, s. 481.

²⁴⁶ İbn Mânzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009, XI, 644.

sözler te'kîd edilmiştir. Burada “hikmetli söz” (كلام الحكمة), müşebbeh bîh; “hikmetli fiil” (عمل الحكمة), müşebbehtir. Buradaki teşbîh *mürsel* ve *mufassal* teşbîştir. Çünkü teşbîh edatı ve vechi’ş-şebeh zikredilmiştir. Bununla beraber İbnü’l-Mukaffa‘, muhataptan gelebilecek itiraz ve tereddütleri bertaraf etmek için sözlerini tahkîk edatı olan “إِنَّ” ile pekiştirmiştir.

2.5.2. Güzel Hasletler

الخصال الصالحة

وعلى العاقل أن يتفقد محاسن الناس، ويحفظها على نفسه، ويتعهد بها بذلك مثل الذي وصفنا في إصلاح المساوي.
وعلى العاقل أن لا يُخادِن، ولا يُصاحب، ولا يجاور من الناس ما استطاع، إلا ذا فضل في العلم والدين والأخلاق،
فيأخذُ عنه، أو مُوافقاً له على إصلاح ذلك، فيؤيدُ ما عنده، وإن لم يكن له عليه فضل. فإنَّ الخصال الصالحة من البر لا تحيا
ولا تنمى إلا بالموافقين والمؤيدين. وليسَ لذي القُضلِ قريبٌ ولا حميمٌ أقربُ إليه ممن وافقهُ على صالح الخصال، فزادهُ، وثبتهُ.
ولذلك زعمَ بعضُ الأولينَ أنَّ صحبةَ بليدٍ نشأَ مع العلماء، أحبُّ إليهم من صحبةِ لبيبٍ نشأَ مع الجهالِ.

“Akıllı kişinin yapması gereken, insanların güzel hasletlerini araştırıp muhafaza etmesi ve zikrettiğimiz gibi kendine şiar edinmesidir.

Akıllı insan, mümkün mertebe, ilim sahibi, dindar ve ahlaklı insanlarla arkadaşlık kurup onlardan istifade etmelidir. Veya aynı minvalde olan kişilerle arkadaşlık kurup bu konuda birbirlerine destek olmaları gerekir. Çünkü güzel davranışların gelişimi ve ihyası ancak bu şekilde mümkündür. Fazilet sahibi için güzel hasletlerde ona uyan, ona katkı sağlayan ve bu davranışların kalıcı olmasına yardımcı olandan daha yakın bir arkadaş ve dost yoktur. Bundan dolayı atalarımız, âlimlerle yetişen düşük zekâlıların arkadaşlığının, cahillerle yetişen zekilerin arkadaşlığından daha sevimli olduğunu söylemişlerdir.”²⁴⁷

²⁴⁷ İbnü’l-Mukaffa‘, a.g.e., s. 20-21.

İbnü'l-Mukaffa'nın sözleri şöyle özetlenebilir: Âlimlerle oturup kalkan düşük zekâlıların arkadaşlığı, cahillerle oturup kalkan zekilerin arkadaşlığından daha iyidir. Çünkü âlimlerle hemhal olan birisi onlardan birçok güzel hasleti alabilir. Cahillerle beraber olan kişi ne kadar zeki olursa olsun onlardan öğrenmiş olduğu kötü huylardan dolayı onun arkadaşlığı zararlıdır.

İbnü'l-Mukaffa', sözlerine *takdîm* ve *te'hîr* sanatını kullanarak başlar. İsim cümlesinde asıl olan mübtedanın haberden önce gelmesidir. Fakat bazı sebep ve maslahatlardan dolayı haber öne alınabilir.²⁴⁸ Bu cümlede haber olan (على العاقل) ifadesi tahsîs için müevvel mübteda olan (أَنْ يَتَفَقَّدَ مَحَاسِنَ النَّاسِ) ifadesinden mukaddem olmuştur. “وعلى العاقل أَنْ لا يَخَادَنَّ” cümlesinde de *takdîm* ve *te'hîr* sanatı aynı nedenlerle kullanılmıştır.

وعلى العاقل أَنْ يَتَفَقَّدَ مَحَاسِنَ النَّاسِ، وَيَحْفَظُهَا عَلَى نَفْسِهِ، وَيَتَعَهَّدُهَا بِذَلِكَ مِثْلَ الَّذِي وَصَفْنَا فِي إِصْلَاحِ “المساوي” ibaresinde teşbîh sanatı vardır. Teşbîh edatı “مثل” ve teşbîh yönü zikredildiği için *mürsel* ve *mufassal* teşbîh vardır.

İbnü'l-Mukaffa'nın “وعلى العاقل أَنْ يَتَفَقَّدَ مَحَاسِنَ النَّاسِ، وَيَحْفَظُهَا عَلَى نَفْسِهِ، وَيَتَعَهَّدُهَا بِذَلِكَ مِثْلَ الَّذِي وَصَفْنَا فِي إِصْلَاحِ الْمَسَاوِي. وَعَلَى الْعَاقِلِ أَنْ لَا يَخَادَنَّ، وَلَا يَصَاحِبَ، وَلَا يَجَاوِرَ مِنَ النَّاسِ مَا اسْتَطَاعَ، إِلَّا ذَا فَضْلٍ فِي الْعِلْمِ وَالِدِينِ وَالْأَخْلَاقِ، فَيَأْخُذَ عَنْهُ، أَوْ مُوَافِقًا لَهُ عَلَى إِصْلَاحِ ذَلِكَ، فَيُؤَيِّدُ مَا عِنْدَهُ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ عَلَيْهِ فَضْلٌ” bu sözleri, Hz. Peygamberin iyi ve kötü arkadaşla ilgili *Mukâbele* yoluyla söylediği şu hadisine benzer:

مِثْلُ الْجُلَيْسِ الصَّالِحِ وَالْجُلَيْسِ السَّوِّءِ، كَحَامِلِ الْمِسْكِ وَنَافِخِ الْكَبِيرِ، فَحَامِلِ الْمِسْكِ، إِمَّا أَنْ يُجْذِيكَ، وَإِمَّا أَنْ تَبْتَاغَ مِنْهُ، وَإِمَّا أَنْ تَجِدَ مِنْهُ رِيحًا طَيِّبَةً، وَنَافِخِ الْكَبِيرِ، إِمَّا أَنْ يُحْرِقَ ثِيَابَكَ، وَإِمَّا أَنْ تَجِدَ رِيحًا خَبِيثَةً.

“İyi arkadaşla kötü arkadaş misk taşıyan kimse ile körük üfüren kimse gibidir. Misk taşıyan ya sana onu ikram eder yahut sen ondan (miski) satın alırsın ya da ondan güzel

²⁴⁸ Saduddin Mes'ûd b. 'Ömer b. 'Abdillâh et-Taftâzânî, *Muhtasaru'l Ma'anî*, Salah Bilici Kitapevi, İstanbul, ty. 154.

bir koku duyarsın. Körük üfüren kimse ise ya elbiseni yakar ya da ondan kötü bir koku duyarsın!”²⁴⁹

İbnü'l-Mukaffa', bir islâm âlimi olarak, ilim ve faziletli insanlarla arkadaşlık yapılması konusunu işlerken Peygamberimizin hadisinden istifade etmiş olabilir.

İbnü'l-Mukaffa', bu ibarede düşüncesini dile getirirken *mukâbele* sanatını kullanmıştır. Çünkü mukâbele, vecîz ve zıt iki şeyi en güzel şekilde dile getirmektedir.

İbnü'l-Mukaffa', “أَنَّ صَحْبَةَ بَلِيدٍ نَشَأَ مَعَ الْعُلَمَاءِ، أَحَبُّ إِلَيْهِمْ مِنْ صَحْبَةِ لَيْبٍ نَشَأَ مَعَ الْجُهَالِ” bu cümlede ikili mukâbeleyi kullanmıştır. (بلید) kelimesine mukabil, (لبيب) kelimesini, (العلماء) kelimesine mukabil olarak da (الجهال) kelimesini kullanmıştır.

“وَلِذَلِكَ زَعَمَ بَعْضُ الْأَوْلِيَاءِ أَنَّ صَحْبَةَ بَلِيدٍ نَشَأَ مَعَ الْعُلَمَاءِ، أَحَبُّ إِلَيْهِمْ مِنْ صَحْبَةِ لَيْبٍ نَشَأَ مَعَ الْجُهَالِ” İbnü'l-Mukaffa', bu cümleyi bir önceki cümleye teyit amaçlı zikretmiş ve tahkîk edatı “أَنَّ” ile pekiştirmiştir.

2.5.3. Şeytan Senin Kusurlarını Nasıl Fark Eder?

كيف تطلع الشيطان على عورتك؟

كَانَ يُقَالُ: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَدْ يَأْمُرُ بِالشَّيْءِ وَيَنْتَلِي بِثِقَلِهِ وَيَنْهَى عَنِ الشَّيْءِ، وَيَنْتَلِي بِشَهْوَتِهِ.

فَإِذَا كُنْتَ لَا تَعْمَلُ مِنَ الْخَيْرِ إِلَّا مَا اشْتَهَيْتَهُ، وَلَا تَتْرَكَ مِنَ الشَّرِّ إِلَّا مَا كَرِهْتَهُ، فَقَدْ أَطْلَعَتِ الشَّيْطَانَ عَلَى عَوْرَتِكَ، وَأَمَكْنَتَهُ مِنْ رَمْتِكَ، فَأَوْشَكَ أَنْ يَقْتَحِمَ عَلَيْكَ فِيمَا تَحِبُّ مِنَ الْخَيْرِ، فَيَكْرَهُهُ إِلَيْكَ، وَفِيمَا تُكْرَهُ مِنَ الشَّرِّ، فَيَحِبُّهُ إِلَيْكَ. وَلَكِنْ يَنْبَغِي لَكَ فِي حَبِّ مَا تَحِبُّ مِنَ الْخَيْرِ التَّحَامُلُ عَلَى مَا يَسْتَقْبَلُ مِنْهُ، وَيَنْبَغِي لَكَ فِي كِرَاهَةِ مَا تُكْرَهُ مِنَ الشَّرِّ التَّجَنُّبُ لِمَا يُحِبُّ مِنْهُ.

“Denilmiş ki: Allah Teâla bir şeyi emreder ve onun zorlukları ile kişiyi sınar. Bir şeyi de yasaklar onun tatlı yönüyle imtiyan eder. İyiliklerden sadece hoşuna gideni

²⁴⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1989, II, 741.

yapıyorsan, kötülüklerden de sadece ikrah ettiğin şeyleri yapmıyorsan o zaman şeytana zayıf yönlerini göstermiş olursun ve kendi ipini onun eline vermiş olursun. Bu sefer sana iyiliklerden hoşuna gideni meşakkatli gösterir, hoşuna gitmediği şeyleri de tatlı gösterir.

Yapman gereken şey sevdiğin iyiliklerin zorluklarına katlanman, ikrah ettiğin kötülüklerin de hoşuna giden yönlerinden sakınmandır.²⁵⁰

İnsanların nefsânî arzularından sakınmaları ve doğruları, zorluklarıyla beraber yapmaya gayret göstermeleri gerektiğini söyleyen İbnü'l-Mukaffa', bu düşüncesini dile getirirken *mukâbele* ve *tibâk* sanatını kullanır.

İbnü'l-Mukaffa'ın; bu paragrafta kullanmış olduğu *mukâbele* bazen ikili, bazen üçlü, bazen de beşlidir.

“إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَدْ يَأْمُرُ بِالشَّيْءِ وَيَنْهَى بِثِقَلِهِ وَيَنْهَى عَنِ الشَّيْءِ، وَيَنْهَى بِشَهْوَتِهِ” cümlesinde ikili *mukâbele* vardır. Bu cümlede (يَأْمُرُ) kelimesine karşı (يَنْهَى) kelimesi, (بِثِقَلِهِ) kelimesine karşı da (بِشَهْوَتِهِ) kelimesi kullanılmıştır.

Aynı mukâbele türü “لَا تَعْمَلْ مِنَ الْخَيْرِ إِلَّا مَا اشْتَهَيْتَهُ، وَلَا تَتْرِكْ مِنَ الشَّرِّ إِلَّا مَا كَرِهْتَهُ” cümlesinde de görülmektedir. Bir önceki cümleden farkı ise, burada üçlü mukâbele kullanılmasıdır. Burada (تَعْمَلْ) kelimesine karşı (تَتْرِكْ) kelimesi, (الْخَيْرِ) kelimesine karşı (الشَّرِّ) kelimesi, (مَا) kelimesine karşı da (مَا كَرِهْتَهُ) kelimesi kullanılmıştır.

İbnü'l-Mukaffa', aynı mukâbele çeşidini “فَأَوْشَكَ أَنْ يَقْتَحِمَ عَلَيْكَ فِيمَا تَحَبُّ مِنَ الْخَيْرِ، فَيَكْرَهُهُ” cümlesinde de kullanmıştır. (تَحَبُّ) kelimesine mukabil (فَيَكْرَهُهُ) kelimesini, (الْخَيْرِ) kelimesi mukabil (فَيَكْرَهُهُ) kelimesini, (فِي مَا تَحَبُّ) kelimesini mukabil de (فَيَكْرَهُهُ) kelimesini kullanmıştır.

²⁵⁰ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 30-31.

ولكن ينبغي لك في حب ما تحب من الخير التحامل على ما يستثقل منه، وينبغي “Aynı mukâbele çeşidi”
”لك في كراهة ما تكره من الشر التجنب لما يحب منه“ cümlesinde de görülmektedir. Burada beşli mukâbele kullanılmıştır. (حب) kelimesine mukabil (كراهة) kelimesi, (تحب) kelimesine mukabil (تكره) kelimesi, (الخير) kelimesine mukabil (الشر) kelimesi, (التحامل) kelimesine mukabil (التجنب) kelimesi, (يستثقل منه) kelimesine mukabil de (يحب منه) kelimesi kullanılmıştır.

Bu cümlede *mukâbele* sanatıyla beraber *tibâk* sanatı da kullanılmıştır. Tıbâk, birbirine zıt iki ögenin bir sözde, bir dizede veya beyitte bir araya getirilmesi anlamında kullanılan bir bedî‘ terimidir.²⁵¹

Yukarıda zikredilen ibarede; (الخير) “iyilik” ve (الشر) “kötülük”, (الحب) “sevgi” ve (الكره) “hoşnutsuzluk” kelimesi arasında *tibâku’l-îcâb* vardır. Buradaki tıbâk, yapı itibariyle olumlu iki kelime arasında meydana geldiği için tıbâku’l-îcâbtır.²⁵²

İbnü’l-Mukaffa‘ın burada kullanmış olduğu edebî sanat; mânaya zenginlik kattığı gibi, muhatap kitle üzerinde de kalıcı bir iz bırakma amacı güttüğü de görülmektedir.

2.5.4. İnsanların Çeşitleri

أجناس الناس:

قد يسعى إلى أبواب السلطان أجناس من الناس كثير، أما الصالح فمدعو، وأما الطالح فمقتحم، وأما ذو الأدب فطالب، وأما من لا أدب له فمختلس، وأما القوي فمدافع، وأما الضعيف فمدفوع، وأما المحسن فمستثيب، وأما المسيء فمستجيز. فهو جمع البر والفاجر، والعالم والجاهل، والشريف والوضيع.

²⁵¹ İbn Manzur, *a.g.e.*, X, 209-210; el-Merâğî, *a.g.e.*, s. 380; el-Meydânî, *a.g.e.*, II, 377.

²⁵² el-Kazvîni, *a.g.e.*, II, 478-480; et-Taftâzânî, *Mutasaru’l-meânî*, 386.

İbnü'l-Mukaffa', (أجناسٌ منَ النَّاسِ) sözüyle insan sınıflarını beraber zikrederek *cem* yapmış, (وأما منَ لا أدبَ له فمختلِسٌ), (وأما ذو الأدبِ فطالبٌ), (وأما الطَّالِحُ فمقتحمٌ), (أما الصَّالِحُ فمدعوٌ), (وأما منَ لا أدبَ له فمختلِسٌ), (وأما المُسَيءُ فمستجِرٌ) ve (وأما المحسِنُ فمستثيبٌ), (القويُّ فمدافعٌ) sözleriyle de *taksîm* ve *tefrîk* yapmıştır.

Buradaki *mukâbele*, unsurları birbirine zıt cümleler arasında gerçekleşmiştir. İbnü'l-Mukaffa', (أما ذو الأدبِ فطالبٌ), (أما الطَّالِحُ فمقتحمٌ) cümlesine mukabil (أما الصَّالِحُ فمدعوٌ), (أما منَ لا أدبَ له فمختلِسٌ) cümlesine mukabil (أما القويُّ فمدافعٌ), (أما المُسَيءُ فمستجِرٌ) cümlesine mukabil de (أما المحسِنُ فمستثيبٌ), (أما الضعيفُ فمدفوعٌ) cümlesiyle *mukâbele* yapmıştır.

Tıbâk ise şu şekilde gerçekleşmiştir: (الطَّالِحُ) “salih” kelimesinin karşılığı (الصَّالِحُ) “kötü” kelimesi, (منَ لا أدبَ له) “edepsiz” kelimesinin karşılığı (ذو الأدبِ) “edepli” kelimesinin karşılığı (القويُّ) “güçlü” kelimesinin karşılığı (المحسنُ) “yardımsever” kelimesinin karşılığı (المسيءُ) “kötü” kelimesi, (البرُّ) “hayırlı” kelimesinin karşılığı (الضعيفُ) “günahkâr” kelimesi, (الجاهلُ) “cahil” kelimesi, (الشريفُ) “şerefli” kelimesinin karşılığı da (الوضيعُ) “seviyesiz” kelimesidir.

İbnü'l-Mukaffa', sınıflar arasındaki zıtlığa işaret etmek için *taksîm* ve *tefrîki*, *mukâbele* ve *tıbâkla* beraber kullanmıştır.

İbnü'l-Mukaffa', insan sınıflarını zikrederken beraberinde vasıflarına da değinmemiş olsaydı, sadece *cem*, *taksîm* ve *mukâbele* sanatlarını kullanmış olurdu. Fakat o her bir sınıfı vasıflarıyla beraber zikrederek *tefrîk* sanatını da kullanmış oldu.

İbnü'l-Mukaffa'; birinci paragrafta *cem*, *taksîm*, *tefrîk*, *mukâbele* ve *tıbâk* ile sınıflar arasındaki farka değinir. İkinci paragrafta insanlarla ilgili düşüncelerini dile getirirken sadece *cem* ve *taksîm* sanatını kullanır.

İbnü'l-Mukaffa'ın bu metinde kullanmış olduğu edebî sanat, mânâyı zenginleştirmiş ve mânanın anlaşılmasını da kolaylaştırmıştır.

2.5.5. Erkekler Dört Çeşittir

الرجال أربعة

الرجال أربعة : جَوَادٌ ، وَبَخِيلٌ ، وَمُسْرِفٌ ، وَمُقْتَصِدٌ .

فَالجَوَادُ الَّذِي يُؤَخِّدُهُ نَصِيبَ آخِرَتِهِ وَنَصِيبَ دُنْيَاهُ جَمِيعاً فِي أَمْرِ آخِرَتِهِ .

وَالْبَخِيلُ الَّذِي يُخْطِئُ وَاحِدَةً مِنْهُمَا نَصِيبَهَا .

وَالْمُسْرِفُ الَّذِي يَجْمَعُهُمَا لِدُنْيَاهُ .

وَالْمُقْتَصِدُ الَّذِي يُلْحِقُ بِكُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْهُمَا نَصِيبَهَا .

“Erkekler dört çeşittir: cömert, cimri, müsrif ve tutumlu.

1- Cömert, dünya ve ahiret nasibinin hepsini ahireti için kullanandır.

2- Cimri, dünya ve ahiretinden birisini ihmal edendir.

3- Müsrif, dünya ve ahiret nasibini dünyası için sarf edendir.

4- Tutumlu, dünyadan da ahiretten de nasibini alandır.”²⁵⁴

Bu metinde *cem' maa't-tefrîk ve't-taksîm* sanatı vardır.²⁵⁵ İbnü'l-Mukaffa', *cem'* yoluyla önce erkeklerin dört sınıf olduğunu söyler, daha sonra *tefrîk* ve *taksîm* ile sınıflandırır. Bu örnekteki *tefrîk* ve *taksîm* ile bir önceki örnekte zikredilen *tefrîk* ve *taksîm* arasında bazı farklılıklar vardır. Orada *tefrîk* ve *taksîm* iç içe zikredilirken burada her bir kısım “و” edatıyla atfedilmiş ve daha sonra bu kısımlar *tefrîk* yoluyla açıklanmıştır.

Burada kullanılan diğer bir belâgat sanatı ise *tıbâktır*. Buradaki *tıbâk*, yapı itibaiyle olumlu iki kelime arasında meydana geldiği için *tıbâku'l-icâbtır*. “الجواد” (cömert)

²⁵⁴ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 49.

²⁵⁵ el-Meydânî, *a.g.e.*, II, 424; el-Kazvîni, *a.g.e.*, II, 59; es-Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 426; et-Taftâzânî, *el-Mutavval 'ala't-Telhis*, s. 430; Bolelli, *a.g.e.*, s. 503.

kelimesinin karşılığı “البخيل” (cimri), “المسرف” (müsrif) kelimesinin karşılığı da “المقتصد” (tutumlu) kelimesidir.

İbnü'l-Mukaffa'; cömert, cimri, müsrif ve tutumlu arasındaki farkı dile getirirken burada kullanılabilecek en iyi edebî sanat olan *cem' maa't-tefrîk ve't-taksîm*'i kullanmıştır. Eğer bu düşüncesini başka bir edebî üslupla dile getirmiş olsaydı bu kadar net bir şekilde ifade edilmeyebilirdi.

İbnü'l-Mukaffa', insanları dünya ve ahirete bakış açılarına göre dört sınıfa ayırır.

1- Ahireti için çaba sarf ederken dünyasını heder edenler.

2- Dünyası için çaba sarf ederken ahiretini unutanlar.

3- Dünyasını ve ahiretini göz önünde bulundurup ikisinin de hakkını eda edenler.

4- Dünya ve ahiret nasibini dünyası için kullananlar.

İbnü'l-Mukaffa'ın bu metinde kullanmış olduğu edebî sanat, ibareye renk ve güzellik kattığı gibi mânayı zenginleştirerek kolay ve anlaşılır kılmıştır.

2.5.6. Kendi Konumunu Düşün!

انظر أين تضع نفسك

الواصفون أكثر من العارفين، والعارفون أكثر من الفاعلين.

فلينظر امرؤ أين يضع نفسه؛ فإن لكل امرئ لم تدخل عليه آفة نصيباً من اللب يعيش به، لا يحب أن له به من

الدنيا ثمناً..... الخ

“Konuşanlar bilenlerden, bilenler de iş yapanlardan daha fazladır. Kişi, nefsinin nereye koyacağına baksın. İnsanın başına bir afet gelmemişse, dünyaya bile değişmeyeceği ve dünyada onunla yaşayabilecek kadar bir akla sahiptir.”²⁵⁶

İbnü'l-Mukaffa', *el-Edebü'l-kebîr* ve *el-Edebü's-sağîr* eserlerinde *seci'* sanatını çok az kullanmıştır. Bu metinde de sadece ilk mısradaki *seci'* vardır.

²⁵⁶ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 16.

“الواصفون أكثر من العارفين، والعارفون أكثر من الفاعلين” bu ibarede altını çizdiğimiz kelimeler arasında *mürassa‘ seci*²⁵⁷ vardır.

“فلينظر امرؤ أين يضع نفسه” bu cümlede başında emir lââmı bulunan müzâri fiil sîgası kullanılmıştır. Belâgat açısından buradan şu mâna çıkabilir: Emr-i hazır ile talep edilen şey daha sert bir üslûpla istenirken, emr-i gâib ile arzulanan şey yumuşak bir üslûpla istenir. İbnü’l-Mukaffa‘ üslûp olarak ikinci yolu seçmiştir.

“فإنَّ لِكَلِّ امرئٍ لم تَدْخُلْ عليه آفةٌ نصيبًا مِنَ اللبِّ يَعِيشُ بهِ، لا يحبُّ أنَّ له بهِ مِنَ الدنيا ثمنًا” cümlesi bir önceki cümlelerin illetidir. İbnü’l-Mukaffa‘ bu illet cümlesinde söylediklerinin doğruluğunda tereddüdü olmadığına ve muhataptan gelebilecek şüpheleri bertaraf etmek için isim cümlesini tahkîk edatı “إنَّ” ile ikinci kez pekiştirmiştir. İsim cümlesi sübût ve devamlılığa delalet ettiği için te’kid mânasını vermektedir.

2.5.7. İnsanların Gayesi

فغايةُ الناسِ وحاجاتهمُ صلاحُ المعاشِ والمعادِ، والسبيلُ إلى دركها، العقلُ الصحيحُ، وأمانةُ صحةِ العقلِ اختيارُ الأمورِ

بالبصرِ، وتنفيذُ البصرِ بالعزمِ.

“*İnsanların ve ihtiyaçlarının gayesi, dünya ve ahiret salahıdır. Buna ulaşmanın yolu da akl-ı selimdir. Akl-ı selimin emaresi ise, işlerini basiretle yapmak ve azimle uygulamaktır.*”²⁵⁸

Burada alakası *mahalliyet* olan mecâz-ı mürsel vardır. Müellif, “İnsanların gayesi, dünyada ve ahirette güzel bir hayat sürmektir” demek istiyor. Burada mekân ismi “المعاش” ve “المعاد” zikredilmiş fakat kastedilen mâna ise mekânlardaki hayattır. Söz konusu alakanın Türkçemizde de yaygın bir şekilde kullanıldığını görmekteyiz. *İstanbul ayağa*

²⁵⁷ Mürassa‘ seci: iki mısradaki yer alan kelimelerin, kafiye ve vezin yönünden birbirine denk olmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Kazvînî, *a.g.e.*, II, 551; et-Taftâzânî, *a.g.e.*, s. 453; Bolelli, *a.g.e.*, s. 447.

²⁵⁸ İbnü’l-Mukaffa‘, *a.g.e.*, s. 11.

kalktı kullanımlarda olduğu gibi. Mekânların islahı güzel hayatla ilintili olduğu için burada salâh kelimesi bu mekânlara nisbet edilmiştir.

İbnü'l-Mukaffa', bu düşüncesini dile getirirken cümlenin pekiştirilmesine gerek görmemiştir. Çünkü bu düşünce, insanlar tarafından itiraz edilecek bir konu olmadığından te'kid edilmemiştir.

2.5.8. Aşırı Öfkeden Sakın!

إياك والإفراط في الغضب

إعلم أنّ من الناسِ ناساً كثيراً يبلغُ من أحدهم الغضبُ، إذا غضبَ، أن يحمله ذلك في الكَلوحِ والقَطوبِ في وجه غير من أغضبه، وسوء اللفظ لمن لا ذنب له، والعقوبة لمن لم يكن يهّم بمعاقبته، وشدة المعاقبة باللسان واليد لمن لم يكن يُريد به إلا دون ذلك، ثم يبلغ به الرضى، إذا رضى، أن يتبرع بالأمر ذي الخطر لمن ليس بمنزلة ذلك عنده، ويعطي من لم يكن يُريد إعطاءه، ويكرم من لم يرد إكرامه، ولا حق له، ولا مودة عنده. فاخذر هذا الباب الحذر كله! فإنه ليس أحد أسوأ فيه حالاً من أهل السلطان الذين يفرطون باقتدارهم في غضبهم، وتسرّعهم في رضاهم، فإنه لو وُصف بهذه الصفة من يلتبس بعقله، أو يتخبطه المس أن يعاقب عند غضبه غير من أغضبه، ويحب عند رضاه غير من أرضاه، لكان جائراً ذلك في صفته.

“Bil ki birçok insan, kızınca kızgınlık halinde kendisini kızdıranların dışındakilere karşı asık yüzlü olabilir. Suçu olmayanlara karşı da kötü söz söyleyebilir. Daha önce cezalandırmak istemediği kimseleri cezalandırabilir, dili ve eliyle daha önce yapmak istemediği şiddeti bu durumda yapabilir. Öfkesi geçince de yanında önemli bir konumu olmayan insanlara da ikramda bulunabilir, vermek istemediği kişilere verebilir, ikramda bulunmak istemediği kişiye -hak etmediği ve sevmediği halde- ikramda bulunabilir. Bu davranıştan bütünüyle sakın! Çünkü en kötü yönetici, iktidar gücüne dayanarak kızdıklarında aşırı öfkelenip çabuk yumuşayanlardır. Akli karışıp çıldıran veya deli olan, kızınca kızgınlık halinde kendisini kızdıranların dışındakileri cezalandırması ve yumuşadığında ikramda bulunmak istemediği kişiye ikramda bulunması, böylelerinin özelliğidir.”²⁵⁹

²⁵⁹ İbnü'l-Mukaffa', a.g.e., s. 72.

İbnü'l-Mukaffa', muhatabın dikkatini çekmek ve konunun önemine işaret etmek için emr-i hazır sîgası "اعلم" ile söze başlar, tahkîk edatı "أَنَّ" ile okuyucudan gelebilecek tereddütleri bertaraf etmek için sözlerini pekiştirir.

Bazı insanlar çok çabuk öfkelenmekte ve öfkelenmelerinde haksız yere başka şahıslara zarar verebilmektedir. Öfkeleri geçtikten sonra ikramı hak etmeyenlere ikramda bulunabilir ve yardımı hak etmeyene de yardımda bulunabilir. Böyle bir davranış özellikle yöneticilerde olmaması gerekir. Çünkü çok çabuk öfkelenip kendini kaybeden ve çok çabuk yumuşayan yumuşadığında dengesiz davranan yöneticilerin adaletli davranmaları mümkün olmadığı için tebaası tarafından saygı görmezler. Bunun içindir ki; İbnü'l-Mukaffa', bazı tavsiyelerde bulunduktan sonra en sert üslûplardan olan emr-i hazır "فاخذِرْ" Mukaffa', bazı tavsiyelerde bulunduktan sonra en sert üslûplardan olan emr-i hazır "فاخذِرْ" sîgasıyla muhatabını uyarıyor. İbnü'l-Mukaffa', burada emr-i hazır sîgasıyla yetinmeyip bu sîgayı mefûlü'l-mutlak "الحذر" ile te'kid ettikten sonra mefûl-ü mutlakı da mânevî te'kid kalıbı "كلّ" ile pekiştirir. Bütün bunlar mânayı güçlendirmek ve düşüncelerinin önemine işaret etmek içindir.

Burada kullanılan diğer bir belâgat ise *mecâz-ı mürsel*dir. Hakîkî ve mecâzî anlam arasındaki ilişki sebebiyettir. Cümlede geçen "باللسان" kelimesinde *mecâz-ı mürsel* vardır. Çünkü dil ile şiddet uygulanmaz, aksine dilin sebep olduğu eziyet ve ızdırap verici sözlerle yapılır. Dolayısıyla eziyet verici sözlerin yerine müsebbibi olan dil zikredilmiştir.

2.5.9. Kendini Gözet

تعاهد نفسك

ليحسن تعاهدك نفسك بما تكون به للخير أهلاً. فَإِنَّكَ إِذَا فَعَلْتَ ذَلِكَ، أَتَاكَ الْخَيْرُ يَطْلُبُكَ، كَمَا يَطْلُبُ الْمَاءُ السَّيْلَ

إلى الحُدُورَةِ.

“Kendini hayır işlemeye alıştıırır ve bunu başarırısın, sel suyunun eğimi aradığı gibi hayır da seni arar ve bulur.”²⁶⁰

İbnü'l-Mukaffa', başında emir lâmı bulunan müzâri fiil sîgası “ليحسن” ile söze başlar. Belâgat açısından buradan şu mâna çıkarılabilir: önemsenen ve yapılması istenen şeyler bazen emr-i hazır kalıbıyla dile getirilir. İbnü'l-Mukaffa' da konunun önemine dikkat çekmek için bu sîgayı kullanmıştır.

“فإنَّكَ إذا فعلتَ ذلكَ، أتاكَ الخيرُ يطلبُكَ ، كما يطلبُ الماءُ السيلَ إلى الخدورة” cümlesi, bir önceki cümlenin illetidir. İbnü'l-Mukaffa', öne sürmüş olduğu fikirlerinde tereddüde yer olmadığına işaret etmek için bu illet cümlesini takîk edatı “إنَّ” ile pekiştirmiştir.

Bu ibarede kullanılan diğer bir belâgat sanatı ise *aklî mecâz*dır. Aralarındaki alaka ise sebebiyettir. Burada “أتى” fiili, hakîkî fâil “صاحب الخير” yerine mecâzî fâile “الخير” nisbet edilmiştir. “أتى” ile “الخير” arasındaki nisbet mecâzîdir. Çünkü gerçekte gelen “hayır” değil “hayır sahibi”dir.

Mecâz-ı 'aklî: Bir fiili veya fiil mânasına gelen ismi, hakîkî fâil yerine aralarındaki bir ilişki nedeniyle (mekân, zaman ve sebep gibi) başka bir şeye isnâd etmeye denir.²⁶¹ Cürcânî ise mecâz-ı 'aklî'yi, “kendisiyle ifade edilen hükmün bir tür te'vil ile akla aykırı olarak getirildiği her cümledir.” şeklinde tanımlar.²⁶²

Zikredilen cümlede *teşbîh* sanatı da kullanılmıştır. Burada teşbîh edatı “ك” zikredildiği için *mürsel* teşbîh, benzetilme yönü zikredilmediği için de *mücmel* teşbîh vardır.

²⁶⁰ İbnü'l-Mukaffa', s. 58.

²⁶¹ Abdilkâhir el-Cürcânî, *Delâilu'l-i'câz fî ilmi'l-meâni*, Dımaşk, 1987, s. 293-298; el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. II, 222-223; Ali el-Carîm-Mustafa Emin, *el-Belâgatu'l-vazıha*, Daru'l-Maarif ty, s. 115-122; Bolelli, *a.g.e.*, s. 160.

²⁶² el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 32.

2.5.10. Bozulmamış Akıl

العقل الذّاتيّ

العقل الذّاتيّ غير الصّبيّ، كالأرض الطيّبة غير الحراب.

“Çalışmamış fitrî akıl, işlenmemiş verimli toprağa benzer.”²⁶³

Burada bozuk ve sapkın fikirlerle doğallığını ve duruluğunu kaybetmeyen akıl (العقل الأرض الطيّبة)، ondan istifade etme konusunda işlenmemiş bereketli topraklara (الذّاتيّ غير الصّبيّ)، ondan istifade etme konusunda işlenmemiş bereketli topraklara (الأرض الطيّبة) benzetilmiştir. Bu misalde teşbîh edatı “ك” zikredildiği için *mürsel* teşbîh, benzetilme yönü zikredilmediği için de *mücmel* teşbîh vardır.

2.5.11. İstişarenin Faydaları

فائدة المشورة

إنّ المستشار وإن كان أفضل من المستشار رأياً، فهو يزاد برأيه رأياً، كما تزداد النار بالودك ضوءاً.

على المستشار موافقة المستشار على صواب ما يرى، والرّفق به في تبصير خطأ إن أتى به، وتقليل الرأي فيما شكاً

فيه، حتى تستقيم لهما مشاورتهما.

“Danışan kişi, danışılan kişiden daha bilgili olsa bile ona danışması bilgisini çoğaltır. Tıpkı ateşe yağ döktükçe ateşin çoğalması gibi.

Danışılan kişi, danışan kişiyi doğru düşündüğü şeylerde onaylamalı, yanlış yaptığında ona doğru yolu güzel bir şekilde göstermeli ve şüpheye düştükleri konularda fikir alışverişine gitmeliler ki sağlıklı bir istişare yapmış olsunlar.”²⁶⁴

İstişare, en güzel ve en doğru görüşlere ulaşmak için fikir alışverişinde bulunma, müzakere etme ve gereğini yerine getirmedir. İnsan; yanılabilen, hata edebilen, yanlış karar verebilen ve bilgisi sınırlı olan bir varlıktır. İnsan bütün problemlerini tek başına

²⁶³ İbnü'l-Mukaffa', a.g.e., s. 36.

²⁶⁴ İbnü'l-Mukaffa', a.g.e., s. 53.

çözemez. Akıllı insan, meşverete en çok saygılı olan ve başkalarının düşüncelerinden de istifade eden kişidir. Kendi fikirleriyle yetinenler çoğu kez yanlış karar verebilir ve önemli bir dinamizmi elden kaçırmış olurlar. Bunun içindir ki; İbnü'l-Mukaffa', istişare konusunu ele alırken danışan kişi, danışılan kişiden daha bilgili olsa dahi yine ondan istifade etmesini tavsiye eder ve bu düşüncesini tahkik edatıyla “ان” pekiştirerek söze başlar.

“فهو يزاد برأيه رأياً، كما تزداد النار بالودك ضوءاً” cümlesinde *teşbîh* sanatı vardır. İbnü'l-Mukaffa', istişare ile çoğalan bilgiyi, yağ ile aydınlığı çoğalan ateşe benzetmiştir. Burada teşbîh edatı “ك” ve teşbîh yönü “ازدياد” zikredildiği için teşbîh-i mürsel ve teşbîh-i mufassal vardır.

Teşbîh için diğer bir örneğimiz ise *el-Edebü'l-kebîr*'de geçen “ثم رَوَّحَ عَنْ قَلْبِكَ حَتَّى” “كأَنَّكَ لا عدوَّ لك ولا حاسِدَ”²⁶⁵ “Düşmanın ve kiskananın yokmuş gibi kalbini ferah tut” cümlesidir. Bu misalde teşbîh edatı “كأنَّ” zikredildiği için *mürsel* teşbîh, benzetme yönü zikredilmediği için de *mücmel* teşbîh vardır.

İbnü'l-Mukaffa', “على المستشارِ موافقةُ المستشارِ على صوابٍ ما يرى... الخ” cümlesinde *takdîm* ve *te'hîr* yapmakla tahsîs sanatını kullanmıştır. “على المستشارِ” cârr ve mecrûr şibh-i cümle mukaddem haber, “موافقةُ المستشارِ” muzâf muzâfun ileyh ise muahhar mübtedâdır. Burada haber mübtedâya hasredildiği için zorunlu olarak mübtedanın önüne geçmiştir.

2.5.12. Sultan ve Vali ile Münasebeti Olanlar Ne Yapmalı?

ماذا على المبتلى بصحبة السلطان، وصحبة الوالي؟

إن ابتليت بصحبة السلطان فعليك بطول المواظبة في غير مُعائبة، ولا يجدرنَّ لك الاستئناسُ به عُقلَةً، ولا تحاؤناً.

²⁶⁵ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 86.

إذا رأيت السلطان يجعلك أحماً فاجعله أباً، ثم إن زادك فردة .

إذا نزلت من ذي منزلة أو سلطان، فلا ترين أن سلطانته زادك له توفيراً وإجلالاً، من غير أن يزيدك ودًا ولا نصحاء، وأنت ترى حقاً له التوفير والإجلال، وكُنْ في مداراته، والرفق به كالموتنف ما قبله، ولا تقدر الأمر بينك وبينه على ما كنت تعرف من أخلاقه، فإن الأخلاق مستحيلة مع الملك، وربما رأينا الرجل المدل على ذي السلطان بقدمه، قد أضرب به قدمه... الخ

“Sultanla münasebetin varsa, sultanı eleştirmeden dostluğunu sürdürmeye çalış. Onunla olan samimiyetin seni gaflete ve samimiyetsizliğe sevk etmesin.

Sultan, seni kardeş görüyorsa; sen de onu baba bil. Sultan seni kardeşlikten öte seviyorsa sen de ona karşı aynısını yap.

Yetki ve makam sahibi birisinin huzuruna çıktığında, -mevki ve makam itibarı ile saygıyı hak ettiğini bildiğin halde- ona karşı sevgin ve saygın çoğalmıyorsa, onun mevki ve makamı sende saygınlığı çoğaltığını göremezsin. Yöneticilere karşı davranışlarında onunla ilk kez karşılaşıyormuşsun gibi hoşgörülü ve müsamahalı davran. Aranızdaki ilişkilerde onu önceden bildiğin ahlâkına göre değerlendirme. Çünkü yöneticilerin ahlâkı değişkendir. Nitekim idareciler tarafından bazı kimselere tanınmış imtiyazlar, kendilerine zarar verdiğini görmekteyiz.”²⁶⁶

“ماذا على المبتلى بصحبة السلطان، وصحبة الوالي؟” cümlesinde muhatabın dikkatini çekmek için istifhâm sanatı kullanılmıştır.

İbnü'l-Mukaffa', düşüncelerinin önemine vurgu yapmak, güçlendirmek ve şüpheye mahal bırakmamak için “ولا يحدثنك الاستئناس به عقلاً، ولا تحاؤوناً” cümlesinde kesinlik ifade eden nehy-i hazır kalıbını “لا يحدثنك”، te'kîd nûnu ile pekiştirerek kullanır.

“إذا رأيت السلطان يجعلك أحماً فاجعله أباً” cümlesinde *teşbih-i belîğ* vardır. *Teşbih-i belîğ*; teşbih edatı ile birlikte benzetilme yönü hazfedilen teşbîhtir.²⁶⁷

²⁶⁶ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 80.

²⁶⁷ es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 2009, s. 61; et-Taftâzânî, *a.g.e.*, s. 199.

إذا نزلت من ذي منزلةٍ أو سلطانٍ، فلا ترى أن سلطانَه زادك له توقيراً وإجلالاً، من غيرِ “İbnü'l-Mukaffa‘، “أن يريده ودًا ولا نصحاء، وأنك ترى حقًا له التوقيرَ والإجلالَ، وكن في مداراته، والرفقِ به كالمؤتفٍ ما قبله... الخ” cümlesinde düşüncelerini güçlendirmek ve şüpheye mahal bırakmamak için müteaddid yerlerde nehy-i hazır, emr-i hazır ve tahkik edatını kullanmıştır.

2.5.13. Günahların Başı

رأس الذنوب

رأسُ الذنوبِ الكذبُ: هو يُؤسِّسُها وهو يَنفَقُها ويُبْثِّثُها. وَيَبْلُغُ ثلاثةَ ألوانٍ: بالأمنيَّةِ، والجُحودِ، والجَدَلِ، يَبْدُو لِصاحِبِهِ بالأمنيَّةِ الكاذِبَةِ فيما يَرِينُ لَهُ مِنَ الشَّهَوَاتِ فَيَشْجَعُهُ عَلَيْهَا بَأَنَّ ذَلِكَ سَيُخْفِي. فإذا ظَهَرَ عَلَيْهِ قابِلُهُ بالجُحودِ والمكابرةِ، فإنَّ أعياءَ ذلكَ حَتَمَ بالجدلِ، فَخاصَمَ عَنِ الباطِلِ وَوَضَعَ لَهُ الحُجَجَ، وَالتَّمَسَّ بِهِ التَّثَبُّتَ وَكابَرَ بِهِ الحَقَّ حَتَّى يَكُونَ مُسارِعاً لِلضَّلَالَةِ وَمُكابِراً بالفَواحِشِ.

“Günahların başı yalandır. Yalan, günahların temelini oluşturduğu gibi, onları korur ve kalıcı hale getirir. Yalan üç renge bürünür; güven, inkâr ve mücadele. Yalan, sahibine aldatici bir güven ile şehvetleri süslü göstererek ve işleyecekleri günah ortaya hiç çıkmayacaklarını düşündürerek onları günah işlemeye cesaretlendirir. Yaptıkları günahlar ifşa olunca inkâr ederek hakka karşı diretir. Zor duruma düşünce de tartışarak batılı savunur ve delil getirmeye çalışır. Israrla hakka boyun eğmeyerek sapkınlık ve fuşşiyat içine düşer.”²⁶⁸

İbnü'l-Mukaffa‘; maksadını açıkça ifade etmek, kelâma edebî bir zevk katmak ve anlamı zenginleştirmek için “رأسُ الذنوبِ الكذبُ” cümlesinde *isti‘are-i mekniyye/kapalı isti‘are* sanatını kullanarak söze başlar. Burada “günah” (الذنوب), “şahsa” (الشخص)

²⁶⁸ İbnü'l-Mukaffa‘, a.g.e., s. 41.

benzetilmiştir. Müşebbehün bîh olan “şahıs” (الشخص) hazfedilmiş, onun levâzımâtından olan “baş” (رأس) kelimesiyle ona işaret edilmiştir.

İsti‘are-i mekniyye için diğer bir örneğimiz ise *el-Edebü’l-kebîr*’de geçen تَحَرُّزٌ مِنْ سُكْرِ السُّلْطَانِ وَسُكْرِ الْمَالِ وَسُكْرِ الْعِلْمِ وَسُكْرِ الْمَنْزِلَةِ وَسُكْرِ الشَّبَابِ “*İdareciliğin, malın, ilmin, makamın ve gençliğin sarhoşluğundan sakın*”²⁶⁹ ibaresidir. Burada “İdarecilik” (السلطان), “mal” (المال), “ilim” (العلم), “makam” (المنزلة) ve “gençlik” (الشباب) “içki”ye (الخمير) benzetilmiştir. Müşebbehün bîh “içki” hazfedilmiş, kendisiyle ilgili olan “sarhoşluk” kelimesiyle ona işaret edilmiştir.

ثَلَاثَةٌ “*bu ibarede cem‘ ve taksîm sanatı vardır.*” وَتَيَلَّوْا ثَلَاثَةَ أَلْوَانٍ: بِالْأَمْنِيَّةِ، وَالْجُحُودِ، وَالْجَدَلِ “*üç renk ile cem‘, ‘جود، والجدل’ kelimeleriyle de taksîm yapılmıştır.*”

2.5.14. Hükümdarın Tebaasına Karşı Yapması Gerekenler

ما ينبغي للسلطان نحو رعيتيه

لا تُمَكِّنْ أَهْلَ الْبَلَاءِ الْحَسَنَ عِنْدَكَ مِنَ التَّدَلُّلِ عَلَيْكَ، وَلَا تُمَكِّنَنَّ مَنْ سِوَاهُمْ مِنَ الْاجْتِرَاءِ عَلَيْهِمْ وَالْعَيْبِ لَهُمْ. لَتَعْرِفَ رَعِيَّتَكَ أَبْوَابَكَ الَّتِي لَا يُنَالُ مَا عِنْدَكَ مِنَ الْخَيْرِ إِلَّا بِهَا، وَالْأَبْوَابَ الَّتِي لَا يَخَافُكَ خَائِفٌ إِلَّا مِنْ قِبَلِهَا .

أَحْرِصِ الْحَرِصَ كُلَّهُ عَلَى أَنْ تَكُونَ خَائِبًا أَمُورَ عَمَّا لِكَ، فَإِنَّ الْمَسِيءَ يَفْرُقُ مِنْ خَيْرَتِكَ قَبْلَ أَنْ تَصِيْبَهُ عُقُوبَتُكَ، وَإِنَّ الْمَحْسِنَ يَسْتَبْشِرُ بِعِلْمِكَ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَهُ مَعْرُوفُكَ .

لِيَعْرِفَ النَّاسُ، فِيمَا يَعْرِفُونَ مِنْ أَخْلَاقِكَ، أَنَّكَ لَا تُعَاجِلُ بِالتَّوَابِ وَلَا بِالْعِقَابِ، فَإِنَّ ذَلِكَ أَدْوَمُ لِحُوفِ الْخَائِفِ وَرَجَاءِ

الراجي .

²⁶⁹ İbnü’l-Mukaffa‘, a.g.e., s. 96.

عَوِّذُ نَفْسِكَ الصَّبْرَ عَلَى مَنْ خَالَكَ مِنْ ذَوِي النَّصِيحَةِ، وَالتَّجَرُّعَ لِمَرَاةٍ قَوْلُهُمْ وَعَدْلُهُمْ، وَلَا تُسَهِّلَنَّ سَبِيلَ ذَلِكَ إِلَّا
لَأَهْلِ الْعَقْلِ وَالسَّنِّ وَالْمُرُوءَةِ؛ لِغَلَا يُنْتَشِرَ مِنْ ذَلِكَ مَا يَجْتَرِي بِهِ سَفِيهَةٌ أَوْ يَسْتَحِفُّ بِهِ شَانِيَةٌ.

“Yanındaki ehl-i hizmetin sana karşı laubali davranmalarına izin verme, başkalarının onlara saldırmasına ve kınamasına da izin verme. Senin halkın; kapını, gelebilecek hayırların ve korkuların yegâne merkezi bilsin.

Emrin altında çalışanlar hakkında bilgi sahibi olmaya çalış. Böylece kötülük yapma niyetinde olan, uğrayabilecek cezadan önce bilgi sahibi olmandan sakınır, iyilik yapan da ona ikramda bulunmadan önce onun iyiliğinden haberdar olmana sevinir.

İnsanlar, senin ceza ve mükâfatlandırma konusunda aceleci davranmadığını bilsinler. Bu, korkan kişinin korkusunun, ümit eden kişinin de ümidinin daha uzun süreli olmasını sağlar.

Nasihat ehlinin aykırı konuşmalarına, hoşuna gitmeyen sözlerine ve eleştirilerine karşı sabırlı ol. Bu hoşgörüyü akıllı, mert ve kemâle ermiş kişilerden başka hiç kimseye gösterme, çünkü bu hoşgörü aptal kimselerin cüretine veya düşmanlık besleyen kimselerin tahkirine sebep olabilir.”²⁷⁰

Konumuza geçmeden önce bir noktaya değinmekte fayda var. Bu iki eserden özellikle *el-Edebü'l-kebîr*, meânî ilmiyle doludur. Bu ilmin kısımlarından da en fazla emir ve nehiy sanatı kullanılmıştır. Belâgat ilminin alt dalı olarak meânî ilmi, lafızların muktezayı hale uyumluluğunu bildiren ahvale dair usul ve kaideleri açıklayan ilim olarak tarif edilir.²⁷¹ Me'ânî ilmi nahiv ilminin özü niteliğindedir. Zira bu ilim; cümlenin ne zaman haber veya inşa yapılacağı, kasr ve itnab, fasl ve vasl durumları, cümledeki öğelerin takdim ve te'hiri, kelimelerin ne zaman marife ne zaman nekire yapılacağı gibi birçok konudan bahseder.

İbnü'l-Mukaffa', bu ibârede yöneticilerin ve idarecilerin yapması gereken bazı ahlâkî erdemleri dile getirirken şu noktalara değinir: yöneticilik sorumluluk gerektirir. Bir

²⁷⁰ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 70-71.

²⁷¹ et-Taftâzânî, *a.g.e.*, s. 29; Hikmet Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, Nil Yayınları, İzmir 1999, s. 227.

kişi kamuda görev aldığında göreviyle alakalı küçük büyük demeksizin her konudan sorumlu olduğunu bilmeli ve ona göre hareket etmelidir. Herkes yöneticilik yapamaz. Çünkü yöneticilik sorumluluğunu ancak cesur ve güçlü bir şahsiyete sahip insanlar yerine getirebilir. Mesela; bir vali sorumlu olduğu toplumun kalbi, öncüsü ve aklıdır. Görev başındayken bazı şeylerden haberdar olabilir, bazı şeylerden de haberdar olmayabilir. Bunun içindir ki; İbnü'l-Mukaffa', sultan ve valilere tavsiyelerde bulunur ve onlara mahsus bazı konuları tavsiye eder ve bu konuların önemine dikkat çekmek için emir ve nehiy sanatını çokça kullanır.

“لا تُمَكِّنْ أَهْلَ الْبَلَاءِ الْحَسَنَ عِنْدَكَ مِنَ التَّدَلُّلِ عَلَيْكَ، وَلَا تُمَكِّنْ مَنْ سِوَاهُمْ مِنَ الْاجْتِرَاءِ عَلَيْهِمْ وَالْعَيْبِ لَهُمْ”

cümlesinde *nehiy* sanatı vardır. *Nehiy*, makam yönünden muhatabından üstün olan birisinin isti'la yoluyla ondan bir işi yapmamasını talep etmesidir.²⁷² İbnü'l-Mukaffa', yöneticilere emir verecek konumda olmadığı için kullanmış olduğu *nehiy* kalıplarında iltimâs mânası vardır. *Nehyin* iltimâs mânası; aynı seviyedeki iki şahıstan birinin diğerinden bir işi yapmamasını talep etmesi demektir.²⁷³ Burdaki iltimâs, nasihat ve irşad amaçlıdır.

İbnü'l-Mukaffa', sultanı muhatap alarak *nehy-i hazır* kalıbı olan (لا تُمَكِّنْ) sîgasını kullanmıştır. *Belâgat ne nahiv* kitaplarında zikredildiği gibi, *nehyin* sadece bir kipi vardır o da başında *nehyeden* ve *cezmeden* “لا” harfi ile birlikte bulunan *muzâri fiildir*.²⁷⁴ *Muzâri fiil* muhatap sîgasına aitse *nehyi hazır*, *gaib sîgasına* aitse *nehyi gaib* diye adlandırılır. *Nehiy kalıbı* burada olduğu gibi, bazen gerçek mânasının dışına çıkar.

İbnü'l-Mukaffa', bu metinde iki yerde *nehiy sîgasını* kullanmıştır. Birincisinde *nehiy sîgasıyla* beraber (لا تُمَكِّنْ) *te'kid nûnu* kullanmamış, ikincisinde *nehiy sîgasıyla* (لا تُمَكِّنْ) beraber *te'kid nûnu* kullanmıştır. İbnü'l-Mukaffa', her iki sîgada *te'kid nûnunu* kullanmamış olması, *edebî sanatlar* açısından şöyle bir noktaya işaret etmektedir; Sultanın

²⁷² et-Taftâzânî, *a.g.e.*, s. 115; Bolelli, *a.g.e.*, s. 254.

²⁷³ Bolelli, *a.g.e.*, s. 258.

²⁷⁴ el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 61; et-Taftâzânî, *a.g.e.*, s. 115.

yanında çalışanlar genellikle zeki insanlardır. Zekâ seviyelerine bakıldığında bu talebin onlar tarafından bilinmesi gerektiğinden ve itiraz etmeyecekleri bir gerçek olduğundan pekiştirilmesine gerek kalmamıştır. İkinci istekte ise sultan, yanında çalışan kişilerin kınanmalarına ve saldırıya uğramalarına müsaade etmemelidir. Bu istek sultanın zatıyla alakalı olmayıp yanında çalışanlarla ilgilidir. Sultanla olan münasebetleri, onun yanında çalışıyor olmalarıdır. Eğer onlara bir saygısızlık ve saldırı olursa bu, sultana saygısızlıktır ve onun otoritesine zarar verir. Sultanın yanında çalışan kişilere karşı böyle bir saygısızlığın sonucunu herkesin bilmesi ve onlara aşına olması mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki; İbnü'l-Mukaffa', muhatapların tereddütlerini ve itiraz etme olasılıklarını göz önünde bulundurarak bu talebi pekiştirerek dile getirdi.

İbnü'l-Mukaffa', nehiy kalıplarından sonra birkaç yerde emir sîgasını kullanmıştır. Burada kullanmış olduğu emir sîgalarının bütünü hakîkî mânaları üzere olmayıp belâğî bir mâna içermektedir. Buna mecâz ifade eden emir de denir. Buradaki emirler, irşâd amaçlı olup nasihat etme ve yol gösterme mânasındadır.

İbnü'l-Mukaffa'ın bu metinde kullanmış olduğu ilk emir, “لِتَعْرِفْ رَعِيَّتَكَ أَبْوَابَكَ الَّتِي لَا”
لِتَعْرِفْ (لِتَعْرِفْ) sîgasıdır. ”يُنَالُ مَا عِنْدَكَ مِنَ الْخَيْرِ إِلَّا بِهَا، وَالْأَبْوَابَ الَّتِي لَا يَخَافُكَ خَائِفٌ إِلَّا مِنْ قِبَلِهَا”
Emir kipi başında emir lââmı bulunan müzâri fiilden oluşmuştur. Bu sîgaya emr-i gâib denir. Arapça'da emir için dört ayrı kip vardır:

- 1- Emr-i hazır (emir fiili).
- 2- Emr-i gâib (başında emir lââmı bulunan müzâri fiil).
- 3- Emir mânasına gelen ism-i fiiller
- 4- Emir fiili yerine kullanılan masdarlar.²⁷⁵

Burada emr-i hazır yerine başında emir lââmı bulunan müzâri fiil sîgasının kullanılmasından zikredeceğimiz şekilde bir belâgat sanatı çıkabilir: Müzâri fiilin başında emir lââmı geldiğinde emir mânasını alır, emr-i hazır ise kalıp olarak emir mânasındadır. Belâgat açısından buradan şu mâna çıkabilir: emr-i hazır ile talep edilen şey daha sert bir

²⁷⁵es-Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 318; Ali el-Cârim-Mustafa Emin, *a.g.e.*, s. 318; Bolelli, *a.g.e.*, s. 258.

şekilde istenirken, emr-i gâib ile arzulanan şey yumuşak bir şekilde istenir. Çünkü emr-i hazır sîgası vasıta olmaksızın emir mânasında olduğu için sert bir üslûba delalet eder. Emr-i gâib ise, emir lâmı ve müzâri fiilden tereküb ettiği için yumuşak bir üslûba delalet eder. Sultana ardarda yapılan taleplerden sonra üslûp değişikliğine gidilmesi, âdâba daha uygundur.

İbnü'l-Mukaffa', zikredilen cümlenin başında emir lâmı bulunan müzâri fiil sîgasını kullandıktan sonra bir sonraki cümlede "اٰخِرِصِ الْحِرْصِ كُلُّهُ عَلٰى اَنْ تَكُوْنَ خَيْرًا اَمُوْرَ عَمَالِكَ... الخ" emr-i hazır kalıbı olan (اٰخِرِصِ) sîgasını kullanmasından şöyle bir belâgat sanatı çıkabilir: Sultana tavsiye edilen, emri altında çalışanlar hakkında bilgi sahibi olmasıdır. Eğer sultan bunu başarırsa onun otoritesi daha da güçlenir ve emri altında çalışanlar ona karşı daha temkinli davranırlar. İbnü'l-Mukaffa', bu konunun önemine dikkat çekmek için burada dört çeşit te'kid kullanır.

1- Emir kalıplarından en güçlüsü olan emr-i hazırı kullanması.

2- Emr-i hazırı masdarıyla te'kid etmesi.

3- Emr-i hazırın masdarını manevî te'kid kalıplarından "كل" ile te'kid etmesi.

4- Konuyu "فَاِنَّ الْمَسِيءَ يُفَرِّقُ مِنْ حُبْرَتِكَ قَبْلَ اَنْ تَصِيْبَهُ عُقُوْبَتِكَ، وَاِنَّ الْمِحْسِنَ يَسْتَبْشِرُ... الخ" cümlesiyle illetlendirip detaylandırmasıdır. İbnü'l-Mukaffa', konuyu pekiştirmek için illet cümlesinin başında bağlantı görevi yapan fâ-i sebebiye "اَلْفَاءُ السَّبَبِيَّةُ" ile beraber inne-i te'kidiye "اِنَّ" yi kullanmıştır. Bu illet cümlesi aynı zamanda emirle ilgili sorulabilecek gizli bir soruya cevaptır. Çünkü bu emrin hikmet ve nedeni, illet cümlesiyle açıklanmıştır.

İbnü'l-Mukaffa', "لِيُعْرِفَ النَّاسُ، فِيمَا يَعْرِفُوْنَ مِنْ اٰخْلَاقِكَ، اَنَّكَ لَا تُعَاجِلُ بِالتَّوَابِ وَلَا بِالْعِقَابِ، فَاِنَّ ذَلِكَ، "أَدُوْمٌ لِحُوفِ الخَائِفِ وَرَجَاءِ الرَّاجِي (لِيُعْرِفَ) sîgasını kullanır. Emr-i hazır ile şiddetli bir şekilde taleplerini dile getirdikten

sonra, hitabet üslûbunu değiştirerek taleplerini yumuşak bir vecihle dile getirir. İbnü'l-Mukaffa'ın bu üslup değişikliğinden edebî sanatlar açısından şu vecihleri zikredebiliriz:

1- Muhatabını bıktırmamak için hitabet üslûbunu değişirmiştir.

2- İbnü'l-Mukaffa' burada kinâye üslûbunu kullanmıştır. Sultana “senin böyle bir ahlâka sahip olman gerekir” yerine “halk böyle bilmeli” diyor. Halkın bilmesi için de sultanda bu ahlâkın bulunması gerekir. İbnü'l-Mukaffa', bu üslûpla sultanı överek onda var olan ahlâka işaret etmiştir.

İbnü'l-Mukaffa', “عَوِّدْ نَفْسَكَ الصَّبْرَ عَلَى مَنْ خَالَفَكَ مِنْ ذَوِي النَّصِيحَةِ، وَالتَّجَرُّعَ لِمَرَارَةِ قَوْلِهِمْ وَعَدْلَهُمْ، وَلَا تَسْهَلَنَّ سَبِيلَ ذَلِكَ إِلَّا لِأَهْلِ الْعَقْلِ وَالسَّنِّ وَالْمَرْوَةِ وَلَا تُسْهَلَنَّ سَبِيلَ ذَلِكَ إِلَّا لِأَهْلِ الْعَقْلِ” bu son paragrafta muhatabını bıktırmamak ve konunun önemine dikkat çekmek için hitâbet üslûbunu değiştirerek emr-i gâibten sonra emr-i hazır kalıbını kullanır ve ondan sonra konuyu detaylandırır. İbnü'l-Mukaffa', bu sözleriyle yöneticilerden hoşgörölü olmasını isterken hoşgörüyü sadece akıllı, mert ve kemâle ermiş kişilerden başka hiç kimseye göstermemesini “عَوِّدْ نَفْسَكَ الصَّبْرَ عَلَى مَنْ خَالَفَكَ مِنْ ذَوِي النَّصِيحَةِ، وَالتَّجَرُّعَ لِمَرَارَةِ قَوْلِهِمْ وَعَدْلَهُمْ، وَلَا تَسْهَلَنَّ سَبِيلَ ذَلِكَ إِلَّا لِأَهْلِ الْعَقْلِ وَالسَّنِّ وَالْمَرْوَةِ” cümlesiyle dile getirir ve istisnâ “إِلَّا” edatıyla tahsîs eder. Bununla beraber nehy-i hazır kalıbını te'kid nûnuyla kullanarak düşüncelerini pekiştirir. Eğer yönetici herkese nasihat ve eleşetirme fırsatı verirse, sefih ve onu sevmeyen insanlar da ona karşı konuşma cüretinde bulunur bu da alay konusu olmasına ve otoritesinin zayıflamasına sebep olur. Bunun içindir ki; İbnü'l-Mukaffa', burada istisnâ “إِلَّا” edatıyla tahsîs sanatını kullanır ve bu düşüncesini “لَفَلَا يَنْتَشِرَ مِنْ ذَلِكَ مَا يَجْتَرِي بِهِ سَفِيهِهٖ أَوْ يَسْتَخِفُّ بِهِ شَانِيَهُ” cümlesiyle illetlendirir.

İbnü'l-Mukaffa', “وَالتَّجَرُّعَ لِمَرَارَةِ قَوْلِهِمْ وَعَدْلَهُمْ” ibâresinde ise *isti'are* sanatını kullanmıştır. “قَوْل” ve “عَدْل” kelimelerinde *isti'are-i mekniyye/kapalı isti'are* vardır. Çünkü burada acı sözlerin ve azarlamanın yutulmasından bahsediliyor. Sözler acı olsun olmasın, yutulmadığı için hakîkî mânaları üzere olmayıp belâğî bir mâna içerdığı anlaşılmaktadır.

Burada “قَوْلٌ” ve “عَدْلٌ” kelimeleri, tadı acı olan yiyecek ve içeceklerle benzetilmiş, onların levâzımâtından olan “التَّجْرُعُ” kelimesiyle de onlara işaret edilmiştir.

2.5.15. Yalan Hakkı Geçersiz Kılar ve Doğruluğu Reddeder

الكذب يبطل الحق ويرد الصدق

لا تَتَهَاوَنَنَّ بِإِرسَالِ الكَذِبَةِ عِنْدَ الوَالِيِ أَوْ غَيْرِهِ فِي الهَزْلِ، فَإِنَّهَا تُسْرِعُ فِي إِبْطَالِ الحَقِّ وَرَدِّ الصِّدْقِ مِمَّا تَأْتِي بِهِ.

تَنَكَّبَ فِي مَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ السُّلْطَانِ وَفِي مَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الإِحْوَانِ، حُلُقًا قَدْ عَرَفْنَاهُ فِي بَعْضِ الوُزَرَاءِ وَالأَعْوَانِ فِي ادِّعَاءِ الرَّجُلِ، عِنْدَمَا يَظْهَرُ مِنْ صَاحِبِهِ حُسْنُ أَثَرٍ أَوْ صَوْبُ رَأْيٍ، أَنَّهُ عَمِلَ فِي ذَلِكَ وَأَشَارَ بِهِ، وَإِقْرَارِهِ بِذَلِكَ إِذَا مَدَحَهُ بِهِ مَا دَخَلَ. بَلْ إِنْ اسْتِطَعْتَ أَنْ تُعْرِفَ صَاحِبَكَ أَنَّكَ تَنَحَّلُهُ صَوَابَ رَأْيِكَ، فَضَلًّا عَنِ أَنْ تَدَّعِي صَوَابَهُ، وَتُسْنِدَ ذَلِكَ إِلَيْهِ وَتُزَيِّنَهُ بِهِ، فَافْعَلْ.

فَإِنَّ الذِّي أَنْتَ آخِذٌ بِذَلِكَ أَكْثَرُ مِمَّا أَنْتَ مُعْطٍ بِأَضْعَافٍ.

“Vali veya başkası olsun yanlarında şakayla da olsa yalan söylemeyi basite alma. Çünkü o yalan; söylediğin hakikatları geçersiz kılar, doğruları da yok eder.

Sultan ve dostlarla olan ilişkilerinde -bazı vezir ve yardımcılarının yaptığı gibi- arkadaşında güzel bir davranış veya isabetli bir karar gördüğünde işte bu benim tavsiyemle oldu deyip o ahlaka sahiplenme ve bu konuda seni övenleri de doğrulama. Arkadaşının görüşünü aşırarak şöyle dursun; kendi doğrularını ona nisbet ederek onun değerini artırabiliyorsan bunu yap. Çünkü böyle yaparsan verdiğinden kat be kat fazlasını elde etmiş olacaksın.”²⁷⁶

İbnü'l-Mukaffa', sultan ve idarecilerle diyalog içerisinde olan kitleye hitap ederek onlara bazı tavsiyelerde bulunur. Sözlerine nehiy sîgasını te'kid nûnuyla pekiştirerek başlar. Burada nehiy sîgasını te'kid nûnuyla pekiştirerek kullanmasını edebî sanatlar açısından şöyle değerlendirebiliriz.

²⁷⁶ İbnü'l-Mukaffa', a.g.e., s. 88.

Yalan kötü bir huy ve rûhî bir hastalıktır, İnsanların bu hastalıktan kendilerini korumaları gerekir. Şaka bile olsa yalan söylenmemelidir. Kişi yalancı bilinirse sözüne güven kalmaz, gözlerden düşer, insanların yanında değersiz olur. Bir hadis-i şerifte Müslümanın korkak olabileceği, cimri olabileceği ama asla yalancı olmayacağı ifade edilmiştir.²⁷⁷ İbnü'l-Mukaffa' yalanla ilgili konuşurken “şaka bile olsa yalan söylenmemelidir” der. Bütün bunlara dikkat çekmek için muhatabını en sert üslûpla uyarır ve tavsiyelerde bulunur.

İbnü'l-Mukaffa', “تَنَكَّبَ فِي مَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ السُّلْطَانِ وَفِي مَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الْإِخْوَانِ، خُلُقًا قَدْ عَرَفْنَا... الخ” cümlesinde emir sîgası “تَنَكَّبَ” ile söze başlar ve emir sîgası “فَاعِلٌ” ile sözünü bitirir. Bir önceki cümlede nehiy sâgasını kullanırken, burada ise nehiy mânasında olan emir sâgasını kullanır. Çünkü “sakınmak” mânasında olan “تَنَكَّبَ”, aslında “böyle bir davranışta bulunma” “لَا تَأْتِ بِهَذَا الْخَلْقِ” mânasındadır. Burada emir kipinin tercih edilmiş olması, sakınılması gereken bu davranışın iğrenç bir şey olduğuna işaretidir.

Burada dikkat çeken diğer bir detay ise, emir ve nehiy kalıplarının te'kid nûnuyla pekiştirilmemesidir. İbnü'l-Mukaffa', konunun açık olduğuna ve itiraz edilecek bir şey olmadığına kanaat getirerek pekiştirmeyi gerekli görmemiş olmalıdır. Fakat emir sîgasından sonra atıf edatı “بِ” ile *kasr* yapılmış olması ve cümlenin sonunda zikredilen “فَاعِلٌ” sîgası “تَنَكَّبَ” sîgasına te'kid hükmünde olması, az da olsa emir kipi te'kid edilmiş sayılır.

2.5.16. Övülme Sevdasına Düşme

إِيَّاكَ وَحُبَّ الْمَدْحِ:

وَإِيَّاكَ إِذَا كُنْتَ وَالْيَا، أَنْ يَكُونَ مِنْ شَأْنِكَ حُبُّ الْمَدْحِ وَالتَّزْكِيَّةِ وَأَنْ يَعْرِفَ النَّاسُ ذَلِكَ مِنْكَ، فَتَكُونَ تُلْمَةً مِنَ النَّاسِ

يَتَفَحَّمُونَ عَلَيْكَ مِنْهَا، وَبَابًا يَفْتَتِحُونَكَ مِنْهُ، وَغَيْبَةً يَعْتَابُونَكَ بِهَا وَيَضْحَكُونَ مِنْكَ لَهَا.

²⁷⁷ Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, İstanbul 1981, s. 989-990.

وَاعْلَمْ أَنَّ قَابِلَ الْمَدْحِ كَمَا دَحَ نَفْسِيهِ. وَالْمَرْءُ جَدِيدٌ أَنْ يَكُونَ حُبُّهُ الْمَدْحَ هُوَ الَّذِي يَحْمِلُهُ عَلَى رَدِّهِ. فَإِنَّ الرَّادَّ لَهُ مَحْمُودٌ،
وَالْقَابِلَ لَهُ مَعِيْبٌ.

لِتَكُنْ حَاجَتُكَ فِي الْوَلَايَةِ إِلَى ثَلَاثِ خِصَالٍ: رِضَى رَبِّكَ وَرِضَى سُلْطَانٍ، إِنْ كَانَ فَوْقَكَ، وَرِضَى صَالِحٍ مَنْ تَلِيَ عَلَيْهِ.
وَلَا عَلَيْكَ أَنْ تَلْهَوْ عَنِ الْمَالِ وَالذِّكْرِ، فَسَيَأْتِيكَ مِنْهُمَا مَا يَحْسُنُ وَيَطِيبُ وَيُكْتَفَى بِهِ.

وَاجْعَلِ الْخِصَالَ الثَّلَاثَ مِنْكَ بِمَكَانٍ مَا لَا بُدَّ لَكَ مِنْهُ. وَاجْعَلِ الْمَالَ وَالذِّكْرَ بِمَكَانٍ مَا أَنْتَ وَاجِدٌ مِنْهُ بُدًّا.

اعْرِفِ الْفَضْلَ فِي أَهْلِ الدِّينِ وَالْمَرْوَةِ فِي كُلِّ كُورَةٍ وَقَرِيَّةٍ وَقَبِيلَةٍ. فَلْيَكُونُوا هُمْ إِخْوَانَكَ وَأَعْوَانَكَ وَأَخْدَانَكَ وَأَصْفِيَاءَكَ
وِبَطَانَتَكَ وَتِقَاتِكَ وَخُلَطَاءَكَ. وَلَا تَقْدِرَنَّ فِي رُوعِكَ أَنَّكَ إِنْ اسْتَشْرَتَ الرَّجَالَ ظَهَرَ لِلنَّاسِ مِنْكَ الْحَاجَةُ إِلَى رَأْيِ غَيْرِكَ، فَإِنَّكَ
لَسْتَ تُرِيدُ الرَّأْيَ لِلإِفْتِخَارِ بِهِ، وَلَكِنَّمَا تُرِيدُهُ لِلإِنْتِفَاعِ بِهِ. وَلَوْ أَنَّكَ مَعَ ذَلِكَ أَرَدْتَ الذِّكْرَ، كَانَ أَحْسَنَ الذِّكْرَيْنِ وَأَفْضَلَهُمَا
عِنْدَ أَهْلِ الْفَضْلِ وَالْعَقْلِ أَنْ يُقَالَ: لَا يَتَفَرَّدُ بِرَأْيِهِ دُونَ اسْتِشَارَةِ ذَوِي الرَّأْيِ إِنَّكَ إِنْ تَلْتَمِسَ رِضَى جَمِيعِ النَّاسِ تَلْتَمِسُ مَا لَا
يُذْرَكَ.

وَكَيفَ يَتَفَقَّهَ لَكَ رَأْيُ الْمُخْتَلِفِينَ، وَمَا حَاجَتُكَ إِلَى رِضَى مَنْ رِضَاهُ الْجُورُ، وَإِلَى مُوَافَقَةِ مَنْ مُوَافَقَتُهُ الضَّلَالَةُ وَالْجَهَالَةُ؟
فَعَلَيْكَ بِالإِتِمَاسِ بِرِضَى الْأَخْيَارِ مِنْهُمْ وَذَوِي الْعَقْلِ. فَإِنَّكَ مَتَى تُصِيبَ ذَلِكَ تَضَعُ عَنكَ مَوْوَنَةً مَا سِوَاهُ.

“Bir görev üstlendiğinde methedilmeyi ve tezkiye edilmeyi seven biri olmaktan sakın! İnsanların seni böyle bilmelerine de izin verme. Yoksa sana saldırımlarına, seni ele geçirmelerine ve senin gıybetini yapmalarına fırsat vermiş olursun ve bundan dolayı sana gülerler.

Bil ki övgüyü kabul eden kendisini övmüş gibidir. Övülmeyi seven kişiye yakışan, övülmekten kendini sakındırmasıdır. Zira kişi, övülmeyi reddetmekle övülür, onu kabul etmekle ayıplanır.

Görevdeyken üç şeyi gözet: Rabbinin rızasını, amirinin rızasını ve ona ihtiyacını bildirenin maslahatını. Mal ve şöhretle uğraşmazsan da olur, onlardan sana iyisi, güzeli ve yeterlisi zaten gelecektir.

Sözü edilen üç hasleti kendin için olmazsa olmaz. Bil, mal ve şöhrete gelince onlardan vazgeçebilecek kadar değer ver.

Bütün kasabalarda, köylerde, kabilelerde ve kısacası her yerde dindar insanlara karşı fazileti gözet ki onlar da senin kardeşlerin, yardımcılarının, dostların, yarenlerin, çevren, güvencen ve ortakların olsunlar. İnsanlar seni başkalarına muhtaç bilir diye istişare etmekten çekinme. Çünkü görüş ve övünmek için değil, faydalanmak için yapıyorsun. Bununla beraber eğer güzelce anılmayı istiyorsan, akıl ve fazilet sahibi tarafından senin için şöyle denilmesidir: “Akıllı kimselere danışmadan karar vermiyor”.

Eğer bütün insanların rızasını kazanayım diyorsan, mümkün olmayan bir şeyin peşindesin demektir.

Farklı görüşler sana aynı anda nasıl uygun gelebilir? Rızası zulüm, dalalet ve cehalet olana senin ihtiyacın yoktur.

Sana düşen hayırlı ve akıllı insanların rızasını gözetmektir. Bunları yaptığın vakit, diğerlerin zahmetinden de kurtulmuş olursun.”²⁷⁸

İbnü'l-Mukaffa', bu sözlerle düşüncelerini dile getirirken edebî sanatlardan ağırlıklı olarak te'kid sanatını kullanır. Mânayı zenginleştirmek ve desteklemek amacıyla te'kidi bu denli kullanmış olması, öne sürmüş olduğu fikirlerin önemine işaretler.

İnsan nefesine hoş gelen hallerden biri de övülmek arzusudur. Övülen kişinin övülme hoşnut olması ve yerilen kişinin de üzülməsi, insanın fitratında var olan bir duygudur ve bu duygudan vazgeçilmesi de kolay değildir. Bir insanı yüzüne karşı medh etmek ileride onun felaketine sebep olabilir. Çünkü övülen insan övülmekle kendini diğer insanlardan üstün görebilir. Bu da kibirlenmesine ve gururlanmasına sebep olur. Hz. Muhammed (s.a.v.) bir hadiste şöyle buyurur: “Övülmeyi sevmek, insanı kör ve sağır eder. Kusurlarını görmez olur. Doğru sözleri, verilen nasihatleri işitmez olur.”²⁷⁹ Bunun içindir ki İbnü'l-

---

²⁷⁸ İbnü'l-Mukaffa', *a.g.e.*, s. 69-70.

²⁷⁹ *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-efâl*, thk. Bekrî Hayyânî, Saffet Sakka, Müessesetü'r-Risâle, (Beşinci Bsk.) 1981, h. no: 7429. III. 459.

Mukaffa‘, bu konuda dile getirmiş olduğu fikirlerini desteklemek, muhataptan gelebilecek itirazları bertaraf etmek için te’kid sanatını çokça kullanmıştır.

İbnü’l-Mukaffa‘, övülme arzusu yöneticiler için daha kötü bir davranış olduğu için *emir* mânasında olan ism-i fiil “إِيَّاكَ” kalıbını kullanır ve onlar üzerinden topluma mesaj veriyor. Çünkü idareciler toplumu yönettikleri için övülme arzusundan doğabilecek zarar onlarla sınırlı kalmaz, bilakis bütün topluma sirayet eder.

İbnü’l-Mukaffa‘, öne sürdüğü fikir ve düşüncelerinde tereddüde mahal bırakmamak için “وَاعْلَمَ أَنَّ قَابِلَ الْمَدْحِ كَمَا دِحِ نَفْسِهِ. وَالْمَرْءُ جَدِيرٌ أَنْ يَكُونَ حُبُّهُ الْمَدْحَ هُوَ الَّذِي يَحْمِلُهُ عَلَى رَدِّهِ” cümlesinde emir kipiyle beraber tahkîk edatı “أَنَّ” ile söze başlar ve bu cümleyi onun illeti olan “فَإِنَّ” ile pekiştirir.

İbnü’l-Mukaffa‘, “لَتَكُنَّ حَاجَتُكَ فِي الْوَلَايَةِ إِلَى ثَلَاثِ خِصَالٍ: رَضِيَ رَبُّكَ وَرَضِيَ سُلْطَانٌ، إِنْ كَانَ فَوْقَكَ،” ibaresinde hitabet üslûbunu değiştirerek başında emir lââmı bulunan müzâri fiil sîgasını kullanmış ve bu cümleyi onun illeti olan “وَلَا عَلَيْكَ أَنْ تَلْهَوْ عَنِ الْمَالِ وَالذِّكْرِ” cümlesiyle desteklemiştir.

bu “وَاجْعَلِ الْخِصَالَ الثَّلَاثَ مِنْكَ بِمَكَانٍ مَا لَا بُدَّ لَكَ مِنْهُ. وَاجْعَلِ الْمَالَ وَالذِّكْرَ بِمَكَانٍ مَا أَنْتَ وَاجِدٌ مِنْهُ بُدًّا” cümlede emir sîgasıyla beraber *taksîm* sanatı da kullanılmıştır.

İbnü’l-Mukaffa‘, “اعْرِفِ الْفَضْلَ فِي أَهْلِ الدِّينِ وَالْمُرُوءَةَ فِي كَلِّ كُورَةٍ وَقُرْبِيَّةَ وَقَبِيلَةٍ. فَلْيَكُونُوا هُمْ إِخْوَانَكَ” cümlesinde yöneticilerle ilgili önemli bir konuya değinmektedir. Bazı üst düzey yöneticiler gurur ve kibirlerinden dolayı istişare etmek yerine kendi görüşleriyle karar vermek isterler. İbnü’l-Mukaffa‘ da bunun yanlış olduğunu, doğru olanın halkla bir bütün olup onlarla yakın ilişkiler kurulması ve istişare edilmesi gerektiğini söyler ve bu düşüncelerine te’kid amaçlı zikrettiği “وَلَا تُفْذِقَنَّ فِي رُوعِكَ”

”أَنَّكَ إِنِ اسْتَشْرْتَ الرَّجَالَ ظَهَرَ لِلنَّاسِ مِنْكَ الْحَاجَةُ إِلَى رَأْيِ غَيْرِكَ“ cümlesinde nehiy sâgasını ve te’kid nûnunu birkaç kez kullanmıştır.

Burada var olan diğer bir te’kid ise, inşâ cümlesiyle “وَلَا تَقْدِرَنَّ” söze başlaması ve haber cümlesiyle “فَإِنَّكَ لَسْتَ تُرِيدُ الرَّأْيَ لِلإِفْتِخَارِ بِهِ” illetlendirmesidir.

İbnü’l-Mukaffa‘ “وَكَيْفَ يَتَّفِقُ لَكَ رَأْيُ الْمُخْتَلِفِينَ، وَمَا حَاجَتُكَ إِلَى رِضَى مَنْ رِضَاهُ الْجَوْرُ، وَإِلَى مُوَافَقَةِ مَنْ” cümlesinde yine hitabet üslûbunu değiştirerek inşâ kısımlarından olan istifhâm edatıyla söze başlar ve bu cümleyi onun illeti olan “فَإِنَّكَ مَتَى تُصِيبُ ذَلِكَ تَضَعُ عَنْكَ مَوْوَنَةً مَا سِوَاهُ” cümlesiyle destekler. İlet cümlesini de tahkîk edatı “إِنَّ” ile pekiştirmiştir.

Burada kullanılan istifhâm edatı “كَيْفَ”, cümleyi olumsuz kılan nefiy edatı “مَا” anlamında olup cümleye “farklı görüşler sana aynı anda uygun gelmesi mümkün değildir” mânasını vermiştir. İbnü’l-Mukaffa‘, burada me’ânî ilminin önemli konularından istifhâm sanatını kullanmıştır. İstifhâm edatları istenilen bilginin mahiyetine göre tasdik veya tasavvur maksadıyla kullanılabilir. Buradaki istifhâm edatı tasavvur için kullanılmıştır. İbnü’l-Mukaffa‘, burada dinleyicinin dikkatini çekmek ve anlatılmak isteneni daha etkili kılmak için istifhâm sanatını kullanmıştır.

Burada kullanılan te’kid kısımlarının bütünü; mânayı zenginleştirmek, akıllarda şüphe bırakmamak ve pekiştirmek amaçlıdır.

2.5.17. Sabırlı Olmayı Öğren

ذَلِّلْ نَفْسَكَ عَلَى الصَّبْرِ

ذَلِّلْ نَفْسَكَ عَلَى الصَّبْرِ عَلَى جَارِ السُّوْءِ، وَعَشِيرِ السُّوْءِ، وَجَلِيسِ السُّوْءِ. فَإِنَّ ذَلِكَ مِمَّا لَا يَكَادُ يُحْطِطُكَ.

وَاعْلَمْ أَنَّ الصَّبْرَ صَبْرَانِ: صَبْرُ الْمَرْءِ عَلَى مَا يَكْرَهُ، وَصَبْرُهُ عَمَّا يُحِبُّ.

وَالصَّبْرُ عَلَى الْمَكْرُوهِ أَكْبَرُهُمَا وَأَشْبَهُهُمَا أَنْ يَكُونَ صَاحِبُهُ مُضْطَرًّا.

وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّئَامَ أَصْبَرُ أَجْسَادًا، وَأَنَّ الْكِرَامَ هُمْ أَصْبَرُ نُفُوسًا.

وَلَيْسَ الصَّبْرُ الْمَمْدُوحُ بِأَنْ يَكُونَ جِلْدُ الرَّجُلِ وَقَاحًا عَلَى الضَّرْبِ، أَوْ رِجْلُهُ قَوِيَّةً عَلَى الْمَشْيِ، أَوْ يَدُهُ قَوِيَّةً عَلَى الْعَمَلِ.

فَإِنَّمَا هَذَا مِنْ صِفَاتِ الْحَمِيرِ.

وَلَكِنَّ الصَّبْرَ الْمَمْدُوحَ أَنْ يَكُونَ لِلنَّفْسِ غُلُوبًا، وَلِلْأُمُورِ مُحْتِمَلًا، وَفِي الضَّرَاءِ مُتَّجِمَلًا، وَلِنَفْسِهِ عِنْدَ الرَّأْيِ وَالْحِفَاطِ

مُرْتَبِطًا، وَلِلْحَزْمِ مُؤَثِّرًا، وَلِلهَوَى تَارِكًا، وَلِلْمَشَقَّةِ الَّتِي يَرْجُو حُسْنَ عَاقِبَتِهَا مُسْتَخِفًّا، وَعَلَى مُجَاهَدَةِ الْأَهْوَاءِ وَالشَّهَوَاتِ مُوَاطِبًا،

وَلِيَصِيرَتِهِ بَعْزِمِهِ مُنْقَدًا.

“Kötü komşu, kötü dost ve kötü arkadaşına karşı sabırlı ol. Çünkü bunlara karşı sabır göstermen seni hatadan korur.

Bil ki sabır iki çeşittir: Birisi, kişinin sevmediği şeylere karşı sabır; diğeri de kişinin hoşuna giden şeylere karşı sabırlı olmasıdır. Hoşuna gitmeyen ve tahammül etmen gereken şeylere karşı sabır, daha büyüktür.

Bil ki kötü insanlar bedenlen, iyi insanlar ise ruhen daha sabırlıdırlar.

Övgüye layık olan sabır kişinin darbelere karşı dayanıklı, yürümeye dayanıklı ayaklara sahip olması ya da çalışmaya dayanıklı olması demek değildir. Çünkü saydığımız bu özellikler eşeklerde bulunması gereken vasıflardır.

Esas övgüye layık olan sabır; kişinin nefesine hâkim, olaylara karşı tahammüllü, zorluklara karşı iyimser, düşünce ve duygularında kontrollü, kararlarında etkili, nefsinin isteklerinden uzak, akıbetini iyi gördüğü zorluklara karşı dayanıklı, heva ve arzularıyla mücadelede devamlı olması ve de kararlarını basiretle uygulamasıdır.”²⁸⁰

İbnü'l-Mukaffa‘, sultanların davranışlarından ve yakın çevresinden bahsettiği gibi, dostların terbiye ve âdâb-ı muâşeretinden de bahseder. İbnü'l-Mukaffa‘, bu sözlerle övgüye layık sabırdan ve özellikle kimplere karşı gösterilmesi gerektiğinden bahseder.

²⁸⁰ İbnü'l-Mukaffa‘, a.g.e., s. 110.

İnsanın; öfke anında öfkesini yutması, kendisine yapılan kötülöklere karşı iyilikle mukabelede bulunması; musibet ve sıkıntılar karşısında metanetli davranması kolay bir şey değildir. Bunun içindir ki; İbnü'l-Mukaffa', “ دَلَّلَ نَفْسَكَ بِالصَّبْرِ عَلَى جَارِ السُّوءِ، وَعَشِيرِ السُّوءِ، وَجَلِيسِ ”، “ دَلَّلَ نَفْسَكَ بِالصَّبْرِ عَلَى جَارِ السُّوءِ، وَعَشِيرِ السُّوءِ، وَجَلِيسِ ” cümlesiyle söze başlarken, talebini kesinlik ifade eden emr-i hazır kalıbı ile dile getirir. Bu cümlenin illeti olan “ فَإِنَّ ذَلِكَ مِمَّا لَا يَكَادُ يُخْطِئُكَ ” cümlesini de tahkîk edatı “ إِنَّ ” ile pekiştirmesi, konunun önemine ve tereddütsüzlüğüne işarettir.

İbnü'l-Mukaffa', öne sürmüş olduğu fikirlerin toplum tarafından inkâr edilecek bir şey olmadığı için emr-i hazır kalıbını te'kîd nûnuyla pekiştirmesine gerek görmemiştir.

Burada dikkat çeken diğer bir detay ise; İbnü'l-Mukaffa', birçok yerde nefisle ilgili emr-i hazır kalıbı olarak “ عَوْدٌ ” sîgasını kullanırken burada “ دَلَّلَ ” sîgasını kullanmıştır. Edebî sanatlar açısından şu değerdirmeyi yapabiliriz: Kötülöklere ve nefse ağır gelen şeylere katlanmak ancak sabır ile mümkündür. Hayatı boyunca kötü komşu, kötü akraba ve kötü arkadaşaya karşı sabırlı olmak ve nefisini dizginlemek kolay bir şey değildir. Bunu başarmak; emek, çaba, gayret, meşakkatlere sabretmek ve nefis muhasebesiyle ancak mümkün olabilir. Bütün bunlara işaret etmek için boyun eğdirmek, yenmek, itaaktar kılmak mânasına gelen “ دَلَّلَ ” kalıbını kullanmıştır.

İbnü'l-Mukaffa', “ وَاعْلَمْ أَنَّ الصَّبْرَ صَبْرَانِ: صَبْرُ الْمَرْءِ عَلَى مَا يَكْرَهُ، وَصَبْرُهُ عَمَّا يُحِبُّ ” cümlesinde muhataba uyarıda bulunmak için emr-i hazır “ اَعْلَمْ ” sîgasını kullanır.

Bu ibarede var olan diğer bir belâgat sanatı ise, *cem* ' ve *taksîm* dir. “ صَبْرَانِ ” kelimesi ile *cem* ' , “ وَصَبْرُهُ عَمَّا يُحِبُّ ” cümlesi ile de *taksîm* yapılmıştır.

İbnü'l-Mukaffa', “ وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّئَامَ أَصْبَرُ أَجْسَادًا، وَأَنَّ الْكِرَامَ هُمْ أَصْبَرُ نَفُوسًا ” cümlesinde kötülerin ve iyilerin sabrından bahsederken önemli olanın ruhî sabır olduğunu söyler ve konuya dikkat çekmek için de emir kipini kullanır.

Burada var olan diğerk bir belâgat ise, tahkîk edatı olan “أَنَّ” nin iki kez kullanılmış olmasıdır.

وليس الصبر المدوح بأن يكون جلد الرجل وقاحاً على الضرب، أو رجله قوية على المشي أو يده قوية على العمل” İbnü'l-Mukaffa‘, bu sözleriyle bedenî dayanıklılığın övgüye layık sabır olmadığını dile getirirken, bu durumu “فإنما هذا من صفات الحمير” cümlesiyle illetlendirir. Bu illet cümlesinde nefiy ve isbat mânasını içeren “إنما” edatı vasıtasıyla *kasr* yapılmıştır. Bu edatın ardından gelen “هذا” maksûr, “من صفات الحمير” ise maksûrun aleyhtir.

ولكن الصبر المدوح أن يكون للنفس غلوباً، ولأمر محتماً، وفي الضراء متجماً، ولنفسه عند الرأي والحفاظ مُرتبطاً، وللحزم مؤثراً، وللهوى تاركاً، وللمشقة التي يرجو حسن عاقبتها مستخفاً، وعلى مجاهدة الأهواء والشهوات مواظباً، وليصبرته بعزمه مُنفذاً.

İbnü'l-Mukaffa‘, bu sözlerle övülmeye layık olan sabrın neler olduğunu açıklar. Övülen sabrı tahsis etmek için de *kasr* edatı olan “لكِنَّ” yi kullanır.

Burada kullanılan diğerk bir edebî sanatı ise, *mutarrafi seci*‘ dir. Altını çizdiğimiz kelimelerde *mutarrafi seci*‘ vardır.

SONUÇ

Arap edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden biri olan İbnü'l-Mukaffa', Arap dilinin yanında ahlâktan mantığa, tarihten felsefeye, siyasetten edebiyata kadar geniş bir kültür ve ilmî birikime sahip bir bilgedir. Onun sözleri belâğî açıdan incelendiğinde hemen her sözünde edebî nüktelerin olduğu görülmektedir. Küçük yaşlarda babasıyla beraber ilmin, edebiyatın ve farklı kültürlerin merkezî sayılan Basra'ya yerleşip devrin büyük âlimlerinden dersler alarak kendisini yetiştirmiştir. İbnü'l-Mukaffa', "Sahâbelerden sonra Araplar arasında Halîl b. Ahmed'den, Arap olmayanlar arasında da İbnü'l-Mukaffa'dan daha zekisi gelmemiştir" övgüsüne nâil olmuş bir âlimdir.

Emevîlerin yıkılışına ve Abbâsîlerin kuruluşuna şahit olan yazar, özellikle dönemin siyâsî, askerî ve sosyal alandaki eksiklikleri çok iyi analiz etmiş ve çözümler üretmeye çalışmıştır. Askerî, idarî, adlî, içtimaî ve siyâsî alanda kaleme aldığı *Risâletü's-Sahâbe* adlı kitabı, ıslahat programı niteliğinde önemli bir eser olup dönemin problemleri ve çözüm arayışları konularında önemli ipuçlar vermektedir. İbnü'l-Mukaffa', düşüncelerinde Kur'an, Hadis ve İslâmî geleneklerden istifade ettiği gibi başta İran metafiziği olmak üzere Yunan ve Hint felsefelerinden de faydalanmıştır. Onun fikrî çalışmaları daima rasyonel, realist ve tenkitçi bir tavır çerçevesinde gelişmiş; düşüncelerinde hep itidalli ve ihtiyatlı olmaya çalışmıştır. Ona göre bilginin iki amacı var. Birincisi hem sahibine hem de topluma yönelik olan, ikincisi ise aklın arındırılmasına ve gelişmesine yönelik olandır.

Telif ve tercüme olmak üzere birçok eser kaleme alan İbnü'l-Mukaffa', yazmış olduğu eserlerin bazıları elimizde mevcutken bazıları mevcut değildir. Onun kaleme aldığı eserler İslâmî ilimlerin oluşum aşamasında yazılmış olması, büyük önem arz etmektedir.

Emevîler dönemindeki sınırlı alanlardaki tercüme faaliyetleri Abbâsî halifesi Mansûr döneminde hız kazanırken şüphesiz bu dönemin en meşhur mütercimlerinden biri İbnü'l-Mukaffa'dır. Birçok dilden tercüme yapan İbnü'l-Mukaffa', ağırlıklı olarak Farsça'dan Arapça'ya tercüme yapmıştır.

İbnü'l-Mukaffa'ın ilmî alanda yaptığı telif ve tercümelere kendisine özgü bir yazı üslûbu vardır. Genellikle kullandığı ibareler kısa, sözleri akıcı, gerekli yerlerde uzatmalara yer veren, sözleri süslemeden ziyade anlam yüklü olan, belâgata ve fikir inceliğine önem veren bir üslûbu vardır.

Tezimizin bir kısmını oluşturan *el-Edebü'l-kebîr* ve *el-Edebü's-sağîr* eserleri, edebî ve hikmetli sözlerden ibaret olup insanlara edep ve güzel ahlâkı kazandırmayı amaçlayan iki değerli eserdir. İbnü'l-Mukaffa', bu iki eserde, *-el-Edebü's-sağîr*'in mukaddimesinde dile getirdiği gibi- geçmiş toplumların hikmetli ve edebî sözlerini işler. Bunları yaparken kendine has üslûbuyla kaleme almıştır.

İbnü'l-Mukaffa', bu iki eserde ağırlıklı olarak bedi' ve me'ânî ilmini kullanmıştır. Bedi' ilminden özellikle tıbâk, mukâbele, cem', seci', taksîm ve tefrîk sanatlarını *el-Edebü's-sağîr* eserinde çokça kullanmıştır. *el-Edebü'l-kebîr* eserinde ise, me'ânî ilminden özellikle kasr, takdîm ve te'hîr, emir ve nehiy kalıplarını ağırlıklı olarak kullanmıştır.

İbnü'l-Mukaffa', Beyân ilmini bu iki eserinde çok nadir kullanmıştır. Teşbîh, mecâz, isti'âre ve kinâye sanatlarından var olan bazı örnekleri inceleme bölümünde zikredilmiştir.

İbnü'l-Mukaffa'ın belâgat ilimini ve kısımlarını tanıtmak veya onlara örnek getirmek için bu eserleri kaleme almadığı; düşüncelerini en iyi şekilde dile getirmek için belâgat ilmine başvurduğu ve ihtiyacı kadar kullandığı görülmektedir.

Sonuç olarak İbnü'l-Mukaffa' kısa bir hayat sürmesine rağmen hicrî II. yy. da yaşamış önemli edebiyatçılardan birisidir. Parlak bir zekâ ve ilim kudretine sahip olan İbnü'l-Mukaffa', telif ettiği kitaplar kendi alanında önemli eserlerdir.

KAYNAKÇA

Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, “Siyasetnâmeler’in Klasik Kaynakları”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 2, Aralık 2004, s. 1-22.

Akdemir, Hikmet, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, Nil Yayınları, İzmir 1999.

el-‘Alevî, Ali b. el-Hüseyin el-Mûsevî, *Âmâlü’l-mürtedâ*, Saadet Matbaası, Beyrut 1907, I.

Ali el-Carîm-Mustafa Emin, *el-Belâğatu’l-vazıha*, Daru’l-Maarif ty.

el-Âmirî, Ebü’l-Hasan, *el-İ‘lâm bi-menâkıbi’l-İslâm*, nşr. Ahmed Abdülhamîd el-Gurâb, Riyad 1404/1983.

Ateş, Ahmed, “İbnü’l-Mukaffa’”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, I-XIII, İstanbul 1978, V.

Avcı, Necati, “Abdullah b. el-Mukaffa: Hayatı ve Eserleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. I, 1994, s. 447-458.

Aycan, İrfan - Sarıçam, İbrahim, *Emeviler*, TDV. Yay., Ankara 2011.

Aycan, İrfan, “Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Dergisi Cilt: 39 Sayı: 1 Yayın Tarihi: 1999, s. 147-174.

A. Christensen, *Le rénge delori Kawadh I et le Comunisme mazdekite*, Kobenhaven 1925.

A. Christensen, *Les Kayanideş*, Kobenhaven 1932.

A. Nicholson, Reynold, *A Literary History of the Arabs*, Londra 1907.

el-Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer, *Hizânetü’l-edeb ve Lübbü lübâbi lisâni’l-Arab*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harûn, Mektebetü’l-Hâncî, (Dördüncü Bsk.), Kahire 2000, III.

Bedevî, Abdurrahman, *Min târihi’l-ilhâd fi’l-İslâm*, Kahire 1993.

el-Bennâ, Ahmed Mahmûd Mustafa, *Binâü’l-cümle fi edebi İbni’l-Mukaffa’*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahire Üniversitesi, Mısır 2012.

el-Beyhakî, İbrahim b. Muhammed, *Kitabu'l-mehâsin ve'l-müsâvî*, (Friedrich schwally tarafından basılmıştır.), Alfred Töpelmann, 1902.

Bolelli, Nusrettin, *Belâgat Arap Edebiyatı*, İFAV Yay., İstanbul 2011.

el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim, *Sahîh-i Buhârî*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1989, II.

el-Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî, *el-Beyân ve't-tebyîn*, Dâru Mektebet-i Hilâl, Beyrut 1423.

el-Cevzî, Cemalüddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fi târihi'l-ümem ve'l-mulûk*, thk. Muhammed Abdulkâdir 'Ata-Mustafa Abdulkâdir 'Ata, Yay., Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, Beyrut 1992, VIII.

Cum'a, Hüseyin Ali, "İbn el-Mukaffa' ve Tühmetü'z-zındika", *Sekâfetuna Li'd-dirâsâti ve'l-Buhûs Dergisi*, Cilt. V, Sayı: XVIII, 61-79.

el-Cündî, Muhammed Selîm, *Abdullâh b. el-Mukaffa'*, el-Mektebetü'l-'Arabiyye, Dımaşk 1355.

el-Cürcânî, Abdilkhâhir, *Delâilu'l-i'câz fi ilmi'l-meâni*, Dımaşk, 1987.

el-Dabbî, Muhammed b. Halef b. Hayyân b. Sadaka el-Bağdâdî, *Ahbârü'l-kuddât*, thk. Abdulazîz Mustafa el-Merâğî, Yay., el-Mektebü't-ticâriyye el-kubrâ, Mısır 1947, III.

Dayf, Şevkî, Târihu'l-edebi'l-Ârabî: el-Asrû'l-Abbâsî el-evvel, Daru'l-Me'ârif, (On altıncı Bsk.), Kahire ty.

Demirci, Mustafa, "Abdullah İbnü'l-Mukaffa'ın "Risaletü's-sahabe" Adlı Risalesi: Takdim ve Tercüme", *İSTEM*, Yıl:6. Sayı:12. 2008, s. 217-240.

....., "Emevîlerden Abbâsîlere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı: Abdulah İbnü'l-Mukaffa'" *D.E.Ü., İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı XXI, İzmir 2005, s. 117-148.

el-Dînûrî, Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe, *el-Me'ârif*, thk. el-Hey'etü'l-'amme li'l-kitab, Kahire 1992.

Durmuş, İsmail, "İbnü'l-Mukaffa'", *DİA*, TDV Yay., Ankara 2000, XXI, s. 130-134.

ed-Dûrî, Abdulaziz, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, (Çev.: Hayrettin Yücesoy), Endülüs Yayınları, İstanbul 1991.

Emîn, Ahmed, *Duhâ'l-İslâm*, Yay., Mektebetü'l-üsre, Kahire 1997, I.

....., *Yevmü'l-İslâm*, Beyrut, ty.

el-Fâhûrî, Hâna, *el-Câmi fi târihi'l-Arabî*, (İkinci Bsk.), Beyrut 1995, I.

Ferrûh, Ömer, *el-Minhâc fi'l-edebî'l-Arabî ve târîhihî*, Beyrut 1960, II.

el-Hâşimî, es-Seyyid Ahmed, *Cevâhiru'l-belâga*, el-Mektebetü'l-'asriyye, Beyrut, ty.

Haydarâbâd Âsafiye Ktp., nr. 179

Huart, Clement, *A history of Arabic Literature*, Yay, Appleton, New York, 1903.

el-İsfahânî, Ebü'l-Ferec, Ali b. Hüseyin, *Kitâbu'l-Eğânî*, Dâr-u'l-kutub Mısriyye Kahire ty, XVIII.

İbn Hallikân, Ebü'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. İbrahim b. Ebî Bekir el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan 'Abbâs, Dâru Sâdr, Beyrût, ty. II.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Daru'l-Ma'arif, Kahire ty.

İbnü'l-Mukaffa', Abdullah, *el-Edebü's-sağir (el-Edebü'l-kebîr ile birlikte)*, Dâru Sâdr, Beyrut, ty.

..... *Âsâru İbnü'l-Mukaffa'*, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut, Lübnan 1989.

İbnü't-Tammâm, *el-Hamâse*, Kahire, ty., II.

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Rahmaniye Matbaası, Mısır 1871.

İdîr İbrahim, *el-Kasdiyye fi'l-edebî'l-kebîr li ibni'l-Mukaffa'*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mouloud Mammeri Üniversitesinde, Cezayir.

el-Kayrevânî, Ebû 'Alî el-Hasen b. Reşîk, *el-'Umde fi mehâsini's-şi'ri ve âdâbihî ve nakdih*, nşr. Dâru'l-Cîl, (Beşinci Bsk.), Beyrut 1981, II.

el-Kazvîni, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdîrrahmân b. Ömer b. Ahmed, *el-Îzâh fî 'Ulûmi'l-Belâga*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

Kelîle ve Dimne, thk. Abdulvehhab İzâm-Tâhâ Hüseyin, Müessesetu Hendâvî li't-ta'lim ve's-sekâfe, Kahire 2012.

Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-efâl, thk. Bekrî Hayyânî, Saffet Sakka, Müessesetu'r-Risâle, (Beşinci Bsk.), 1981, h. no: 7429. III.

el-Kıftî, Cemâlüddîn Ebü'l-Hasen Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm eş-Şeybânî, *İhbÂru'l-ulema bi ahbâri'l-hukemâ*, thk. İbrahim Şemsuddin, Dâru'l-Kutubü'l-İlmiyye, Beyrut Lübnan 2005.

Köprülü Kütüphanesi, İstanbul, No: 1585.

el-Kummî, Sa'd b. Abdillâh Ebî Halef el-Eş'arî *Kitâbu'l-makâlât ve'l-fırak*, nşr. Haydarî Matbaası, Tahran 1321.

Kürd Ali, Muhammed, *Resâil el-belâğâ*, Kahire 1913.

..... *Ümerâ'ü'l-beyân*, I, 122; Emîn, *a.g.e.*, I.

Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, İstanbul 1981.

el-Merâğî, Ahmed Mustafa, *Ulûmul-belâğâ*, Beyrut 1984.

el-Mesûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, (Charles Pellat neşri) Beyrut 1966, I.

el-Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye*, Dâru'l-kalem, Dimaşk 1996, I.

Muhammed b. Ali b. Muhammed, *el-İnbâ' fî târihi'l-hulefâ*, thk. Kâsım es-Samirâî, Yay., Darü'l-âfâk el-Ârabî, Kahire 2001.

Oskar Rescher, *Orientalische Miszellen*, Abajoli, 1926, II.

es-Safedî, Salahaddin Halil b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvut; Türkî Mustafa, Dâru İhyâu't-Turâs, Beyrut 2000, XIX, 340-341.

Sandha, Dilara Sing, *İbnü'l-Mukaffa' hayâtuhu ve âsâruhu ve nufûzu'l-efkâri'l-Fârisiyye fî'l-luğâ el-Arabiyye*, (Yayımlanmamış Profesörlük Tezi), Amerikan

Üniversitesi, Beyrut 1956.

es-Seâlibî, Ebu Mansûr, Hükümdarlık Sanatı, (Arapça adı: Âdâbü'l-Mülûk) İnsan yayınları, İst. 1997, Çev. Said Aykut.

es-Sekkâkî, Ebû Yakûb Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-Ulûm*, Dâru'l-. Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1407/1987.

Şemsuddîn Ebû Muzâffer Yûsuf b. Kızıoğlî b. 'Abdillâh, *Mir'âtü'z-zamân fi tevârihi'l-i'lâm*, Daru Risâleti'l-'âlemiye, Beyrut 2013, XII.

eş-Şentemerî, A'lem, *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm* nşr. Ali Mufaddal Hammûdân, Beyrut 1413/1992, I.

Tâhâ Hüseyin, *Min hadisi'ş-şî'r ve'n-nesr*, Kahire 1961.

et-Taftâzânî, Saduddîn Mes'ûd b. 'Ömer b. 'Abdillah, *Muhtasaru'l Ma'anî*, Salah Bilici Kitapevi, İstanbul ty.

....., *el-Mutavval 'ala't-Telhis*, Matab-i 'Âmire, İstanbul, 1309/1981.

et-Tâî, Ebû Temmâm Habîb b. Evs b. Hâris, *Dîvânü Ebî Temmâm et-Tâî*, Beyrut, ty.

Türkmen, Sabri; Parmak, Hüseyin; Eroğlu, Mustafa; Parlak, Cengiz, *el-Edebü's-sağîr ve el-Edebü'l-kebîr*, Çıra Akademi Yayınları, (Birinci Bsk.), 2017.

Üçok, Bahriye, *İslâm Tarihi Emevîler – Abbasîler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, LXXXIV, Sevinç Matbaası, 1968.

Yıldız, Hakkı Dursun, "Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed b. Alî b. Abdillâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib", *DİA*, TDV Yay., Ankara 1994, XXI, s. 283-284.

....., "Abbâsîler", *DİA*, TDV Yay., Ankara 1988, I, s. 31-48.

ez-Zebîdî, Muhammed b. el-Hasan b. 'Abeydullâh b. Mazhac el-Endülüsî el-İşbîlî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-leğeviyyîn*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-me'ârif, ty.

ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmirî, Dâru'l-

Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1993, IX.

....., *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Beyrut 1983, VI.

ez-Zubeydi, Muhammed b. el-Hasan b. 'Abeydullâh b. Mezhec, *Tabakâtü'n-nahviyyin ve'l-lugaviyyîn*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Me'arif, Kahire, ty.

İnternet Kaynakları

<https://poetraboemi.wordpress.com/2008/03/15/kalilah-wa-dimnah-fabel-hikmah-dan-inspirasi/>. Erişim Tarihi: 26.12.2016.

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Kenan AYKUT
Doğum Yeri	Muş
Doğum Tarihi	01.01.1980

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölüm	İlahiyat

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı dil	KPDS (.....) ÜDS (....) TOEFL (....) EILTS (....)
Arapça	YDS (64)

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	Diyanet İşleri Başkanlığı
Görevi/Pozisyonu	Kur'an Kursu Öğreticisi
Tecrübe Süresi	13 yıl

KATILDIĞI

Kurslar	
Projeler	

İLETİŞİM

Adres	Vatan Mah. Şehit İzettin POLAT Cad. No:10 İç Kapı No:1 Hasköy/Muş
E-mail	kenanaykut1980@gmail.com